

ROIB

RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK AMERSFOORT

JAARVERSLAG 1973

RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

JAARVERSLAG 1973

A. Algemeen	1
B. Gebouwen	4
C. Personeel	5
D. Wetenschappelijk onderzoek	8
(a) Opgravingen	8
(b) Natuurwetenschappelijk onderzoek	40
(c) Publikaties	41
(d) Lezingen	50
(e) Contacten	55
E. Bibliotheek	58
F. Beschrijving en Monumentenzorg	60
G. Technologisch laboratorium	69
H. Verslagen Provinciale Archeologen	72
(a) Overijssel	72
(b) Gelderland	77
(c) Utrecht	83
(d) Noord-Holland	95
(e) Zuid-Holland	101
(f) Zeeland	106
(g) Noord-Brabant	109
(h) Limburg	118

Dans ce milieu, et à cette période de la vie, qui écoutait qui? Et d'ailleurs aimait-elle Brahms?

Françoise Sagan, Aimez vous Brahms, ed. René Julliard, Paris, 69-70.

A. ALGEMEEN

Op 31 mei overleed professor dr. A.E. van Giffen, medeoprichter en eerste directeur van de ROB. Zijn betekenis voor ons instituut en voor de Nederlandse archeologie in het algemeen is niet in een paar woorden samen te vatten. De Berichten van 1972 openen met een artikel, dat aan de nagedachtenis van professor van Giffen gewijd is.

De Berichten van 1972 - zij zullen niet voor 1975 verschijnen. De vertraging is dit maal wel uitzonderlijk groot. Als excuus moge gelden, dat het produceren van een aflevering Berichten altijd veel van onze krachten vergt. Deze keer was dat wel in heel bijzondere mate het geval. De bedoeling is, om ter gelegenheid van het jubileumjaar 1972 een speciaal nummer te laten verschijnen, waarin aandacht besteed wordt aan de geschiedenis van de ROB en dat verder een indruk geeft van het monumentenzorgwerk en het onderzoek, dat door het instituut verricht wordt. De manuscripten zijn inmiddels (eind '74) ingeleverd; aan het tekenwerk wordt de laatste hand gelegd. De copy is zo omvangrijk geworden, dat hij over twee afleveringen moet worden verdeeld. De twee delen zullen waarschijnlijk betrekkelijk kort na elkaar verschijnen, hopelijk beide in 1975. Daarmee zal de achterstand dan weer wat ingelopen zijn.

De bezinning op ons werk, die, zoals in het vorig jaarverslag al werd vermeld, op de viering van het 25-jarig jubileum volgde, heeft zich in 1973 voortgezet en is nog niet afgesloten. Bezinnen blijkt een tijdrovende, zij het nuttige bezigheid.

In het verslag van 1971 werd over de burcht van Souburg en zijn lotgevallen als archeologisch monument verteld. Op dat verhaal kan nu een kleine aanvulling gegeven worden. Op 17 augustus heeft het beroep, dat B. & W. van Vlissingen tegen de plaatsing van het burchtterrein op de monumentenlijst hadden aangetekend, voor de Raad van State gediend. Het beroep is ongegrond verklaard. Souburg blijft dus op de lijst gehandhaafd. Op het terrein zelf hebben zich nog geen nieuwe ontwikkelingen voorgedaan.

De monumentenzorg blijft kampen met dezelfde problemen als in het afgelopen jaar: er is zoveel ander noodzakelijk en urgent werk, dat wij aan het maken van nieuwe lijsten te weinig toekomen. Uitbreiding van het aantal medewerkers heeft ook in 1973 niet plaatsgevonden.

Het onderzoek ging 'rustig' voort. De opgravingen in Dorestad zullen wel nooit meer eindigen. Ook het onderzoek bij Den Burg op Texel werd op grote schaal voortgezet. Grootslag en Nijmegen ontwikkelden zich tot grootscheepse ondernemingen. Daarbij gevoegd dan weer tal van opgravingen van wat geringer omvang. Het is verbazingwekkend, hoeveel er ieder jaar weer gedaan wordt. Dat dat allemaal kan. Maar eigenlijk kan het ook niet: het wordt wel eens wat te veel. En dan te bedenken, dat

wat wordt onderzocht, nog maar een fractie is van wat te onderzoeken zou zijn. Er is geen duidelijk inzicht in het aantal archeologische monumenten dat ongezien verdwijnt. Men mag echter veilig aannemen, dat dit aantal niet gering is. Gelukkig staan wij niet alleen in onze taak. Veel onderzoek wordt door de andere archeologische instituten verricht. Zo zijn wij bijvoorbeeld niet de enigen die in Nijmegen actief zijn. Ook het archeologisch instituut van de Nijmeegse universiteit heeft belangstelling voor het onderzoek ter plaatse. Wellicht zal hier een nog wat duidelijker vorm van samenwerking groeien. In het algemeen geldt trouwens dat wij als archeologische instituten voortdurend bedacht moeten blijven op een nog beter overleg en een nog efficiëntere samenwerking. Niet dat die samenwerking in de meeste gevallen zo slecht is, maar het kan nog wel beter. Dat zal het werk alleen maar ten goede komen. Of wij ook tezamen ooit in staat zullen zijn genoeg te doen? Het ziet er naar uit, dat wij daar onder de tegenwoordige omstandigheden niet gemakkelijk in zullen slagen. En bovendien wat is genoeg?

RECTIFICATIE PAGINA 2

De 2e, 3e en 4e alinea zijn abusievelijk op deze plaats afgedrukt. Zij passen niet in dit verband.

Op het terrein van de samenwerking met de musea valt voor dit jaar als speciale gebeurtenis te vermelden, dat in het Texels museum een tentoonstelling over de resultaten van ons onderzoek bij Den Burg werd ingericht. Dat betekende veel werk voor de deelnemers aan de opgraving, voor de tekenkamer en de fotografen, maar het resultaat was de moeite waard. De tentoonstelling trok veel belangstelling. Wij hebben ons met deze expositie weer eens op het educatieve vlak bewogen. De verleiding daartoe is groot, want het is boeiend werk. Verleiding is misschien toch niet het juiste woord. Men kan ook van de noodzaak spreken, de noodzaak om dit werk regelmatig en minder incidenteel dan tot nu toe te doen. Daarvoor ontbreken ons echter nog te enen male de middelen.

Ook in 1973 werden belangrijke bijdragen van derden ontvangen voor de uitvoering van opgravingen. In het kader van de aanvullende werkgelegenheid subsidiëerde het Ministerie van Sociale Zaken de objecten: Aardenburg, Geertruidenberg, Groningen, Wijk bij Duurstede en Sellingeren. Dankzij de welwillende medewerking van het Gemeentebestuur werd in Nijmegen een ploeg

grondwerkers in WSW-verband op de opgravingen tewerkgesteld. De objecten Nijmegen, Den Burg (Texel), en Alblasserdam werden gesubsidiëerd door de Provinciale Besturen van Gelderland, Noord-Holland en Zuid-Holland. Voorts dienen genoemd te worden de bijdragen van de Cultuurtechnische Dienst (oudheidkundig bodemonderzoek in de ruilverkaveling 'Het Grootslag'), Hoogovens-Estel (opgraving te Nijmegen) en Rijkswaterstaat (nederzettingsonderzoek te Ewijk). Aan alle genoemde instanties zijn wij veel dank verschuldigd voor de financiële ondersteuning van onze onderzoeken.

Erkentelijkheid is er ook jegens allen, die ons op enigerlei wijze gesteund en geholpen hebben: amateur-archeologen, collega's in binnen- en buitenland, de medewerkers van de CRM Directie MMA en van vele andere afdelingen van het Ministerie, bestuurders van provincies en gemeenten, om er slechts enkele te noemen.

W.A. van Es
directeur ROB

B. GEBOUWEN

De voorbereidingen voor de nieuwbouw hebben ook dit jaar gestagneerd. De architect is op 26 december 1972 overleden.

De leegstaande 'Uithof' is een tijdlang 'gekraakt' geweest. Een proces tot ontruiming van het gebouw is door het Rijk gewonnen. De krakers hebben toen nog een paar maanden mogen blijven. Daarna hebben zij op herhaald verzoek het gebouw verlaten. De Uithof is ook niet geschikt voor permanente bewoning, zelfs al stelt men aan zijn huisvesting de geringste eisen. Wel is de benedenverdieping van de vleugel aan de Muurhuizen in gebruik gegeven aan het Kreatief Centrum De Hof, Afd. Ruimtelijk Vormen en Kinderclubs, in Amersfoort. De Stichting heeft haar afdeling wat opgeknapt en het ziet er nu fleurig uit. Zo heerst er toch nog wat leven en bedrijf in het grote gebouw, dat verder slechts bevolkt wordt door scherven en stapels langzaam uiteenvallende kartonnen dozen. De Uithof wordt geleidelijk aan een monument van verval. Hopelijk komt de restauratie nog op tijd. Rijksgebouwendienst is overigens bezig de Aula voorlopig wat op te knappen, zodat deze als vergaderzaal gebruikt kan worden.

C. PERSONEEL

Aanstelling

- 1.II mevr. G.G. van Eyden-Gijtenbeek
- 1.II drs. J.A.J. Vervloet (voor de duur van zes maanden)
- 5.IV G.P. Nes te Risdam (Hoorn) als veldkarterder in
het Ruilverkavelingsgebied 'Het Grootslag'
- 24.V W.J.H. Willems
- 1.XI mej.drs. J. Buurman (voorlopige aanstelling)

Vertrek

- 1.II mevr. J.G.M. van de Bedum-de Boer
- 1.VIII drs. J.A.J. Vervloet
- 1.XI mevr. W.L. 't Gilde-Perfors

Personeel ROB op 31.XII.1973

Directeur : prof.dr. W.A. van Es
Secretaresse: mevr. W.L. 't Gilde-Perfors

Wetenschappelijke staf

dr. J.G.N. Renaud
drs. H. Halbertsma
ir. J.A. Trimpe Burger
drs. J.A. Brongers
drs. J.F. van Regteren Altena
drs. R.S. Hulst
drs. R.H.J. Klok
drs. J.H.F. Bloemers
drs. H. Sarfatij
drs. A.D. Verlinde
drs. P.J. Woltering
drs. W.J. van Tent
drs. W.J.H. Verwers (Z.W.O.)
mej.drs. J. Buurman (voorlopige aanstelling)

Assistenten

G.A.C. Beex
D.P. Hallewas
H.L. Janssen
drs. J.A.J. Vervloet (voor zes maanden)
W.J.H. Willems

Bibliotheek

W.C. Mank
mej. V.M.M. Stroschia

Veldtechnici

C. van Duijn
R. Woudstra
A. van Pernis
S. Bokma
R.E. Lutter
A. Buisman
K. Greving
J.W. Noordam
H. ter Schegget
M.J.A. de Haan
G. van Haaff

Tekenkamer

H.J. Bloklander
W.A. van der Sluijs
H.M.C. de Kort
H.S. Simon
J.G. Lampe

Afdeling Fotografie

L. Biegstraaten
S.J.A. Kuppens
L. Breijer

Natuurwetenschappelijk laboratorium

drs. J.A. Brongers
A. Bruijn
G.J. Rombout

Technologisch laboratorium

J. Ypey
H.F. Wijnman
A.J.M. van Campfort
A. Flonk
O. Goubitz
mevr. F.M. Hoogmoed-Wohlers (part-time)

Afdeling Registratie en Dokumentatie

drs. R.H.J. Klok
P.C. Houttuin
J.J.G. Kroeze
mevr. T. Wapstra-Bosma
R. van Beek (part-time)
F.A. Groen (part-time)
G. van den Beemt
mevr. G.G. van Eyden-Gijtenbeek

Algemeen secretariaat

W.S. van Beijnum
C. de Weerd
J.R. van der Glas
M. Wassen
G. Köller
mevr. A. Bult-van de Pol (part-time)
mevr. M.M.W.J. Broekhoven-van der Lans

Huishoudelijke dienst

mevr. R.H.J. van Beek-Vorstenberg

'Neither I nor society can see any practical application for the information I gather'.

V. Gordon Childe

D. WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

(a) Opgravingen

1. Welsum, gem. Dalfsen (Ov.). Mesolithicum

21.III; A.D. Verlinde, H. ter Schegget.

Bij de aanleg van een nieuw kerkhof te Welsum ontdekte A. Goutbeek een aantal mesolithische brandkuilen onder een plaatselijk afgeschoven, 40 - 50 cm dikke laag akkergrond. Met de medewerking van enige amateur-archeologen kon op 21 maart een 350 m² onderzocht worden. Het resultaat was de plattegrond van een twintigtal brandkuilen hoofdzakelijk gelegen langs de westrand van een zwakke terreinverheffing. De haardplekken waren doorgaans min of meer ovaalvormig van omtrek met een doorsnede van 30 - 90 cm en een diepte van 1 - 35 cm onder het getekende vlak. Dit getekende vlak lag evenwel reeds een 10 cm onder de basis van de kamp. De kuilen waren groenachtig grijs en zwart van kleur en bevatten meestal houtskoolresten en soms enig vuursteen of beenderresten. De opvallende, groenachtige kleur van de brandkuilen lijkt veroorzaakt te zijn door de erin gedeponeerde beenderen. Van een kuil kon het beendermateriaal verzameld en gedetermineerd worden. Volgens A.T. Clason en G.N. van Vark betreft het menselijke beenderresten.

De schaarse vondsten van mesolithische vuursteen, circa 40 stuks, lijken vooral te wijten aan de lage ligging van het getekende vlak, zijnde naar schatting een 30 cm onder het mesolithische loopvlak.

2. Polder Het Grootslag (N.-H.). Andijk, gem. Andijk.

Opgraving nederzettingssporen uit de Midden- en Late-Bronstijd; stratigrafisch onderzoek vondstconcentraties van vroeg-middeleeuws materiaal.

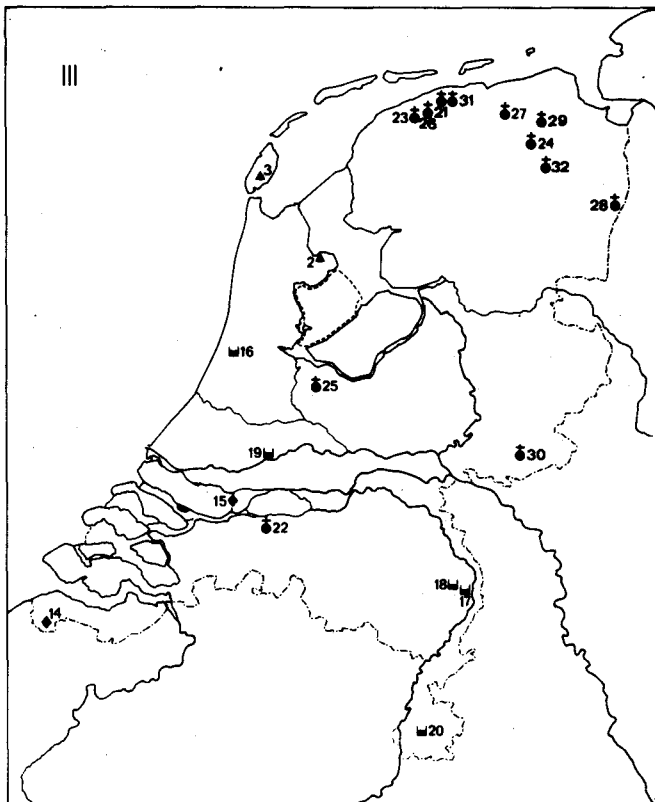
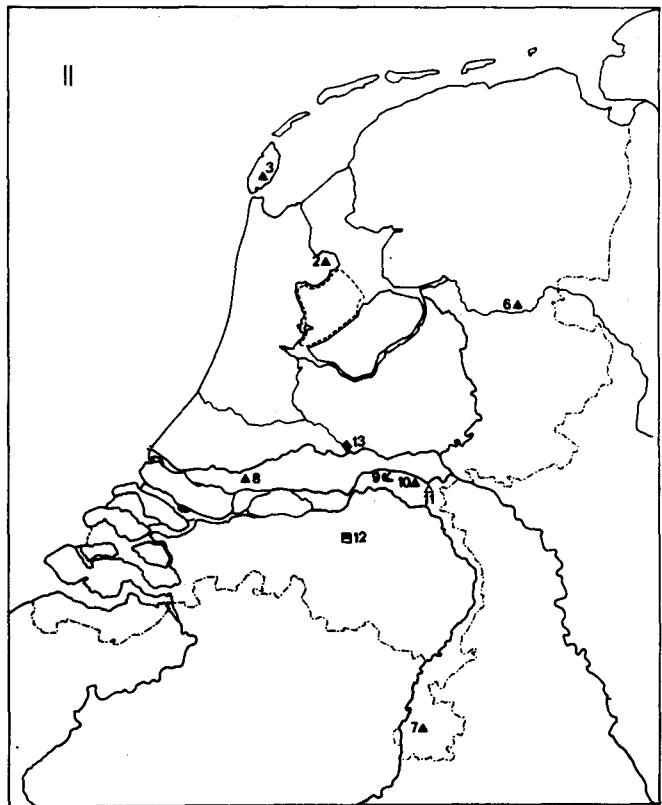
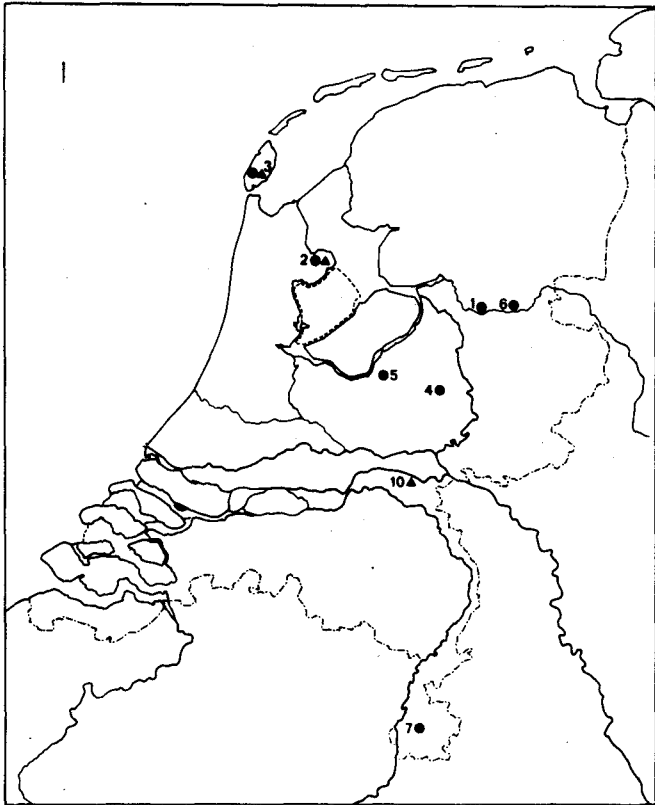
2.I-30.III; J.F. van Regteren Altena, K. Greving (2-5.I), J.W. Noordam (8.I-30.III), G. van Haaff (10.I-30.III).

Gemeenten Andijk, Bovenkarspel en Grootebroek. Veldverkenning.

IV-VII; J.F. van Regteren Altena, R.H.J. Klok, G. van Haaff en G.P.Nes.

Het afgelopen jaar heeft in het kader van de ruilverkaveling van de Polder Het Grootslag een grote verscheidenheid aan archeologische activiteiten te zien gegeven, activiteiten die, vooral wat het opgraven betreft, door de medewerking van de bij de ruilverkaveling betrokken instanties, zijnde de Plaatselijke Commissie, Cultuurtechnische Dienst en de Grondmij, konden worden gerealiseerd.

In het gedeelte van de polder dat in 1973 opnieuw is ingericht - Blok 73 - werd in aansluiting op de veldverkenning (zie Jaarverslag ROB 1972, p. 14) op enkele van de daarbij ontdekte vondstconcentraties uit de Midden- en Late Bronstijd een verkennende opgraving uitgevoerd, terwijl in een van de zes ontdekte vondstconcentraties van vroeg-Middeleeuws materiaal een stratigrafisch onderzoek werd verricht.

Opgravingen R.O.B. 1973

- I Prehistorie
- II Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen
- III Late Middeleeuwen

Legenda

- graf
- ⊕ klooster
- ⊕ kerk
- ⊓ kasteel, landhuis
- ▲ burcht, vluchtberg, terp
- ▲ landelijke nederzetting, burgerlijk
- △ landelijke nederzetting, militair
- ◆ stedelijke nederzetting
- ▣ landbouw
- ▣ nijverheid
- ◀ scheepsfragment

Daarnaast werd in Blok 73 tijdens de uitvoering van de ruilverkavelingswerkzaamheden, direct na het (diep)ploegen, gedeelten van het gebied opnieuw belopen. In het volgende nieuw in te richten gebied, Blok 74, en in een deel van het Blok 76 vond bovendien veldverkenning plaats. Op de opgravingsactiviteiten willen wij hier niet verder ingaan; een artikel over de resultaten is in voorbereiding. De resultaten van het verkenningswerk willen wij hieronder samenvatten.

De resultaten van de veldverkenning van het Blok 73 konden worden aangevuld door een verkenning na het diepploegen dat een onderdeel van de verkavelingswerkzaamheden vormt. Voor het noemen van die aanvullingen moet ook eerst een fout in het vorige jaarverslag worden hersteld. Daar zijn namelijk 17 in plaats van 18 vondstconcentraties uit Blok 73 genoemd doordat een middeleeuwse plek bij de telling over het hoofd werd gezien. Na het diepploegen werden delen van het land opnieuw belopen door G.P. Nes en G. van Haaff. Uit de Bronstijd werd daarbij aan vondsten een concentratie en twee individuele vondsten geborgen. Belangrijker was het evenwel, dat nu hier en daar ook opgeploegde greppelvullingen konden worden gekarteerd. Zo werden zeven opgeploegde ringsloten, vermoedelijk van afgegraven Bronstijdgrafheuvels vastgesteld. De waarschijnlijkheid dat het inderdaad om de ringsloten van grafheuvels gaat is groot doordat vijf van deze sporen direct ten westen van twee opgegraven grafheuvelzolen, beide van een ringsloot voorzien, liggen. Verder werden greppels gezien, waaronder er zich vrijwel zeker uit de Bronstijd bevinden, namelijk die waarvan de richting afweek van de richting van de middeleeuwse opstreckende verkaveling en wier richting daarnaast in relatie tot die van de onderliggende kreekrug staat. Onder deze Bronstijdgreppels zijn er enkele die over de zandkern van de kreekrug lopen, waaruit kan worden opgemaakt dat de kreek voor of tijdens de Bronstijdbewoning opgehouden heeft te functioneren.

Uit de Middeleeuwen werden bij de tweede verkenningsronde tien nieuwe vindplaatsen gekarteerd, waaronder één vondstconcentratie. Daarenboven kwam er door een melding van de heer Wester een terrein van ca. 35x25 m in ons gezichtsveld waar talrijke delen van menselijke skeletten werden opgeploegd, kennelijk een oud kerkhofje. De datering van de begravingen is een probleem, omdat er naast een merovingische scherf, veel vroeg-middeleeuws kogelpotmateriaal maar ook spul uit de 11de en 12de eeuw kon worden opgeraapt. Vroeg steengoed ontbreekt echter onder de vondsten, zodat de ouderdom voor ons voorlopig in de tijd van de 9de tot de 12de eeuw moet blijven zweven. Dat de 'nazorg' hier zin heeft gehad is duidelijk.

Veldverkenning door G. van Haaff vond plaats in Blok 74, waar de ruilverkavelingswerkzaamheden op 15 november van het verslagjaar begonnen, alsmede in het deel van Blok 76 waar zich de daar zuid-noord georiënteerde grote kreekrug bevindt. Dit laatste werd gedaan om zover op de ruilverkavelingswerkzaamheden voor te komen dat op grond van de bevindingen van onze verkenning een overleg met de Plaatselijke Commissie over de inrichting van een archeologisch monument, vooruitlopend op de toedeling, mogelijk zal zijn.

Het resultaat van de veldverkenning vormt met een overdonderende veelheid aan vindplaatsen een fraaie voortzetting van hetgeen de verkenning van het Blok 73 heeft opgeleverd. Wat het aantal Bronstijdvindplaatsen betreft, Blok 74 leverde er 54 op, waarvan 27 vermoedelijk nederzettingsplaatsen, in het deel van Blok 76 waren het er 32, waarvan 13 vermoedelijke nederzettingsplaatsen. De vondstcategorien waren op de nederzettingsplaatsen weer aardewerkfragmenten, stukken vuursteen (soms verbrand), waaronder schrabbers en fragmenten van zogenaamde sikkels, brokken van andere steen-

soorten en botfragmenten.

Bij de vroeg-middeleeuwse vondsten vallen allereerst drie zogenaamde merovingische scherven op, twee uit Blok 74 en één uit Blok 76, zij het dat bij de determinatie van de twee uit Blok 74 het nodige voorbehoud wordt gemaakt. Deze enkele vondst geeft ons inziens geen aanleiding dat er zo vroeg in de Middeleeuwen in het tot nu toe verkende gebied is gewoond. Wel zal dat ergens in de niet te ver verwijderde omgeving het geval zijn geweest, van welke plaatsen wat materiaal met grond of mest naar deze vindplaatsen kan zijn gebracht.

Het voor het Grootslag tot nog toe normale vroeg-middeleeuwse materiaal is van wat jongere signatuur: naast vroeg kogelpotmateriaal, komen hier onder het aardewerk fragmenten van badorf-potten, reliëfbandamphoren en zogenaamde mayener waar voor. In Blok 74 waren er 17 vindplaatsen, waaronder twee met voorbehoud, bij vier hiervan gaat het om een verondersteld nederzettingsterrein. In het zuidelijker gelegen Blok 76 kwamen geen nederzettingsterreinen voor, alleen acht vindplaatsen van een of enkele scherven. Dit is een interessant resultaat, omdat door Blok 76 ook door het verkende deel daarvan het water Oude Gouw loopt, waaraan door H.H. van Regteren Altena op grond van een vondst van gelijksoortig materiaal een gelijktijdige bewoning werd verondersteld. Dit idee is nu door de veldverkenning niet bevestigd, in tegenstelling tot het idee over de bewoning langs de rivieroever van het Meer van Wervershoof, die keer op keer wordt aangetoond (zie West-Frieslands Oud en Nieuw 35, 1968, p. 201-10). De situering van de vondstconcentraties zowel die uit de Bronstijd als die uit de Vroege Middeleeuwen wijken namelijk niet van die uit Blok 73 af (zie Jaarverslag ROB 1972, p. 14).

De onnoemelijk vele laat-middeleeuwse aardewerkfragmenten die konden worden opgeraapt, naast stukjes kogelpot, delen van paffrath, pingsdorf, andenne en steengoedspul laten op de kaart een enigszins egaal verspreidingsbeeld zien. Enigszins omdat het zich duidelijk naar het zuiden toe verdicht, reden om aan te nemen dat het meeste materiaal met mest of grond vanuit de boerderijen langs de streekweg of nog zuidelijker aan de ontginningsbasis van de polder Het Grootslag op het land terecht kwam. De weinige concentraties van dit materiaal, drie in Blok 74 en een in Blok 76 zijn mogelijk van enkele solitaire boerderijen afkomstig: de nacomelingen van de vroegmiddeleeuwse bewoning langs het Meer van Wervershoof?

3. Den Burg, gem. Texel (N.-H.). Grafheuvelzool uit Midden-Bronstijd; cirkelvormige structuren ("kuilenkransen") uit Late Bronstijd; nederzettingssporen uit Late Bronstijd, IJzertijd, (inheems) Romeinse Tijd, Vroege en Late Middeleeuwen

12.III-22.XI; P.J. Woltering, M.J.A. de Haan, A. Buisman, S. Bokma

Van 12 maart tot 22 november werd het onderzoek in uitbreidingsplan Den Burg-Noordwest voortgezet. Tijdens deze periode werd 2.9 ha ontgraven, waarmee het totaal onderzochte oppervlak op ca. 8 ha kwam. Evenals voorgaande jaren vond het onderzoek plaats met een ruime subsidie van de provincie Noord-Holland. De keuze en volgorde van de te onderzoeken terreingedeelten werd weer in overleg met de gemeente Texel vastgesteld en zoveel mogelijk aangepast aan het bouwschema van het uitbreidingsplan. Binnen het globaal door Beatrixlaan, Akenbuurtsweg en Pontweg begrensde terrein werd, aansluitend aan het eerder onderzochte areaal, op twee plaatsen gegraven: aan de Beatrixlaan, waar het resterende deel van de daar gelegen hoogte en een naar het zuiden toe geleidelijk aflopend terreingedeelte

werden onderzocht; en in het lage gebied bij de Akenbuurtsweg, aan de noordzijde van het opgravingsterrein. De voortzetting van het onderzoek heeft de in 1971 en 1972 behaalde resultaten (zie hiervoor de verslagen over deze jaren) belangrijk aangevuld.

1. Midden- en Late Bronstijd. Voor de derde maal werd in de opgravingsvlakken een restant van een grafheuvel aangetroffen. Hiervan was alleen de dubbele paalkrans grotendeels bewaard gebleven; van het heuvellichaam of van een begraafing werd niets meer teruggevonden. Evenals de beide eerder gevonden paalkransheuvels was ook deze aangelegd op een hoog punt in het terrein, op een tot ca. 3 m +NAP reikende zandrug. Nederzettingssporen uit deze periode werden niet overtuigend aangetoond. Wel bevonden zich aan de lage noordkant van het opgravingsterrein, bij de Akenbuurtsweg (op ca. 1.5 m +NAP en op meer dan 200 m van de meest nabije grafheuvel), enkele kuilen met scherven van dikwandig, onversierd aardewerk met grove steengruismagering, afkomstig van emmer- of tonvormige potten, waarvoor een datering in de Midden- of Late Bronstijd waarschijnlijk is. Op enige afstand ten oosten hiervan bevond zich aan de Akenbuurtsweg een dichte concentratie van bewoningssporen (paalgaten, kuilen, greppels) die op grond van oversnijdingen en geassocieerd aardewerk tot een aantal verschillende perioden behoren. De vroegste fase wordt gekenmerkt door afgerond dubbelkonische potten met een steil of licht uitgebogen randje, dateerbaar in de eindfase van de Bronstijd. Latere bewoning op dezelfde plaats kan worden gedateerd in de Midden-IJzertijd (zie onder 2), de Vroeg-Romeinse Tijd (zie onder 3) en de Late Middeleeuwen (zie onder 5).

Uit de grote hoeveelheid voor-Middeleeuwse paalgaten konden tot nu toe vier onvolledige huisplattegronden, vijf vierpalige en twee zespalige spiekers worden afgeleid. Het geassocieerde aardewerk maakt waarschijnlijk dat het merendeel tot de Late Bronstijd gerekend moet worden. De lengte van de drieschepige huisplattegronden kon geen enkele maal met zekerheid worden vastgesteld; de afstand tussen de staanderrijen varieert van 2.5 - 3 m. Bij twee plattegronden geven op één lijn met de staanderparen geplaatste paaltjes de positie van de zijwanden aan: de breedte van deze huizen is ca. 5 m.

Kuilenkransen werden weer overal in de nieuw opgegraven delen van het terrein aangetroffen. Ze komen ook voor op de plaats van de genoemde Late Bronstijd-bewoning maar behoren, gezien sommige oversnijdingen en hun vondstloze vulling, tot een daaraan voorafgaande fase.

2. IJzertijd. De campagne van 1973 leverde twee nieuwe bewoningskernen uit de IJzertijd op. De al genoemde bewoningssporen aan de Akenbuurtsweg bestaan uit enkele greppels, die door aardewerk van Ruinen-Wommels III-type in de Midden-IJzertijd worden gedateerd, en de daarbij behorende, op het oog struktuutloze palenzwerm. Het is echter mogelijk dat een enkele van de onder (1) genoemde huisplattegronden en spiekers uiteindelijk tot deze fase gerekend moet worden. Aan de Beatrixlaan, op meer dan 300 m van deze nederzettingkern verwijderd, bevond zich een andere concentratie van bewoningssporen. De bewoning op deze plaats lijkt het grootste deel van de IJzertijd te beslaan: het vroegste aardewerk is vergelijkbaar met de Ruinen-Wommels I, II en III typen; potten met s-vormige profielen, golfvanden en vingertop-versiering op de wand moeten, evenals het sporadisch voorkomend streepbandaardewerk, tot de Late IJzertijd gerekend worden. Uit de ook hier aanwezige palenzwerm konden drie vrij volledige drieschepige huisplattegronden en twee negenpalige spiekers worden afgeleid. Ze kunnen op het moment nog niet aan een bepaalde fase binnen de IJzertijd worden toegeschreven. Twee huizen hebben een lengte van ca. 12 m en een breedte van 5.5 m; de afstand tussen de staanderrijen bedraagt ca. 3 m. Voornamelijk rond deze huisplattegronden, die op een lage zandrug zijn gelegen (2-2.5 m +NAP), bevinden zich brede, diepe kringgreppels, die gezien

hun vondstrijke vulling, tot de laatste bewoningsfase moeten behoren. Door de ontdekking van deze twee woonkernen is de aanvankelijke veronderstelling dat de bewoning op het onderzochte terrein een hiaat vertoonde tussen Vroege en Late IJzertijd achterhaald. Continuïteit vanaf de Vroege IJzertijd of Late Bronstijd tot in de Romeinse Tijd is nu waarschijnlijk.

3. Romeinse Tijd. Het onderzoek van 1973 heeft een nieuwe bewoningskern uit de Romeinse Tijd opgeleverd en gaf aanwijzingen voor een tweede. In het laatste geval gaat het om al genoemde sporen aan de Akenbuurtsweg: een hutkom, enkele kuilen en greppels, gedateerd door aardewerk met verdikt gefaceteerde randen. Op ongeveer 50 m ten zuiden daarvan lag op een lichte terreinverhevenheid (tot ca. 2 m +NAP) een wat dichtere concentratie van bewoningssporen: groepen paalkuilen, die echter geen duidelijke plattegronden vormden, hutkommen, waterputten en greppels.

4. Vroege Middeleeuwen. De bewoningssporen uit deze periode hebben hun belangrijkste concentratie op de hoge gronden - een kompleks van dekzandruggen - aan de Beatrixlaan. Het onderzoek aan deze kant van het opgravingsterrein kon in 1973 worden afgerond, zodat nu vrijwel de gehele Vroeg Middeleeuwse nederzetting (voor zover nog ongestoord aanwezig) is opgegraven. Duidelijk is dat een aanzienlijk deel ervan reeds in de 60er jaren moet zijn verdwenen, bij de aanleg van de Beatrixlaan en de nieuwbouwwijk ten oosten daarvan. Het aantal huisplattegronden werd uitgebreid met een woon-stalhuis van het voor deze vindplaats karakteristieke type (een combinatie van eenschepig woongedeelte en drieschepige stal) en enkele huizen van min of meer verwante konstruktie. Op grond van de richting der huisplattegronden kunnen nu minstens drie Vroeg-Middeleeuwse bewoningsfasen worden onderscheiden. Drie woon-stalhuizen van het genoemde type, een woonhuis en enkele andere structuren, alle met vrijwel exact dezelfde gerichtheid (nnw-zzo), liggen vrij dicht bijeen op de hoogste dekzandrug aan de Beatrixlaan. Drie woonstalhuizen van verwant type maar met grotere afmetingen zijn ongeveer o-w gericht en liggen op de lagere flanken van de opduiking. Ze zijn deels gebouwd op het Vroeg-Middel-eeuws ophogingspakket waarmee de depressies tussen de dekzandruggen deels zijn opgevuld. Dit maakt het waarschijnlijk dat ze later zijn dan de voorgaande fase; een stratigrafische relatie kon nog niet worden vastgesteld. Enkele andere huizen van meer gevarieerde konstruktie hebben een ongeveer no-zw richting en een nog lagere ligging: op de flanken van de dekzandruggen en in de depressies ertussen. Eén ervan is stratigrafisch jonger dan een nnw-zzo gerichte plattegrond.

Rond de verschillende dekzandruggen en door de depressies ertussen lopen bundels sloten, waarvan de richting duidelijk samenhangt met het aanwezige reliëf. Het gaat hier om verschillende perioden van een herhaaldelijk verlegd en opnieuw gegraven systeem van erfbegrenzende en afwateringsgreppels. In sommige greppels werden sporen van hekwerk of palissaden aangetroffen.

5. Late Middeleeuwen. Voor het eerst werden resten gevonden van een na de Karolingische Tijd te dateren bewoning. Op de al eerder genoemde nederzettingsplaats aan de Akenbuurtsweg, aan de uiterste noordrand van het opgravingsterrein, kwamen vijf tamelijk complete huisplattegronden te voorschijn. Ze bestaan steeds uit twee rijen staanders, met een onderlinge afstand van ca. 5.5 m. Drie plattegronden hebben een lengte van 13 m. Andere konstruktie-elementen werden niet gevonden en het is waarschijnlijk dat het hier om eenschepige woon-stalhuizen gaat. Buiten de huizen liggen waterputten met uit zoden opgebouwde wand. Door het nagevoel ontbreken van kenmerkend aardewerk is de datering van deze bewoning geruime tijd onzeker gebleven. Pas de voortzetting van het onderzoek in

1974 leverde, door vondsten in aangrenzende terreingedeelten, voldoende aanwijzingen op voor een datering in de 13de-14de eeuw. Op grond van situering, richting en afmetingen kunnen twee reeds in 1972 opgegraven plattegronden met bijbehorende waterputten, waarvoor een kogelpotscherf tot nu toe de enige dateringsmogelijkheid vormde, tot dezelfde periode worden gerekend. Het onderzoek is inmiddels in 1974 voortgezet.

4. Apeldoorn, gem. Apeldoorn (Gld.). Grafveld IJzertijd
5-23.II; R.S. Hulst, A. Buisman

In de tuin van het voormalige sanatorium NV Boschrust aan de Loolaan te Apeldoorn vond een beperkt onderzoek plaats van een aldaar gelegen (restant van een voorheen meer uitgebreid?) urnenveld. Onderzocht werd een vijftal grafheuvels, in het terrein meer of minder duidelijk als ronde, éénmaal als langgerekt ovale, verhogingen zichtbaar. De heuvels zijn gezien de profielkenmerken van het onderliggende maaiveld opgeworpen in een gemengd bos-heide terrein. Zij bleken, voorzover nog te constateren, alle door een greppel omgeven, die of gesloten of onderbroken is. Omtrent de bijzettingsstructuren zijn weinig concrete gegevens ingewonnen, hetgeen te wijten valt aan de talrijke verstoringen. Slechts in één geval is hieromtrent duidelijkheid verkregen. De crematie was hierbij in een urn in een kuil gedeponeerd, die vanuit het in het heuvelcentrum donker verkleurde en houtskool bevattende maaiveld was ingegraven. Bijzetting en heuvelcentrum waren afgedekt door een dik pakket donkere grond, waarin omgekeerd een komvormige urn werd aangetroffen. Het urnenveld kan gedateerd worden in de Vroege IJzertijd.

5. Putten, gem. Putten (Gld.). Grafveld IJzertijd.
22.II en 12.IX; R.S. Hulst, A. Buisman

Aan de Emmalaan in het Putterbos vond op bovengenoemde data een nader onderzoek plaats in het centrum en de randzone van de in 1971 onderzochte urnenveldheuvel (zie Jaarverslag 1971, p. 19). Gebleken is dat de heuvel geen randstructuur bezit.
Lit.: NKNOB 1973, 42

6. Varsen, gem. Ommen (Ov.). Urnenveld en inheems-Romeinse nederzetting.
19.III - 23.III; A.D. Verlinde, H. ter Schegget.

In maart 1973 maakte de Nederlandse Gasunie het wederom mogelijk een onderzoek in te stellen in een gasbuis sleuf door de Varsener Esch. Deze sleuf liep direct ten oosten van de sleuf, die in 1971 onderzocht werd (NKNOB 1972, 11). Naast losse vondsten van neolithische vuursteen en enige ijzertijdsporen behoorden de fragmenten van een urnenveld en van een inheems romeinse nederzetting tot de belangrijkste vondsten. Het urnenveldfragment leverde behalve enige losse crematieplekken, al dan niet met urnscherven, een kringgreppel en de evenwijdige greppels van een 2 m breed en meer dan 9 m lang monument van het hoogakker type, waarvan de westelijke, rechthoekige afsluiting in de sleuf van 1971 was gevonden. Onder de inheems romeinse sporen dient een rechthoekige hutkom van 3 bij 3.5 m vermeld te worden. Diens rechthoekige standgreppel loste in een lager vlak op in enige paalgaten en plank of balkvormige verkleuringen, waarbij op een tweetal plaatsen (dierlijke?) crematie tevoorschijn kwam. Een kuil elders in de sleuf bevatte de onderkaak van

een paardachtige. In het noordelijk deel van de sleuf werden vele laat middeleeuwse, oostnoordoost-westzuidwest gerichte esgreppels aangetroffen. In de 30 - 40 cm brede greppels tekenden zich uitzonderlijk genoeg twee rijen schopsteken af.

7. Vroenhof, gem. Valkenburg-Houthem (L.). IJzertijdgrafveld en Rom. villa
29.I - 2.II; J.H.F. Bloemers

Met zeer veel medewerking van de Provinciale Waterstaat in Limburg en Visser's Wegenbouwbedrijf te Drunen-Maastricht zijn van 29.I tot 2.II 1973 uitgebreide waarnemingen verricht op een terrein, waarin de resten van een Romeinse villa aanwezig waren, naar aangenomen werd. De heer C. Eggen uit Vroenhof (gem. Valkenburg) had in de winter van 1972 tijdens veldverkenningen op dit terrein een dichte concentratie Romeins dakpanmateriaal, stukken mergel, specie en aardewerk geconstateerd. Bij enkele boringen werden 'funderingen' aangetroffen.

De vindplaats ligt slechts 2 km ten westen van de grote concentratie Romeinse gebouwen rond het Ravensbosch. De aanleiding tot het onderzoek was de aanleg van de provinciale autosnelweg Maastricht-Heerlen. Het villa-terrein viel in zijn geheel onder een landhoofd voor een viaduct in de weg, waar deze van het plateau naar het dal van de Geul de spoorlijn Meerssen-Valkenburg passeert.

Met enkele machines en enige arbeiders kon in korte tijd een oppervlakte van ca. 2 ha blootgelegd worden. Tot ieders verbazing en teleurstelling, maar ook tot enige opluchting verscheen echter niet de verwachte villa-plattegrond maar slechts enkele kuilen met dakpanresten, korte stukjes muurwerk of veldkeien. Een concentratie daarvan bevond zich op de plek, waar ook een jaar eerder in het bouwland zoveel puin te zien was geweest. Drie kuilen onderscheidden zich door hun grote afmetingen (diam. 7-12 m) en vulling. Zij bevatten zeer veel dakpanmateriaal, waaronder twee exemplaren met stempels MHF en AAF.

In een kuil kwam een vierkante fundering van ca. 4 m aan het licht. In een andere bevond zich op grotere diepte een grillig en onbegrijpelijk geheel van mergelmuurtjes met sporen van de inwerking van hevige hitte. Mogelijk heeft op deze plaats een gebouw gestaan. Deze bewoning dateert overwegend uit de 2de eeuw na Chr.

Ten westen van deze concentratie van Romeinse sporen stootte men geheel onvermoed op een voor-Romeins grafveldje. Over een oppervlakte van ca. 25 x 25 m lagen 18 ondiepe grafjes verspreid, die crematie, houtskool en aardewerk bevatten. Verdere grafstructuren konden niet vastgesteld worden. In een grafje lagen een schaal, wat ijzerresten en een versmolten armband van blauwglas. Aardewerk uit andere kuilen was vaak versierd met ingegroefde strepen. Een opvallend verschijnsel was, dat de crematie zich niet in de potten bevond, maar kennelijk met opzet (los) in de kuil was gedeponeerd; soms stond de pot er juist bovenop.

Het grafveld kon gedateerd worden in de midden-late IJzertijd.

Uit: NKNOB 1973, 119-20

8. Alblasserdam, gem. Alblasserdam (ZH). Romeinse vondsten
20.VIII-21.IX; M.J.A. de Haan, H. Sarfatij

Een klein onderzoek werd ingesteld op een deel van het terrein waar een rioolwaterzuiveringsinstallatie van de gemeente Alblasserdam gebouwd zal worden. D.m.v. verkenningen was hier een dik pakket met vondsten uit de Romeinse tijd geconstateerd. Een nederzetting (woning) werd niet gevonden, wel enige rijen palen van minstens drie graanopslagplaatsen. Naast zeer

veel ceramiek, overwegend Romeins import-aardewerk, werd een fragment van een boomstamkano geborgen. De 'nederzetting' lag op de zuidoever van een met venig materiaal opgevuld kreekje, dat echter in de Romeinse tijd nog open was; hierin werd het bootfragment gevonden. Het kreekje vormde de restgeul van de vrede stroom die na verlanding de zogenaamde Papendrechtse stroomrug heeft opgeleverd. Ter nadere bestudering van dit verlandingsproces werd een intensief booronderzoek uitgevoerd door de Rijksgeologische Dienst (drs. A. Verbraeck en medewerkers). Berging en conservering van het bootfragment werd overgenomen door de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (Scheepsarcheologisch Museum Kettelhaven). Grote medewerking werd verleend door de Dienst Gemeentewerken van Alblisserdam.

9. Druten, gem. Druten (Gld.). Scheepsfragment Romeinse tijd

4 en 6-7.IX; R.S. Hulst, J.W. Noordam

In een bouwput op het terrein van de inrichting voor zwakzinnigenzorg De Boldershof te Druten is een 16 m groot fragment van een uit de eerste helft van de 3de eeuw n. Chr. daterend schip aan een onderzoek onderworpen. Het overige deel van het totaal ong. 26 à 27 m lange schip was enkele weken eerder onder het waarnemend oog van verslaglegger in zeer korte tijd uit de bouwput verwijderd.

Het schip was ingebed in een dik pakket rivierzanden. De bodem van het schip bestaat uit naast en tegen elkaar gelegde lange en brede planken. Hij is vlak en bezit geen kiel. De kim die tegen de bodem is aangezet vormt met de zijwand één stuk. Voor de constructieve binding zijn spannten gebruikt. Zij zijn twee aan twee en met een geringe tussenruimte aangebracht. Het liggende deel en het oplopende zijn één hout. De oplopende delen zijn om en om aan de wanden bevestigd. Voor de bevestigingen zijn lange ijzeren nagels gebezigd, die zowel van binnenuit als van buiten in het hout zijn gedreven, omgebogen en in het hout teruggeslagen. De boeg is alleen in aanzet aangetroffen. Bepaalde details in of op het hout aangebracht en andere in een zekere samenhang op het schip gevonden onderdelen stellen in staat enige gedachten te vormen omtrent de opbouw van het schip en zijn indeling. Vondsten in het schip maken duidelijk dat de vermoedelijk laatste lading heeft bestaan uit natuursteen, vooral leisteen en dakpannen.

In 1974 zal de publikatie worden voorbereid. Enkele voorlopige berichten zijn vermeld in de lijst van publikaties (R.S. Hulst) elders in dit jaarverslag.

10. Ewijk, gem. Ewijk (Gld.). Bewoning IJzertijd en Romeinse tijd

27.VIII-14.XII; R.S. Hulst, C. van Duijn, J.W. Noordam

Het vanaf 1972 terzake gevoerde overleg met de Rijkswaterstaat, Arrondissement Arnhem, resulteerde in 1973 in een eerste onderzoek op het terrein van een toekomstige put voor zandwinning t.b.v. de aanleg van RW 75 onder Ewijk. De medewerking die genoemde dienst heeft verleend dient met grote erkentelijkheid gememoreerd te worden. Het onderzoek had betrekking op één van de in de Ewijkse Velden gelegen natuurlijke verhevenheden (De Woerdjes). Het zal in 1974 worden voortgezet. In totaal is ruim 0.6 ha opgegraven. Daarbij is zorg gedragen voor een goede doorsnede over het terrein, zulks met het oog op de planning voor het toekomstige onderzoek. Bovengenoemde verhevenheid bleek een groot aantal sporen te dragen van een nederzetting waarvan de structuur en de samenstellende elementen voorlopig

nog niet duidelijk zijn geworden. Het sterke vermoeden is dat deze nederzetting uit (wrs. Midden tot Late) IJzertijd dateert. Nog onzeker is of in dat geval van een continuïteit naar de Romeinse tijd sprake is. Import-aardewerk uit de laatste periode ontbreekt in alle gevallen zo goed als geheel. Wel mag als vaststaand worden aangenomen dat zich elders op het terrein een bewoning uit de midden-Romeinse tijd ophoudt. Hierop wijzen m.n. de grote hoeveelheden van 2de-eeuws nederzettingen, welke in een geulvormige depressie aan de oost-rand van de terreinhoogte werden aangetroffen. Het oudste import-aardewerk valt in het eind van de 1ste eeuw c.q. rond de overgang naar de 2de eeuw te dateren. Aan de noordzijde wordt de terreinhoogte en de daarop voorkomende nederzetting door achtereenvolgens een smalle en een bredere restgeul begrensd. De sporen die zich in dik, lager gelegen, terrein voordoen beperken zich vrijwel uitsluitend tot een aantal greppels, wrs. een onderdeel vormende van enkele elkaar in tijd opvolgende perceleringen. Deze greppels horen, in ieder geval ten dele, reeds in de Romeinse tijd thuis. Vlak langs en in de smalle geul werden grote hoeveelheden aardewerk, vuursteen e.a. gevonden van de vroege fase van de neolithische Vlaardingencultuur. De indruk is dat de betreffende geul ten tijde van deze bewoning de eerste verlandingsdoormaakte. Deze en andere problemen van stratigrafische aard zullen bij het voortgezette onderzoek tot een oplossing gebracht kunnen worden.

Voor de volgende instellingen werd een excursie georganiseerd: de werkgroep Nijmegen en Omstreken van de A.W.N. en de Historische Kring Tweestromenland, en de werkgroep Arnhem van de Archeologische Werkgroep Veluwezoom.

11. Nijmegen, gem. Nijmegen (Gld.). Romeinse nederzetting

30.X.72 - 31.XII.73; J.H.F. Bloemers, L. Biegstraaten, K. Greving, R. Woudstra

Op 30.X.1972 is het onderzoek aan de westzijde van de Kopse Hof hervat. Was de voorgaande opgraving gelegen ten noorden van de Chr. Lagere School "De Klokkenberg", nu verplaatste de aandacht zich naar het terrein ten zuiden daarvan, tussen de school en de Ubbergseveldweg. Dit terrein valt in het uitbreidingsgebied voor de school.

Hoewel het niveau van het maaiveld tegenwoordig tamelijk gelijk is, moet dit in de Romeinse tijd geheel anders geweest zijn. De noord(oost)-zijde van het terrein heeft globaal gezien, hetzelfde reliëf gehad als nu, maar naar het zuiden toe, dus langs de Ubbergseveldweg lag het Romeinse oppervlak ca. 2.50 m onder de huidige straat. Over het hoger gelegen deel, juist langs de rand, heeft een 10 m brede weg gelopen, die in het verlengde ligt van de via principalis van de legioensvesting ten westen van de Beekmandalseweg. Gedeeltelijk was het grindpakket nog aanwezig, elders was de weg nog slechts te herkennen aan twee bermlopen uit twee verschillende fasen. In het lager gelegen gedeelte ten zuiden van de weg werden slechts zeer grote kuilen gevonden, maar geen directe bewoningssporen. Een zeer opvallende vondst is echter een langwerpige rechthoekige ovenaanleg, of stookplaats (2.25 x 7.25 m), die na een gedeeltelijke egalisatie en opvulling van de laagte hier is ingegraven. De wanden bestaan uit 17 lagen trapsgewijs gestapelde dakpannen, die ter plaatse in de lengte gehalveerd zijn. De bodem van de kuil was bedekt met grote brokken natuursteen. Ook tussen de as van voorgaande branden lagen splinters natuursteen, zodat het lijkt alsof deze stenen iets met de functie van de stookplaats te doen hebben. Ruim 250 dakpanstempels (zowel van het 10de legioen als van de Vexillatio Britannica) dateren de aanleg in het begin van de 2de eeuw na Chr.

Aansluitend op dit terrein is een strook ten zuiden van de Ubbergseveldweg oostwaarts over een lengte van 350 m onderzocht. Het oostelijke einde besloeg het zgn. 'dorpje', dat door Holwerda in 1937 opgegraven werd (J.H. Holwerda, Een Bataafsch dorpje bij het Oppidum Batavorum uit de jaren vóór Chr. Geb., OML N.R. 24, 1943, 35-58).

In het gedeelte dat tegenover de zo juist beschreven stookplaats gelegen is, werd de noordoosthoek een zeer groot stenen gebouw blootgelegd. Twee vleugels van een rond een open binnenplein aangelegd gebouw vormen vermoedelijk de front- en de oostzijde. De drie parallel lopende 1 m brede funderingsgreppels wettigen de veronderstelling, dat deze gedeelten van een porticus voorzien zijn geweest. De frontzijde heeft reeds een lengte van 41 m, zonder dat er aanwijzingen gevonden zijn voor de aanzet van de westelijke hoek. Indien het gebouw een symmetrisch aangelegd front heeft, zoals bijv. de principia uit de legioensvesting, moet het minimaal 55 m breed zijn. In de oostelijke vleugel liepen in de lengteas van de twee buitenste muren 4 rijen zware palen.

Indien deze bij het gebouw behoren, hetgeen aannemelijk is, kan dit de dragende constructie zijn voor een zware vloer. Over de diepte van het gebouw kan niet meer gezegd worden dan dat deze minstens 28 m bedraagt. Het gebouw heeft op hetzelfde diepe niveau gelegen als de stookplaats aan de andere zijde van de Ubbergseveldweg. Direct ten oosten van het gebouw stijgt het Romeinse niveau abrupt 1.50 m omhoog. In het gedeelte tussen dit gebouw en het 'dorpje' van Holwerda heeft een vrij dun bewoonde zone gelegen. Aanvankelijk is deze door enkele palissaderingen in percelen van ca. 30 m breedte ingedeeld. Deze percelering wordt oversneden door enkele eenschepige huizen, waarvan één direct naast het grote stenen gebouw gelegen is. Bij één van de huizen lag een 6-posten graanschuur. Ondanks het zeer geringe aantal vondsten is het duidelijk, dat deze bewoning uit Flavische tijd moet dateren.

De opgravingsssleuven van Holwerda's onderzoek uit 1937, waarbij hij het zgn. 'Bataafsch dorpje' vond, vielen geheel in het nu ontgraven areaal. In grote lijnen konden de door Holwerda waargenomen grondsporen teruggevonden worden. De door hem geconstateerde strakke greppels zijn echter niet toe te schrijven aan huizen, doch aan een stelsel van omheiningen. De omheiningen behoren tot een nog nader te bepalen aantal periodes en maken deel uit van een groter geheel, dat zich nog buiten het onderzochte gebied uitstrekt. Verder werden zeer veel kuilen met nederzettingmateriaal gevonden.

Van juli tot september 1973 kon in grote haast dankzij de loyale medewerking van het Gemeentebestuur en de Fa. Butter in het kader van de reconstructie van het Trajanusplein aan de oostzijde daarvan een noodonderzoek ingesteld worden. Een proefsleuf op het braakliggende terrein ten oosten van de zgn. "Bloemenklok" maakte binnen twee weken tijds duidelijk, dat in dit terrein een Romeinse versterking moest liggen. En dat, terwijl dit gebied door sloop van vestingwerken, wegeaanleg, de bouw en de sloop van de villa "Belvoir" en oorlogsactiviteiten te lijden had gehad. Het betreft het gebied, waar Holwerda en Daniëls tijdens de graafwerkzaamheden voor de aanleg van de Waalbrug in 1935 voor hun ogen talrijke Romeinse sporen uit de periode 0 - 70 na Chr. vernietigd zagen worden (M.P.M. Daniëls, Noviomagus, 194? 62, sqq). Wij zijn er dankbaar voor, dat iets dergelijks zich in 1973 niet herhaald heeft.

Een oppervlakte van ruim 6000 m² kon onderzocht worden. Tot ieders verrassing kwam hierbij de noordelijke hoek (minder dan 90°) van een versterking uit de vroege eerste eeuw na Chr. tevoorschijn. De aanleg wordt gekarakteriseerd door een gracht (Br. 5-7 m; d. 2.00-2.50 m) met een V-vormige doorsnede en twee walgreppels met daarin zware palen (br. ca. 3 m). De noordoostelijke zijde van de versterking kon vooreerst over een

lengte van 60 m vervolgd worden, de noordwestelijke over een afstand van 95 m. In deze laatste zijde lag ca. 50 m van de noordelijke hoek een poort met een enkelvoudige doorgang (br. 3-4 m); de gracht was hier onderbroken. Sporen van een binnenbouw zijn niet waargenomen. Kuilen met uitsluitend Augusteïsch materiaal komen zowel binnen als buiten de versterking voor. De, overigens geringe doch goed gelocaliseerde vondsten uit de gracht (punt) tonen duidelijk aan, dat de versterking aangelegd moet zijn in de tijd van de legerplaatsen te Haltern. De vondsten van de rest van het terrein ondersteunen dit. Een nadere tijdsbepaling ten opzichte van de Augusteïsche legioenslegerplaats verder oostwaarts in Nijmegen is vooreerst niet mogelijk.

Over deze versterking heen liggen talloze kuilen met materiaal uit de 1ste helft van de 1ste eeuw na Chr. Zij vormen vermoedelijk de voortzetting van hetgeen Holwerda en Daniëls moesten prijsgeven. Duidelijke herkenbare bewoningselementen zijn niet aangetroffen. Wel konden twee parallel aan elkaar van noordwest naar zuidoost lopende greppels opgetekend worden, die ca. 80 m uit elkaar lagen. Zij kunnen wellicht gerekend worden tot een verkavelingsstelsel, dat zich over een veel groter gebied uit moet strekken. Dergelijke greppels zijn inmiddels oostelijker op het terrein tussen Batavierenweg en Barbarossastraat, waar het hoofdkantoor van ESTEL zal verrijzen, ook gevonden. Het jongste fenomeen is een zeer grote en diepe kuil tegen de steilrand, waarin de vulling o.a. Flavische vondsten voorkwamen. Zeer waarschijnlijk is dit een waterput geweest.

Na afsluiting van dit gedeelte van het onderzoek op het Trajanusplein is een begin gemaakt met dat op het reeds genoemde terrein, dat gereserveerd is voor de nieuwbouw van "Estel". Ook hier zijn reeds verrassende resultaten geboekt, die in het overzicht van de werkzaamheden in 1974 geresumeerd zullen worden. De opgravingen bij "Estel" zullen zich nog ver in dit jaar voortzetten.

Een klein onderzoek vond nog plaats in de voor- en achtertuin van de heer Th.J. Kalff, Huygensweg 11. Dit perceel ligt direct ten zuiden van de principia van de legerplaats van het 10de legioen. In de achtertuin werd het begin van een drietal houten barakken gevonden. In de voortuin kon een wat merkwaardige constructie van 5 rijen houten palen ingetekend worden. Daarover heen lag een fundering van een stenen gebouw. De oppervlakte was echter te klein om een verantwoorde interpretatie aan deze vondsten te geven.

12. St. Michielsgestel (N.-Br.). Romeinse pottenbakkersoven

21-24.V; A. Bruijn, J.H.F. Bloemers

Van 21 t/m 24 mei 1973 is een klein onderzoek ingesteld door A. Bruijn en J.H.F. Bloemers in de buurtschap Halder. Hier was niet ver van een reeds langer bekende vindplaats uit de Romeinse tijd bij graafwerkzaamheden een Romeinse pottenbakkersoven aangetroffen. De oven behoort tot het in die tijd gebruikelijke type. Er waren duidelijk twee perioden in te onderscheiden. In de ovenvulling lagen talrijke resten van op de draaischijf vervaardigde produkten, overwegend behorende tot de vormenschat van de zgn. Belgische waar. Terra sigillata en een munt dateren de oven in het derde kwart van de 1ste eeuw na Chr.

13. Wijk bij Duurstede, gem. Wijk bij Duurstede (Utr.). Dorestad

5.III-30.XI; W.A. van Es, C. van Duijn, W.J.H. Verwers, R.E. Lutter, H. ter Schegget

Aangezien in de loop der jaren het aantal opgravingstekeningen en kaarten zo toegenomen waren, bleek de ruimte in de houten keet aan de Zandweg, die vanaf het begin van de opgraving in 1967 dienst had gedaan, onvoldoende. Bovendien leverde de opgraving in de Karolingische Rijnbedding zoveel vondsten op dat de wasgelegenheden en de droogcapaciteit ver beneden peil waren. Met ingang van deze campagne werd het opgravingskantoor - of zoals het door de veldtechnici genoemd werd: het zenuwcentrum - gevestigd in de voormalige kleuterschool aan de Volderstraat 15/17, gelegen in het centrum van het stadje. Hier kregen we de beschikking over de gehele bovenverdieping alsmede de keuken waar voldoende ruimte is om de scherven te wassen en te drogen. Voorbereidingen werden getroffen om op de benedenverdieping van dit pand een semi-permanente tentoonstelling over de opgraving Dorestad in te (laten) richten.

Evenals vorig jaar werd de opgraving gedurende de winter onderbroken. Er is op verschillende plaatsen gegraven, maar het onderzoek heeft zich vooral geconcentreerd op de Karolingische Rijnbedding. Hierin was verleden jaar voor het eerst een volledige doorsnede gemaakt - Hoogstraat I genoemd (cf. Jaarverslag 1972, 27, b). Dit jaar zijn er twee aan toegevoegd: ten noorden en ten zuiden van Hoogstraat I, respectievelijk Hoogstraat II en III genoemd. De opgravingsmethode werd enigszins veranderd. Aangezien Hoogstraat I geen duidelijk inzicht in de fasering van het kadecomplex verschaft had, diende men deze keer vooral veel aandacht te besteden aan lange O-W profielen. Daartoe leek het wenselijk zoveel mogelijk profielen op hetzelfde moment bloot gelegd te hebben. Om verschillende redenen is toen gekozen voor het zgn. schaakbordpatroon. Een voorbeeld zal deze methode verduidelijken. Wanneer het 12 opgravingsputten in 4 rijen van 3 betreft, dan worden in de eerste fase de buitenste putten van de 1ste en 3de rij en de centraal gelegen putten van de 2de en 4de rij opgegraven. Deze 6 putten geven ons in dit stadium een bijna volledig overzicht over de profielen, m.n. wat betreft hun onderlinge aansluiting, en over de plattegronden. Bij de tweede fase - de overige putten - weten we inmiddels wat ons te wachten staat en kunnen we bij het horizontaal verdiepen veel aandacht schenken aan die plaatsen waar het profiel moeilijkheden opleverde. Bovendien werd bij de nummering der werkputten eerst de N-Z richting en vervolgens de W-O richting aangehouden, zodat een logische opeenvolging der nummers ontstond. Tevoren had men de putten in volgorde van bewerking genummerd. Een willekeurige nummering was daarvan het resultaat, waarvan vooral bij de uitwerking veel hinder werd en wordt ondervonden.

A. Hoogstraat II. Dit opgravingsgebied strekte zich vanaf de Hoogstraat over ca. 205 m in oostelijke richting uit en had een breedte van 60 m: putten 380 - 394. In 1973 zijn de putten met de even nummers - eerste fase - afgewerkt.

Deze plaats was gekozen omdat westelijk van dit gebied tussen de Hoogstraat en de Zandweg een onbebouwde zone ligt. Deze kan later mogelijk nog opgegraven worden waardoor een relatie weliswaar verstoord door de beide wegen, tussen het nederzettingsterrein De Heul (cf. Jaarverslag 1971, 25, a) en het havencomplex gelegd kan worden. Bovendien vertoonden de bodemweerstandsmetingen (cf. Jaarverslag 1972, 28) in dit gedeelte een zeer rustig patroon, zodat een duidelijk ontwikkeld steigercomplex te verwachten was.

Deze steigerwerken zijn reeds vorig jaar beschreven (Jaarverslag 1972,

27, b). Nieuwe elementen in de opbouw konden niet toegevoegd worden. In de definitieve publicatie van Hoogstraat I die in voorbereiding is, zal dieper ingegaan worden op deze steigerwerken.

In vergelijking met Hoogstraat I bestonden er enige opmerkelijke verschillen.

1. Op de meeste westelijk aangetroffen oever is vlechtwerk vastgesteld. Deze beschoeiing die in Hoogstraat I niet aanwezig was, werd d.m.v. proefputjes ten dele teruggevonden in de zone tussen Hoogstraat I en II. De richting van dit vlechtwerk lijkt geen relatie te hebben met het enigszins gebogen tracé van de Hoogstraat. Vermoedelijk ligt de zuidelijke aansluiting van deze oever meer naar het westen; dat betekent dus onder de huidige Hoogstraat. In de afzetting waarin de beschoeiing bevestigd is, is Merovingisch aardewerk gevonden. De eigenlijke steigerwerken staan in verband met een meer oostelijk gelegen west-oever. De zone tussen beide westelijke oevers bestaat uit natuurlijke afzettingen die in een rustig milieu lijken opgeslibd. Vondsten ontbreken in deze lagen.

2. Het oostelijke gedeelte van dit O-W gerichte steigerwerk draait enigszins naar het zuiden. Het is (nog) niet bekend of deze verandering van richting samenhangt met de zich naar het oosten verleggende rivier.

3. Over de dammen of in de depressies ertussen lagen O-W gerichte greppels die gevuld waren met klei waarin zich schelpjes bevonden. Deze greppels behoren tot een akkersysteem uit post-Karolingische tijd.

4. Aan het oostelijk uiteinde van de steigerwerken zijn de elkaar met opvolgende stadia van uitbouw, zoals die in de laatste fase van Hoogstraat I voorkwamen, niet aangetroffen. Het hele patroon van uitbouw is hier veel regelmatiger van opzet. De dicht op elkaar volgende natuurlijke lagen hellen hier steil af. Erosie zoals die in Hoogstraat I plaatsvond, trad hier slechts in lichte mate op. Tegen en gedeeltelijk over de steigers is in post-Karolingische tijd een geel/bruine klei afgezet waarin geen vondsten werden aangetroffen.

5. In een profiel zijn 5 grote ijzeren nagels gevonden, gelegen in een gebogen min of meer horizontale lijn. Zij behoren tot een ten dele bewaarde zijwand van een schip waarvan het hout reeds vergaan was. In de aangrenzende put hoopt men volgend jaar de rest van dit schip te vinden.

B. Hoogstraat III. Dit opgravingsterrein strekte zich uit vanaf de Hoogstraat over ca. 123 m in oostelijke richting en had een breedte van 56 m: putten 401-407. De putten met de oneven nummers zijn in 1973 afgewerkt. Vanwege de bestaande bebouwing is dit het meest zuidelijke terrein waar een volledige doorsnede door de bedding verkregen kan worden. In een later stadium zullen nog putten worden aangelegd in zuidelijke richting om een verbinding te krijgen met het in 1953 door Halbertsma opgegraven gedeelte - het huidige speeltuintje. De Kromme Rijn ligt ca. 160 m ten oosten van het opgravingsgebied. Overwogen is om een profielsleuf tot aan de huidige rivier aan te leggen, maar de hieraan verbonden kosten, m.n. die van de noodzakelijke bronbemaling, zouden de begroting te boven gaan.

Het grootste verschil tussen dit opgegraven gedeelte en Hoogstraat I en II is gelegen in de lengte - ca. 85 m - en in de eindfase van het steigercomplex. Het oostelijk uiteinde van de steigers evenals een gedeelte van een steile westelijke oever, behorend bij een bedding uit de laatste fase van de bewoningsperiode waren sterk geerodeerd. Ook de geelbruine klei die vooral in Hoogstraat II aan het einde van de kades aangetroffen werd, was hier, kennelijk ten gevolge van erosie, geheel afwezig. Tijdens deze sterk toegenomen activiteit van de rivier is een dik pakket met grof grind afgezet, waarvan een gedeelte door ontgronding in de vorige eeuw verdwenen is. In Hoogstraat III werd relatief zeer veel ME materiaal waaronder Pingsdorf aardewerk, gevonden. Elders komt dat in geringe hoe-

veelheid voor behalve in een brede strook westelijk van Hoogstraat III. Deze zone is dan ook van groot belang i.v.m. mogelijke continuïteit in de bewoning in de post-Karolingische periode.

C. De afbraak van enige huizen verschafte de gelegenheid een terrein gelegen tegenover het Veilinggebouw ten oosten van de Zandweg op te graven. Door de recente bewoning en de beendergraverijen in de vorige eeuw was dit gebied zwaar verstoord. Vooral in de profielen was duidelijk waarneembaar dat de Karolingische kuilen door de beendergravers waren 'ingegraven'. Afgezien van de kuilen en enige waterputten kwamen hier verder geen Karolingische sporen tevoorschijn. Putten 398-400.

D. In het uitbreidingsplan De Heul op de plaats waar de opgravingskeet had gestaan (put 347). De in dit gebied reeds bekende nederzettingssporen werden aangetroffen alsmede een graf dat mogelijk behoort bij het meer zuid-westelijk gelegen grafveld (cf. Jaarverslag 1970, 14, c).

E. Bij de aanleg van een Watergang aan de westzijde van de Engdijk zijn enkele proefputten uitgezet. Deze zone leek van belang vanwege de mogelijke voortzetting van het uit de Romeinse tijd daterende greppelcomplex (cf. Jaarverslag 1970, 14, b en 1971, 26, f). Nederzettingssporen werden echter vrijwel niet aangetroffen.

F. In de Z-O hoek van het toekomstige Dorestad-plantsoen in het midden van De Heul werd verwacht de voortzetting van een reeds eerder aangetroffen kreek te vinden. Behalve het vervolg van de al bekende Karolingische weg (cf. Jaarverslag 1971, 25, e) kwamen geen sporen te voorschijn. De opgraving in de bedding leverde zeer veel aardewerk op en in verhouding veel bootshaken van verschillende typen. Als bijzondere vondsten kunnen aangemerkt worden een bronzen schaal, een vleugellans, een gave rechte houten 'prikstok' met ijzeren punt (lengte ca. 1.50 m) en een houten viskaar.

Bij het onderzoek zijn wij wederom geholpen door de Rijks Geologische Dienst in Haarlem. De heer Overzee van deze dienst heeft zijn program van bodemweerstandsmetingen voortgezet. De heer Casparie van het Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen zal een bijdrage leveren op het gebied van de zaden en de houtdeterminatie. Onder leiding van dr. A. Jongerius zal de Stichting Bodemkartering in Wageningen een onderzoek instellen naar de samenstelling van de grond waaruit de damlichamen bestaan. Vastgesteld moet worden of de dammen voorzover wij die kunnen zien, bestaan uit grotendeels natuurlijke afzettingen die met de grond uit de greppels weinig opgehoogd zijn - deze ophoging zou dan in de doorploegde bovengrond opgenomen zijn - of dat deze dammen louter door mensen opgehoogd is met grond die uit de greppels afkomstig is.

Litteratuur: W.A. van Es, Die neuen Dorestad-Grabungen 1967 -1972 in: H. Jankuhn, W. Schlesinger und H. Steuer (Hrsg.), Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter; Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 18. bis 24. April 1972, Teil I, Göttingen 1973 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-Hist.Klasse, 3. Folge 83), 202-17.

W.A. van Es, Vis uit Dorestad voor mijnheer Calkoen, Westerheem 23, 1974, 89-94.

Bezoekers Dorestad 1973:

- 22.III J.M. Pesez (Parijs), Mme F. Piponnier (Parijs), P. Leman (Lille), J. Nicourt (Parijs), F. Verhaeghe (Gent)
- 26.IV Prof.dr.ir. P. Eyckhoff (Eindhoven)
- 3.V Drs. A. Brouwer (Zeist), P. van den Bovenkamp (Veenendaal)
- 24.V Voorjaarsbijeenkomst Nederlandse Bodemkundige Vereniging
- 28.V Leden van Gedeputeerde Staten van Utrecht
- 12.VI Historische Kring Brabant
- 3.VII R, Ooijevaar (IJsselstein)
- 7.VIII J.T. Smith (Londen)
- 31.VIII Dr. T. Capelle (Münster) met 8 studenten
- 18.IX Mrs. H. Clarke (Sutton)
- 28.IX P. Manneke (Visby)
- 12.X INQUA
- 29.XI Dr. Ole Crumlin-Pedersen (Roskilde)

Stages:

- 1.V - 11.V S.P.Q. Rahtz (Bristol)
- 16.VII - 10.VIII R. de Zwarte (Abcoude)

14. Aardenburg (Z.). Stadsonderzoek

5.III-31.XII; J.A. Trimpe Burger, J.W. Noordam

Op 5 maart 1973 zijn de opgravingen te Aardenburg na een vrij langdurige onderbreking (1968 t/m 1972) hervat. Het oudheidkundig bodemonderzoek wordt nu voortgezet in het bestemmingsplan "Oost", beter bekend als "De Oude Stad". Het omvat een ca. 4 ha groot terrein bestaande uit verscheidene percelen, die door de gemeente Aardenburg zijn aangekocht. De percelen zijn vrijwel onbebouwd, doch de aanwezigheid van zeer veel vroeg baksteenpuin in de bouwvoor bevestigt min of meer het historische gegeven, dat we ons hier bevinden in een belangrijke - zo niet de belangrijkste - kern van het oude Aardenburg. Hier zouden de rijke koopmanshuizen hebben gestaan in de nabijheid van de in de 14de eeuw door talloze bedevaartgangers bezochte Mariakerk. De Mariakerk is in de 17de eeuw door prins Maurits bij de aanleg van vestingwerken bovengronds geheel gesloopt. Volgens historici zou de kerk reeds in de 8ste eeuw zijn gesticht, vroeger dus dan de tweede grote kerk die Aardenburg rijk was - de St. Bavo (stichting 10de eeuw). De opgravingen van de ROB sinds ca. 1955 concentreerden zich vooral in de omgeving van de nog bestaande St. Bavo. Daarbij zijn veel overblijfselen uit de Romeinse tijd gevonden, welke - gezien de 'burgnaam' van Aardenburg (8ste - 11de eeuw Rodanborch), het rechthoelig grondplan van de stad en het voorkomen van o.a. militaire dakpanstempels - wel aan een Romeins castellum zijn toegedacht.

Het onderzoek in 1973 was er vooral op gericht na te gaan of de oudste woonkern - eventueel teruggaande tot de Romeinse tijd (castellum) - rond de vroege Mariakerk heeft gelegen, hetgeen door geschiedkundigen dikwijls is verondersteld. Na een jaar van opgraven in de 'Oude Stad' zijn we tot de voorlopige conclusie gekomen dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat de oorspronkelijk oudste kern van Aardenburg de plaats van de Mariakerk met omgeving was. In de omvangrijke opgravingsputten, die nauwgezet op grondsporen en bodemvondsten zijn doorzocht, is tot nu toe niets middeleeuws te voorschijn gekomen uit de periode vóór ca. 1100, in tegenstelling tot het gebied ruim rondom de St. Bavo, waar dit niet zeldzaam is. Bovendien is gebleken dat grote delen van de zogenaamde 'Oude Stad' lang-

durig door de zee overspoeld moet zijn geweest (vooral tijdens de Duinkerke IIIa en of IIIb - transgressiefase), waarbij een soms meer dan een meter dikke laag zandig en zavelig materiaal is afgezet. Ook het Romeinse niveau dat op de dekzandondergrond aanwezig was, is in de lagere delen sterk aangetast of geheel verspoeld. De uitspoelingslaag, waaruit alles werd verzameld, leverde tot nu toe uitsluitend Romeins materiaal op. Op de zeeafzetting bevindt zich een dun kleilig oppervlak (verlandingsfase) waarop als stratigrafisch oudste materiaal is gevonden Pingsdorf-, Andenne- en Paffrath-aardewerk (ca. midden 12de eeuw). Het merendeel van de bodemvondsten in de 'Oude Stad' dateert uit de 13de en 14de eeuw, de bloeitijd van Aardenburg. Opgegraven werd voorts nog de fundering van een 'buitenhuis' van Anna van Bourgondië. De plaats van dit 15de eeuws verblijf is aangetekend op de kaart van Jacob van Deventer. In een bakstenen waterput nabij genoemde fundering werd veel gebrandschilderd glas aangetroffen, vermoedelijk daterende uit de 14de eeuw (datering van het aardewerk uit deze put: 15de eeuw).

Naar de Mariakerk is tot nu toe geen onderzoek ingesteld. De nog aanwezige funderingen liggen in een 'onbedreigd' gedeelte van de 'Oude Stad'. Wel werd aan de uiterste grens van ons opgravingsterrein nog juist een zeer zwaar stuk bakstenen muurwerk aangesneden, vermoedelijk behorende tot een meest oostelijke uitbreiding van de kerk in de 14de eeuw. Bovendien werden in deze omgeving enkele begravingen aangetroffen (ca. 14de eeuw), alsmede een uit de 12de of vroeg 13de eeuw daterende muur van natuursteen (tufsteen, Doornikse steen en zandsteen). De muur liep in rechte lijn van noord naar zuid. Naar het zuiden toe raakten we het spoor bijster (uitgebroken, latere bouwactiviteiten). Vermoedelijk betrof het een deel van een omheiningmuur rondom het vroegere Maria-kerkhof.

Tot de belangrijkste ontdekkingen uit de Romeinse periode behoorde een fraai stuk Romeins wegdek dat was geplaveid met dakpannen en ijzer-oerbrokken. Er werden weinig sporen van gebouwen gevonden, maar daarentegen wel opvallend veel afvalputten, waarin zich o.a. bevonden meerdere typen van gebronsd (goudglimmer-)aardewerk, een koekvorm van aardewerk en voor Aardenburg vele nieuwe vormen van fraai versierde terranigra-waar, naast de hier zeer algemeen voorkomende 'Vlaams-Romeinse' ceramiek. De Romeinse cultuurlaag in de 'Oude Stad' bevat slechts sporadisch natuursteen, in tegenstelling tot het Romeinse niveau in de wijde omgeving van de St. Bavo, waar Doornikse steen en in mindere mate tufsteen massaal als bouw materiaal en wegverharding is gebruikt. Uit het bovenstaande mogen we concluderen dat niet alleen in de middeleeuwen, maar vooral ook in de Romeinse tijd de belangrijkste kern van Aardenburg heeft gelegen op de hoge dekzandrug ter plaatse waar ook de St. Bavo in de 10de eeuw is gebouwd.

De opgravingen te Aardenburg worden in 1974 vervolgd, o.a. op belangrijke terreinen ten zuiden van de St. Bavo.

15. Dordrecht, gem. Dordrecht (Z.-H.). Stads kernonderzoek

5.IV; S. Bokma, H. Sarfatij

Als uitvloeisel van de stadskernopgravingen (zie de Jaarverslagen 1968-1971) en ten vervolge op het uitgevoerde booronderzoek (zie Jaarverslag 1972, p. 117) werden een aantal aanvullende waterpassingen verricht.

16. Haarlem (N.-H.). Stadskwekerij. Ruïne ter Kleef.

J.G.N. Renaud

Door de herdenking van het Beleg van Haarlem kwamen de schamele overblijfselen van het Huis ter Kleef, waar Don Frederik tijdens het beleg zijn intrek had genomen, opnieuw in de belangstelling te staan. Een actie van de Ruïne-Commissie uit de Nederlandse Kastelen Stichting heeft ten gevolge gehad, dat een groepje uit de Haarlemse afdeling van de NJBG zich beschikbaar stelde om de funderingen zover doenlijk te ontgraven en het opgegraven baksteenmateriaal geschikt te maken voor de consolidering. Tevens zou een poging gedaan worden tot vaststelling van de hoofdmaten van het bouwwerk. Waarbij uiteraard ook aandacht geschonken zou worden aan aanwijzingen voor de vaststelling van de bouwgeschiedenis. Dit alles vanzelfsprekend onder supervisie van de ROB.

De rechterhoektoren werd teruggevonden, evenals enig aansluitend muurwerk op het corps de logis. Ook aan de frontzijde kwam de voeting van de buitenmuur weer te voorschijn. Een later tegen de rechterhoektoren opgetrokken traptoren staat er nu weer duidelijk herkenbaar bij.

In de voormalige gracht werden nog al wat scherven gevonden. Het be- loop van de rechterzijmuur tekent zich vrij goed herkenbaar af, maar ten aanzien van de hoek van het corps de logis bestaat er nog geen absolute zekerheid.

Met zeer veel voldoening moet hier de belangstelling en de medewerking van de Directeur van de Hout en de Plansoenen gememoreerd worden. Te zijner tijd zal de ruïne Ter Kleef door zijn persoonlijke inbreng in een behoorlijk en aantrekkelijk deel van de Stadskwekerij - op gezette tijden voor het publiek toegankelijk - herschapen zijn.

17. Grubbenvorst, gem. Grubbenvorst (L.). 'Gebroken Slot'

30.VII-12.VIII; J.G.N. Renaud

Met vrijwilligers van de NJBG (Ned. Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis) werd opnieuw een campagne gewijd aan het onderzoek van het Gebroken Slot. Verwoest in de Spaanse Tijd stonden er tot aan de Tweede Wereldoorlog nog aanzienlijke resten van het kasteel overeind. Toen de Maas in de frontlijn kwam te liggen is er helaas nog veel vernield.

Het onderzoek naar de vermoedelijk 15de eeuwse ingangstoren werd voort gezet. In een diepe put aan de voet van de buitenmuur kwam de oude grachtbodem te voorschijn; deze werkput leverde veel schervenmateriaal op. Hoger op het heuveltalud werd binnen de toren een vloer aangetroffen en in de wand tekende zich een stookplaats af. De voetstukken van de wangen van de schouw bleken bewaard te zijn, waarmee een belangwekkend detail aan het licht gebracht was.

Een grote profielsleuf aan de Maaszijde leverde noch in het vlak, noch in het verticale profiel duidelijke aanwijzingen op voor de plaats van de buitenmuur, die aan de Maaszijde in aansluiting op de zware ronde donjon het kasteel moet hebben afgesloten. Het zal nodig zijn om het komende jaar op deze plaats met een machine een groot vlak te doen uitgraven, opdat vervolgens in eerlijk handwerk een nader onderzoek naar de verdwenen buitenmuur kan worden ingesteld.

Op de heuvel zelf had het zoeken naar een fundering uit het oudste stadium weinig resultaat. Dankzij de welwillendheid van de eigenaar van het terrein Dr. Willemse behoeft het terrein niet in de oude staat worden gebracht en kunnen we het onderzoek in 1974 weer opvatten op

het punt dat in deze campagne bereikt werd.
Lit.: NKNOB 1973, 21 en 134.

18. Horst, gem. Horst (L.). Kasteel

18.VI-7.VII; J.G.N. Renaud

Van 18 juni t/m 7 juli werd met studenten van de T.H. te Delft onderzoek gedaan naar de bouwgeschiedenis van het uit het laatst van de 13de eeuw daterende kasteel te Horst. Voortbouwende op de resultaten van voorafgaande campagnes kreeg de ingangspartij naast de donjon nu de volle aandacht. Het bleek, dat deze ingangspartij een zeer gecompliceerde ontwikkeling achter de rug had, die door de wijzigingen ten tijde van Vincent van Wittenhorst (midden 17de eeuw) volkomen weggebouwd was. Het zal dan ook niet mogelijk zijn, iets van deze wordingsgeschiedenis in de consolidatie zichtbaar te maken.

Zoals al eerder opgemerkt is het kasteel aan vier zijden uitgebreid; een deel van de oudste buitenmuren ligt derhalve onder het huidige binnenplein. Bij het blootleggen van de frontmuur kwam aan de binnenzijde de bakvloer van een broodoven te voorschijn.

Achter aan het binnenplein werd een muur en een trap naar de kelders ontdekt, waardoor het vast kwam te staan dat de achtervleugel in een vroeger stadium ongeveer twee meter breder is geweest.

Overigens werd in de taluds op verschillende punten de kademuur uit de 17de eeuw aangesneden. De grote hoektoren met zijn mergelfundament - een toevoeging aan het front door Vincent van Wittenhorst - werd uitgegraven, terwijl de relatie met de rest van het muurwerk op de noordoosthoek werd onderzocht.

Lit.: NKNOB 1973, 21-2 en 134.

19. Schoonhoven, gem. Schoonhoven (Z.-H.). Kasteel

19-23.II en 7.III; H. Sarfatij

Op een toekomstig bouwterrein in het noordoosten van de binnenstad werd een onderzoek ingesteld naar mogelijke sporen van het kasteel van Schoonhoven. Het negatieve resultaat maakte duidelijk dat het kasteel op deze plaats niet gezocht dient te worden. Technische assistentie bij het onderzoek werd verleend door een ambtenaar van de Provinciale Waterstaat van Zuid-Holland,

Lit.: NKNOB 1973, 61.

20. Valkenburg, gem. Valkenburg-Houthem.(L.). Kasteelruïne

1.I- ; J.G.N. Renaud

Het onderzoek op de ruïne van Valkenburg dat plaats vindt binnen het kader van een voortgezette consolidering van de overblijfselen heeft mij geregeld beziggehouden. De omstandigheden brengen mee, dat dit onderzoek slechts langzaam voortgang vindt. Met een paar medewerkers werd de gehele winter doorgewerkt; pas omstreeks Pinksteren zijn de werkzaamheden tot in de herfst stilgelegd in verband met het aangroeiend bezoek. Op 2 februari werd ik plotseling naar Valkenburg geroepen. Door het wegvallen van een profielwand was een fundering vrijgekomen, die bij nader onderzoek bleek te behoren tot een rechthoekig gebouw. Allengs werd het duidelijk, dat hiermee het oudste versterkte huis, daterend uit het begin van de twaalfde eeuw, teruggevonden was. De korte kant van de rechthoek meet ongeveer 12 meter, de lengte is nog onbekend. Brandlagen tegen

de buitenmuur moeten het gevolg zijn van de verwoesting van 1122; het vondstenmateriaal uit deze lagen krijgt daarmee een uitzonderlijke betekenis voor de chronologie van het middeleeuwse aardewerk en het respecteren van de stratigrafie werd daarmee een voorwerp van uiterste zorg.

Op verschillende punten werd vervolgens de ligging van de funderingen van de rechthoek vastgesteld, waarna het ontgraven van de bouw- en verwoestingslagen met grote omzichtigheid ter hand werd genomen. Ten tijde van de excursie van de Kon. Nederlandse Oudheidkundige Bond bestond de mogelijkheid een duidelijke uiteenzetting te geven betreffende het oudste versterkte huis met zijn muren van circa 2.50 m dikte en de ligging ten opzichte van later ontstane bouwdelen. De chronologie van de 16-hoek en de tien-hoekige toren - to dan toe bijzonder problematisch - zal in samenhang met het stratigrafisch onderzoek van woon- en werklagen op den duur een vaste basis krijgen.

In augustus hebben enige Delftse studenten aan het onderzoek van het lagenpakket meegewerkt. Waarmee tevens een stuk bewaking van het object werd ingebouwd, die door de soms wat te actieve belangstelling van een deel van de bezoekersstroom juist in de vacantiетijd wenselijk bleek te zijn.

In het najaar werd het onderzoek tijdelijk onderbroken om plaats te maken voor een stuk consolidering.

Lit.: NKNOB 1973, 133-4.

21. Brantgum, gem. West-Dongeradeel (Fr.). Ned.Herv. kerk

III; H. Halbertsma, A. van Pernis

Gedurende de maand maart konden opgravingen worden verricht aan de westzijde van de in restauratie zijnde Ned.Herv. kerk in het terpdorp Brantgum. Weinig kon worden vermoed dat zich onder de pleisterlagen van dit danig mishandelde bouwwerk de overblijfselen van een 12de eeuws, tufstenen kerkje schuil hielden. Nadat de restauratie enige maanden geleden op gang was gekomen en men de muren van hun cementkoek had ontdaan, kwamen de tufstenen zijmuren van een tufstenen bouwwerk te voorschijn, waarin zich hier en daar nog de sporen van een Romaans rondboogfries en een enkel venstertje aftekenden. Ofschoon het inwendige van de kerk ongemoeid gelaten wordt en daarbinnen niet kan worden gedolven, werd toch besloten tot een nader onderzoek met behulp van de spade, dat zich bepaalde tot een strook grond ten westen van de huidige, nog geen eeuw oude voorgevel met ingebouwde toren.

Bij het afbikken was al gebleken dat het polygonale, laat-gotische koor koud was aangebouwd tegen de oorspronkelijke, zorgvuldig afgemetselde oostelijke hoek der beide tufstenen zijmuren. In de vlakke beëindigingen van deze muren, tijdelijk in het zicht gekomen over een breedte, overeenkomend met de muurdikte der beide zijmuren, tekenden zich de moeten af van twee daken, die elkaar in tijdsorde klaarblijkelijk opgevolgd hebben. Beide vertoonden een flauwere helling dan het huidige kerkedak en hebben op hun beurt hoogstwaarschijnlijk een koorsluiting afgedekt die zowel lager als smaller was dan het tufstenen kerkschip. Aangezien er binnen de kerk niet gegraven werd, kon men niet nader vaststellen welk grondplan de koornissen hebben bezeten, die elkaar opvolgden eer de tegenwoordige afsluiting tot stand kwam, noch uit welk materiaal deze waren opgetrokken.

Het kerkhof grenst, dicht achter het koor, aan de verbindingsweg tussen Foudgum en Waaksens, die enkele jaren geleden zo onbarmhartig een reep van het kerkhof afscheurde. Aan de westzijde begint de dorpssterp meteen

vrij scherp af te dalen en deze gesteldheid is er de oorzaak van geweest dat men met ernstige verzakingsverschijnselen te kampen kreeg, totdat men uit arren moede de kerk aan de westzijde drastisch inkortte en de huidige westgevel met toren ruim vijf meter naar het oosten liet opschuiven. Deze ingreep had echter geen betrekking meer op de oorspronkelijke tufstenen westgevel, die zich op korte afstand ten oosten van de latere, bakstenen voorgevel bevond en circa 4.5 m ten westen van de tegenwoordige voorgevel. Aldus kan voor de oorspronkelijke, tufstenen kerk een lengte van circa 14 m worden berekend, de koorsluitingen niet meegerekend, en een breedte van circa 7.5 m.

Bij het funderen van de tufstenen kerk trof men geen halve maatregelen. De bouwers getroostten zich de moeite sleuven in de terpkruin te delven van meer dan mansdiepte, bij een breedte van ruim 1.5 m. Deze sleuven werden vervolgens weer opgevuld met afwisselend gestorte en aangestampte lagen tufsteengruis, vermengd met een bruine, trasachtige formatie, hier en daar bovendien een met houtskool doorspekte substantie, die wel eens van een schelpkalkbranderij afkomstig kan zijn geweest. Wij kennen van deze materiaalkeus geen tegenhangers in de Friese kustgebieden. Wegens de aanzienlijke breedte der funderingssleuven viel er geen zekerheid te krijgen over de vraag of de tufstenen westgevel mogelijk verankerd was aan een ingebouwde toren. De waarnemingen werden bovendien bemoeilijkt door het graafwerk, indertijd verricht bij het funderen van de huidige voorgevel met toren. In een later stadium plaatste men tegen de beide zijmuren van het schip een reeks steunberen van tamelijk bescheiden omvang, opgetrokken, althans grotendeels, uit secundair gebezigde tufsteen. Een en ander zal verband hebben gehouden met het slaan van gewelven boven het tufstenen kerkship. Gezien het gebruik van de tufsteen zal men tevens het oorspronkelijke koor hebben gesloopt en door een nieuw vervangen, al behoeft dit nog niet het huidige te zijn geweest. Wat de westelijke uitbreiding betreft, deze is vermoedelijk tegelijk met de oprichting der steunbergen geschied omdat de nieuwe westgevel juist op een afstand van twee traveeën ten westen van het tegenwoordige, meest westelijke steunberenpaar werd opgericht. Van het opgaand werk van de westelijke uitbreiding bleef niets bewaard, doch wel de fundering. Deze bestond uit rommelig gespreide lagen van los naast elkaar op hun vlakke zijden gelegde kloostermoppen, waarbij overwegend halve of driekwart stenen waren gebruikt. De oudste der beide luidklokken in de huidige toren werd in het jaar 1660 door Jurjen Balthsar gegoten, op zichzelf al een aanwijzing, dat er een oudere toren moet zijn geweest, dan wel een afzonderlijk klokhuis op het kerkhof. Sporen van een torenfundering, behorende bij de bakstenen westelijke uitbreiding, ontbraken.
Uit.: NKNOB 1973, 49-50.

22. Geertruidenberg, gem. Geertruidenberg (N.-Br.). Ned.Herv. Kerk

12.VI-28.IX; H.Halbertsma, A. van Pernis

Ofschoon de restauratie der Ned. Herv. Kerk te Geertruidenberg, een hallenkerk met dwarspand, eertijds St. Gertrudis gewijd, reeds in het jaar 1955 werd aangevat deed zich eerst in de zomer van het jaar 1973 een geschikte gelegenheid voor het inwendige aan een opgraving te onderwerpen. Dit onderzoek werd op 12 juni aangevangen en op 28 september afgesloten. De kerk bleek te rusten op een pleistocene opduiking aan de linker oever van de Donge, niet ver van het punt waar dit riviertje in de Amer uitmondt. Blijkens aardewerkvondsten werd deze heuvel reeds sinds het Late Neolithicum bewoond. Als eerste bouwphase van het monument kan worden aangemerkt een tufstenen, éénbeukig bouwwerk, aan weerszijden verrijkt met twee tran-

septen, ieder aan de oostzijde voorzien van een halfronde absis. Over de vorm en grootte van het hoofdkantoor konden helaas geen gegevens meer worden verkregen. Deze tufstenen kerk, waarvan de breedte overeenstemde met die van het middenschip der huidige kerk, moet grote overeenkomst hebben vertoond met de in 1954 opgegraven, voormalige tufstenen abdijkerk te Dokkum doch vooral de in 1968 opgegraven, voormalige tufstenen St. Vituskerk te Leeuwarden. Een datering in het laatste kwart van de 11de eeuw is niet uitgesloten.

Aangezien zich ook onder de tufstenen kerk begravingen bevonden moet er te Geertruidenberg nog een ouder kerkje hebben gestaan doch het zoeken naar sporen daarvan leverde niets op. Vanouds behoorde de kerk aan het klooster te Thorn in de Maasgouw. Volgens een falsum zou er bij de stichting van het klooster te Thorn in het jaar 992 reeds een 'cella' te Geertruidenberg hebben bestaan, welke bij deze gelegenheid aan het klooster was geschonken. In deze 'cella' zou de H. Gertrudis - zij stierf in het jaar 662 - zich enige tijd in afzondering hebben teruggetrokken.

Sinds de 13de eeuw is er voortdurend aan de kerk gebouwd, zodat er van het oorspronkelijke bouwwerk nog slechts funderingen overbleven. In de 13de eeuw voegde men aan het schip een bakstenen zuider zijbeuk toe, vervolgens een westbouw. Nadat de kerk in het jaar 1310 een kapittelkerk was verheven bouwde men vóór het midden der 14de eeuw de toren waarvan de onderste geleding nog bestaat. Vervolgens kwam er een noordbeuk tot stand, onder opoffering van het tufstenen noorder transept, welke de toren binnen de kerk bracht. Tevens werd om dezelfde reden het zuider zijschip in westelijke richting verlengd.

In de loop van de tweede helft der 14de eeuw bouwde men de nog aanwezige zuider zijbeuk, na afbraak van het oude zuider zijschip en zuider transept. In tweede instantie werd aan de nieuwe zuider zijbeuk het bestaande zuider dwarsschip toegevoegd. Daarna volgde, na afbraak van het tufstenen koor, de bouw van het huidige koor met onderliggende krypt, aan de noordzijde begrensd door de drie traveeën lange O.L.Vrouwekapel. Al deze nieuwe aanbouwen werden met stenen gewelven overspannen doch men was met het koor en de krypt nog niet gereed gekomen toen kerk en toren tijdens de inname van de stad door de Dordtenaren in het jaar 1420 geheel in vlammen opging. In 1439 was de schade hersteld en het koor tot volle hoogte opgetrokken. De stenen verwulften waren echter door houten constructies vervangen en de krypt liet men onvoltooid, om deze vervolgens met zand vol te storten. Dat bleef zo tot aan het jaar 1895. Met wel doel men de krypt indertijd had ontworpen is nimmer opgelost.

Na de ramp van het jaar 1420 had men tevens de toren grotendeels moeten vernieuwen. Omstreeks het jaar 1500 kwam het huidige noorder dwarsschip tot stand, waarna men de noorder zijbeuk afbrak en door de bestaande verving. In het jaar 1539 was men hiermede nog bezig.

Tijdens de belegering van de stad in het jaar 1593 door Prins Maurits werd de toren ernstig beschadigd en kwam ook de kerk er niet zonder kleerscheuren af. Ook van latere krijgshandelingen had de kerk veel te lijden maar desondanks bleef het een monument van eerste rang, waarvan de zo belangwekkende bouwgeschiedenis dankzij het oudheidkundig bodemonderzoek aanmerkelijk kon worden verhelderd.

Een uitvoerig verslag volgt in NKNOB 1974

23. Genum, gem. Ferwerderadeel (Fr.). Ned.Herv. Kerk

VII; H. Halbertsma, A. van Pernis

Gedurende enige dagen in de maand juli kon profijt worden getrokken van de restauratie der Ned.Herv. kerk in het terpdorp Genum.

Het huidige kerkje toont nog de tufstenen noordgevel van een ouder bouwwerk, waarvan de zuidelijke zijgevel in de huidige zuidelijke zijmuur werd opgenomen en van een bakstenen beklamping voorzien. De driezijdige, bakstenen koorsluiting staat koud tegen de tufstenen zijgevels gemetseld doch bleek te rusten op dezelfde bedding van afwisselend aangebrachte lagen klei en schelpgruis als de tufstenen zijmuren zodat het voorafgaande, tufstenen koor dezelfde vorm en afmeting moet hebben bezeten als de, uit kloostermoppen opgetrokken, 15de eeuwse opvolger. Waarom tot herbouw op dezelfde grondslagen werd overgegaan werd niet duidelijk.

In de tufstenen noordmuur, ter hoogte van de scheiding tussen schip en koor, is een rondbogige aftekening zichtbaar, die eveneens aanwezig schijnt te zijn geweest in de zuidelijke zijmuur. Onwillekeurig is men geneigd deze boogvormige aftekeningen, die aan meer Friese kerken uit de 12de en 13de eeuw voorkomen, te beschouwen als gedichte doorgangen tussen de kerk en naderhand weer afgebroken zijruimten, welke bestemming deze verder ook gehad mogen hebben. De sporen van deze veronderstelde, aanbouwen ontbraken in de bodem evenwel te enenmale zodat het zeer de vraag is of deze er, althans te Genum, ooit geweest zijn. Terloops merken wij nog op dat de hagoscoop in de tufstenen zijmuur daar niet tijdens de bouw in werd aangebracht maar eerst later moet zijn uitgekapt.

De klei- en schelpenstorting van de fundering der oorspronkelijke tufstenen westgevel bleef, conform die van het oorspronkelijke tufstenen koor, bewaard dankzij de vrij grote diepte der voor dit doel tevoren in de ondergrond uitgedolven sleuven. De tufstenen westgevel bevond zich juist ter hoogte van de overgang van het tufstenen, opgaande werk en de verlenging der zijmuren in westelijke richting met behulp van kloostermoppen, aan de oostzijde van de huidige beide toegangen. De lengte van het tufstenen kerkje kon aldus worden bepaald op slechts 14.5 m, bij een breedte van amper zes. Het is de vraag of het tufstenen kerkje nog een houten voorganger heeft gekend. In ieder geval ontbraken menselijke begravingen, in een latere periode doorsneden bij het uitgraven der klei- en schelpfunderingen, zoals wij elders soms hebben kunnen waarnemen. Aanwijzingen tot het bestaan van een bakstenen westwerk, naderhand aan de tufstenen kerk toegevoegd, werden evenmin in de bodem aangetroffen. Veeleer kregen wij de indruk dat de bestaande, 15de eeuwse toren aanvankelijk vrij van de tufstenen kerk heeft gestaan eer men hem in een later stadium door het verlengen van de kerk daarmee heeft verbonden.

Van de beide in de toren hangende luidklokken dateert de ene uit het jaar 1490, de andere uit het jaar 1344 - het betreft een der tamelijk veel voorkomende werkstukken in Friesland van de gieter Stephanus. Deze Stephanus-klok zal eerst wel in een houten klokhuis of klokkestoel gehangen hebben, voordat de toren deze taak overnam.

Uit: NKNOB 1973, 101.

24. Groningen (Gr.). A-Kerk

26.II-9.III; H. Halbertsma, A. van Pernis

In verband met de op handen zijnde restauratie van de zogenaamde A-kerk te Groningen, voorheen St. Nicolaas gewijd, werden twee sleuven gedolven aan de buitenzijde van het koor, teneinde een indruk te bekomen van de ondergrond en de toestand der funderingen. Hierbij bleek onder meer dat de vaste, diluviale zandbodem zich ter plaatse op circa 75 cm boven NAP bevindt en flauw afhelt naar het westen, in de richting van de bedding der Drentse A, welke gedurende vele eeuwen de westelijke begrenzing van de stadsvesten heeft bepaald. Op de scheiding van de diluviale ondergrond en de circa 4 m zware, naderhand aangebrachte ophogingspakketten van bouwpuin, stadsvuil en sterk met doodsbeenderen vermengde, humeuze zandgrond, tekende zich een woonniveau af, door aardewerkscherven uit de periode 1150-1250 ten naaste bij gedateerd. De A-kerk wordt het eerst in het jaar 1247 vermeld in een oorkonde, welke de bevestiging van rechten behelst, door bisschop Otto II van Utrecht (1216-1227 aan de 'nova plantatio capelle in Groninge' verleend. Te zijner tijd zal worden getracht de overblijfselen van de 'capella' binnen de muren van het huidige kerkgebouw op te sporen. Deze eerste kapel zal intussen veel kleiner zijn geweest dan de robuuste, uit het midden van de 13de eeuw daterende kruiskerk waarvan belangrijke resten werden opgenomen in het huidige kerkgebouw, dat zijn gedaante eerst in de loop van de 15de eeuw verkreeg. Beoelde kruiskerk moet grote overeenkomst hebben vertoond met de 13de eeuwse parochiekerk van de stad, gewijd aan St. Maarten, waarvan wij de opeenvolgende bouwfases thans vrij goed kennen dankzij de desbetreffende opgravingscampagnes uit de jaren 1872, 1964, 1968 en 1971. De vloer van de 13de eeuwse kruiskerk bleek circa 40 cm lager te liggen dan de huidige, welke zich op haar beurt enige decimeters beneden het tegenwoordige straatpeil bevindt. De drempel van de 13de eeuwse toegang, eenmaal aangebracht in de zuidelijke sluitmuur van het zuidelijke dwarspand, kon worden blootgelegd, in aansluiting op een onderzoek naar de toestand der funderingen van dezelfde dwarsbeuk. Voor het overige bleken de 13de eeuwse funderingen aanzienlijk zorgvuldiger en dieper te zijn aangelegd dan die der 15de eeuwse uitbreidingen, het koor inclusief.

Lit.: NKNOB 1973, 93-7.

25. Hilversum, gem. Hilversum (N.-H.). Ned.-Herv. Kerk

XII.1972-V.1973 op de zaterdagen; H. Halbertsma, NJBG

In het jaar 1971 ging de Herv. kerk te Hilversum, op de toren na, door brand geheel verloren. Het betrof hier een bouwwerk uit het jaar 1890, dat op zijn beurt een in het jaar 1766 eveneens door brand verwoeste kerk was komen te vervangen. Tot aan vernoemde brand van het jaar 1766 verrees hier de laat-middeleeuwse parochiekerk, waarvan de in 1971 wederom gespaard gebleven toren deel had uitgemaakt.

Nadat het puin tussen de geblakerde kerkmuren was verwijderd verzochten de leden van de Gooise afdeling van de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis de "Poortwachters", toestemming naspeuringen te mogen doen naar de resten van de in 1766 uitgebrande kerk en een mogelijke voorgangster daarvan. In de maand december 1972 werd met dit onderzoek een aanvang gemaakt, onder toezicht van de ROB. Aangezien er slechts op zaterdagen kon worden gewerkt en zeer veel zand met bouwpuin diende te worden verzet, zonder dat er opzienbarende uitkomsten te boeken vielen, verflauwde de ambitie zodanig dat het onderzoek in de maand mei van het jaar 1973 voortijdig werd gestaakt.

Men had intussen kunnen vaststellen dat de uit 1890 daterende kerk rustte op de funderingen van de westgevel, alsmede de buitenmuren der zijbeuken van de voorafgaande kerk, met uitzondering van het meest oostelijke gedeelte, dat zowel breder als dieper werd aangelegd dan het koor van de in 1768 herstelde kerk. Voor het overige had men bij deze laatste gelegenheid de buitenmuren van de uitgebrande kerk laten staan en wederom gebruikt. Zodoende viel het niet moeilijk het grondplan van het in 1766 uitgebrande kerkgebouw te reconstrueren als een 15de eeuwse pseudo-basiliek met een versmald driezijdig-gesloten koor, waarbij middenschip en zijbeuken van elkaar door twee kolommenrijen waren gescheiden. De nog bestaande toren vormde met deze kerk een geheel.

Ongetwijfeld kwam dit bouwwerk tot stand kort nadat bisschop Frederik van Blankenheim in het jaar 1416 de reeds te Hilversum bestaande, aan St. Vitus gewijde, kapel tot kerspelkerk had verheven en losgemaakt van de moederparochie Laren.

De vraag rees of van deze kapel wellicht nog resten te vinden zouden zijn onder de grondvesten van de 15de eeuwse pseudo-basiliek. Nadat de "Poortwachters" hiernaar vergeefs hadden gezocht namen leden van de Gooise afdeling der AWN eind juni hun taak over en smaakten al spoedig de voldoening tegen de noordoostelijke torenvoeting een brokje fundering bloot te leggen van de gezochte kapel. Het betrof hier het westelijke uiteinde van de noordelijke zijmuur, dat betrekkelijk licht was aangelegd en opgemetseld uit rode kloostermoppen van het formaat 6.5 x 15 x 30 cm. Behalve het "in situ" gebleven fragment liet zich een puinspoor van de uitgebroken fundering nog in oostelijke richting vervolgen tot circa 4 m buiten de oostelijke torenmuur. Naar de gebezigde baksteen te oordelen kan de onderhavige kapel terugreiken tot in de tweede helft van de 13de eeuw. Tufsteen werd nergens aangetroffen. Evenmin werden aanwijzingen verkregen dat er voor de bouw van de kapel op hetzelfde terrein reeds een grafveld had gelegen of andere activiteiten plaatsvonden. Op het ogenblik van de eerste kerkbouw schijnt de zeer schrale zandbodem nog met heide begroeid te zijn geweest.

Een gelijkkluidend bericht volgt in NKNOB 1974, 36-7.

26. Lichtaard, gem. Ferwerderadeel (Fr.). Ned. Herv. Kerk

VII; H. Halbertsma, A. van Pernis

Tegelijkertijd met het kerkonderzoek te Genum konden nasporingen worden verricht naar een, op grond van een tekening, door Pieter Idzerts Portier in het jaar 1754 gemaakt van het dorp Lichtaard, veronderstelde toren aldaar. Bedoelde kerk was voorheen gewijd aan St. Petrus en werd aan een grondig herstel onderworpen. Bedoelde tekening suggereerde dat de hierop afgebeelde toren niet dezelfde was als de huidige, welke ingebouwd staat, ofschoon beide van een zadeldak waren voorzien. Het betreft hier voor het overige een 13de eeuwse, bakstenen zaalkerkje met vijfzijdig gesloten koor. Aangezien er in de kerkelijke rekeningen een aanzienlijke post voorkwam wegens werkzaamheden, in het jaar 1785 verricht aan de toren, lag de veronderstelling voor de hand dat de huidige toren eerst uit het jaar 1785 dateerde en de opvolger was van een oudere, die dan ten westen van de bestaande, ingebouwde toren moest zijn verrezen.

Nu was de westgevel van kerk en toren in het jaar 1642 van een beklamping met kleinere, grauwe baksteen voorzien, die de onderzoekingen inzake de bouwgeschiedenis ernstig bemoeilijkte. De restauratie van het bouwwerk, in het begin van dit jaar aangevangen, maakte het mogelijk deze beklamping deels te verwijderen waarbij een dichtgemetselde, westelijke toegang te voorschijn kwam van onbetwist middeleeuws karakter. Nader onderzoek

met de spade was geboden teneinde meer klaarheid over de oorspronkelijke toestand te verkrijgen. Dit onderzoek werd inmiddels door de ROB uitgevoerd en leverde als uitkomst op dat er zich ten westen van de huidige westgevel nimmer een oudere toren heeft bevonden. De teruggevonden westingang verleende van den beginne af aan toegang tot kerk en toren, zodat de weergave door Pieter Idzerts niet betrouwbaar kan worden geacht. Voorts bleek dat de ingebouwde toren eerst naderhand tot stand was gekomen, waartoe een dwarsmuur evenwijdig aan de westgevel binnen de kerk werd opgebouwd, die de oostgevel van de toren tot onderbouw strekte en een portaal van het kerkschip afscheidde. De zuidelijke en noordelijke zijmuren van de ingebouwde toren kwamen te rusten op standvinken, met behulp van zware balken aan de west- en oostmuren van de toren verankerd. Naar het formaat van de kloostermoppen te oordelen, gebezigd bij de onderbouw van de oostmuur, kan de bouw van de ingebouwde toren al vrij kort na de bouw van de kerk zijn aangevangen. De ene der beide luidklokken in de toren draagt het jaartal 1404, de andere is nog ouder, draagt de naam van de kerkpatroon St. Petrus en lijkt ons gegoten in de 14de eeuw. Het kan echter ook zijn dat men zich aanvankelijk heeft beholpen met een vrijstaande klokkestoel zodat de ouderdom van de oudste klok nog geen criterium behoeft te zijn voor de ouderdom van de huidige toren. De uitgaven voor de toren in het jaar 1785 zullen betrekking hebben gehad op een grondige herstelling, waarbij de aanvankelijk stenen zijmuren vervangen werden door de huidige planken zijwanden.

27. Oostum, gem. Ezinge (Gr.). Ned. Herv. kerk

I; H. Halbertsma, A. van Pernis

De restauratie van het, door zijn ligging op een steil-afgegraven wierde zo markante zaalkerkje met dwars-geplaatste zadeldaktoeren te Oostum vormde in het begin van januari aanleiding tot een nader onderzoek naar de bouwgeschiedenis. Oorspronkelijk bleek dit laat-13de-eeuwse kerkje, dat blijkbaar geen oudere voorganger had gekend, drie traveeën lang te zijn geweest, alle op rechthoekige grondslag en met gemetselde verwulften overspannen. Daarvan staan er nog slechts twee overeind, van hun gewelven beroofd. De lengte van dit kerkje, met zijn recht-gesloten koorwand, bedroeg circa 18 meter, bij een lengte van circa 6 m.

Zoals zo vaak valt op te merken bij kerken van dit type, op terpen gebouwd, deden de gewelven de zijmuren al spoedig uiteen wijken zodat de verwulften moesten worden verwijderd. Bovendien werd de meest westelijke travee afgebroken en door de huidige westtoren vervangen, welke verbouwingen wel in de 14de eeuw hun beslag gekregen zullen hebben.

Lit.: NKNOB 1973, 98.

28. Sellingen, gem. Vlagtwedde (Gr.). Ned. Herv. Kerk

15-21.XI.1972, 29.I-9.II.1973; H. Halbertsma, A. van Pernis

In verband met de restauratie werd het inwendige van de Ned. Herv. Kerk te Sellingen aan een oudheidkundig onderzoek onderworpen, dat van 15 november tot 21 november 1972 plaatsvond doch van 29 januari tot 9 februari werd voortgezet.

De huidige kerk dateert uit de 14de eeuw en is opgetrokken uit kloostermoppen van het formaat 30 x 14.7 x 9/9.5 cm. Het gebouw is éénscapig en wordt naar het oosten met een vijfzijdige koornis afgesloten. Een westtoren heeft de kerk nimmer bezeten, wel een vrijstaand klokhuis, waarvan de taak sinds het jaar 1858 door de bestaande dakruiter werd overgenomen. In een kerkenlijst van het klooster Corvey aan de Wezer, daterende uit

het midden van de 12de eeuw, paraderen onder het bisdom Osnabrück de vijf parochiekerken van Westerwolde, waaronder ook Sellingen, zodat dit dorp toen reeds een eigen kerspelkerk moet hebben bezeten.

Op een afstand van circa 3.5 m binnen de westgevel werden aanwijzingen in de ondergrond aangetroffen tot het bestaan van een oudere westelijke afsluiting, zodat de kerk aanvankelijk korter moet zijn geweest. Onmiddellijk ten oosten van de bestaande triomfboog werd een overeenkomstige waarneming gedaan, zij het dat de desbetreffende onderbouw een onderbreking in het midden vertoonde. Mogelijk heeft men hier te doen met een oudere triomfboog, zij het dat van een oudere koorpartij ten oosten van deze afscheiding geen spoor kon worden teruggevonden. De lengte van het tussen bedoelde muren naar het westen resp. oosten afgesloten kerkje bedroeg circa 10 meter, hart op hart gemeten, terwijl de zijmuren van dit kerkje opgenomen bleven in die van de bestaande kerk, ter breedte van circa 7 meter, inwendig gemeten. Buiten de noordelijke muur van het huidige koor konden de grondvesten worden blootgelegd van een voormalige sacristie.

Van een tufstenen, noch houten voorgangster werden enige resten teruggevonden. Aangezien de huidige kerk excentrisch ligt op het zeer ruime, naderhand deels afgegraven kerkhof, komt het ons niet onwaarschijnlijk voor dat de 12de-eeuwse kerspelkerk op korte afstand ten westen van de huidige moet worden gezocht.

Lit.: NKNOB 1973, 99-101.

29. Thesinge, gem. Ten Boer (Gr.). Ned. Herv. Kerk

13-21.II; H. Halbertsma, A. van Pernis

In verband met de restauratie werd het inwendige van de Ned. Herv. Kerk te Thesinge van 13-21 februari aan een oudheidkundig onderzoek onderworpen. Het betreft hier de tors, te weten de koorpartij van de voormalige Benedictinessenabdij, vóór het jaar 1191 gesticht door de H. Hathebrand, tevens stichter van de abdij te Feldwerd bij Krewerd en het klooster te Meerhusen in Oost-Friesland. Het thans nog overeind staande bouwwerk kan echter eerst dateren uit het midden van de 13de eeuw zodat er nog een oudere abdijskerk moet zijn geweest dan die, waarvan de overblijfselen thans worden hersteld. Deze kerk was een eenbeukig bouwwerk, dat in het jaar 1786 tot de huidige omvang werd ingekort en een lengte zou hebben bezeten van circa 150 voet, bij een breedte over de dwarspanden van 75 voet. De breedte van het koor bedraagt inwendig circa 8.5 m, bij een muurdikte van niet minder dan 1.15 m. Tegen de noordelijke koormuur kan men nog de sporen opmerken van het voormalige kloosterpand terwijl inwendig duidelijke aanwijzingen voorhanden zijn van de vroegere gewelven, over het schip, de dwarspanden en het koor gespannen. Uitwendig vertoont de koorsluiting een halfronde vorm doch inwendig is het opgaande muurwerk daarvan doorbroken met zeven nissen, welke ook in doorsnede weer half rond zijn.

Tijdens het uitdiepen van het koor bleken de muren daarvan op grondbogen te rusten. Een vernuftige bouwwijze, welke wij in die gebieden van de Groninger Ommelanden waar men te kampen had met een moerassige ondergrond wel vaker hebben opgemerkt.

Teneinde het afschuiven der vieringspijlers te voorkomen, waarvan de beide meest oostelijke bewaard bleven, bracht men daartussen, op de scheiding van viering en koor, eveneens een hechte grondboogconstructie aan, waarboven hoogst waarschijnlijk een monumentaal koorhek heeft geprikt. De dikte van deze spaarbogen, tussen de vieringspijlers op twee klippen rustende, bedroeg niet minder dan 2.5 m. In de vulling der spaarboogconstruc-

ties bevonden zich profielstenen en andere brokken baksteen, kennelijk afkomstig van een ouder bouwwerk. Mogelijk heeft men hier te doen met resten van het voorafgaande abdijgebouw uit de tijd van abt Hathebrand. Het ligt in de bedoeling het onderzoek ook buiten de huidige kerk voort te zetten teneinde de oorspronkelijke gedaante van de abdijkerk te kunnen vaststellen en althans een indruk te bekomen van de aansluitende kloostergebouwen. Merkwaardigerwijs ontbreekt de veenlaag buiten de kloosterheuvel zodat deze afzetting buiten de kom van het dorp Thesinge moeten zijn verdwenen, door welke oorzaken dan ook. Hierdoor heeft Thesinge slechts schijnbaar het karakter van een wierdedorp verkregen, hetgeen voor het overige tevens het geval is met het naburige St. Annen, dat eveneens ontstond op de plaats van een vroeger klooster. Uitvoerige bespreking volgt in NKNOB 1974, 37-40.

30. Varsseveld, gem. Wisch (Gld.). Ned. Herv. Kerk

8.X-5.XII; H. Halbertsma, A. van Pernis

Binnen het kader der herstelwerkzaamheden werd van 8 oktober tot 5 december 1973 een onderzoek met de spade ingesteld binnen de muren der Ned. Herv. Kerk te Varsseveld. Het jaar tevoren waren binnen dezelfde kerk van 2 tot 11 augustus reeds enige steekproeven verricht, aangevuld met enig graafwerk binnen de toren, uitgevoerd kort voor de jaarwisseling. De Ned. Herv. Kerk was aanvankelijk gewijs aan de H. Pancratius terwijl de parochie in het jaar 1152 reeds blijkt te bestaan. In de desbetreffende oorkonde treedt als getuige op onder meer een 'liber Godescalces de Versnevelde', een oom van de 'nobilis Godescalcus de Lon', die in het jaar 1152 of kort daarvoor zijn vader, graaf Gerhard II van Lohn als zodanig was opgevolgd. Elders heet Godfried van Varsseveld 'Godescalcus, vir ingenuus, frater Gerhardi de Lon'. De graven van Lohn resideerden in het huidige Stadtlohn bij Winterswijk en bezaten onder meer een 'curtis' te Varsseveld, waarover jongere gravenzonen het bewind plachten te voeren. Na Godschalk van Varsseveld ontmoeten wij daar dan ook een jongere broeder van Godschalk II, de graaf van Lohn, Gerhard van Varsseveld. Hoogstwaarschijnlijk was aan deze 'curtis' een kapel verbonden, welke vóór het jaar 1152 reeds tot kerspelkerk moet zijn verheven doch eigendom bleef van de graven van Lohn. In 1252 schonk graaf Herman I van Lohn de kerk aan het klooster Bethlehem te Gaanderen.

De huidige dorpskerk is drieschepig, waarbij de middenbeuk zich in een driezijdig gesloten koor voortzet. Op grond van de bouwnaden kon reeds aan het opgaande werk worden vastgesteld dat het koor ouder is dan schip en zijbeuken. De triomfboog werd tegelijk met het koor opgemetseld. Wat de bouwdata betreft onder het bewind van pastoor Thomas Roevers, in 1450 voor de eerste keer vermeld blijkt 'de Kirche in groote nood' en worden voorbereidingen getroffen tot een ingrijpend herstel. Ongetwijfeld is men kort na het jaar 1450 met de bouw van het koor begonnen, na afbraak van een oudere koorpartij. Er schijnt enige tijd te zijn verlopen tussen het verrijzen van het nieuwe koor en de bouw van het huidige schip met zijbeuken alsmede de sacristie aangezien de zuidelijke steunbeer, welke de triomfboog schoort en naderhand werd opgenomen in de oostelijke afsluiting van het zuider zijschip ook aan de buitenzijde afgepleisterd bleek te zijn.

In verhouding tot de breedte bezit de huidige kerk een vrij geringe lengte en maakt daardoor een gedrongen indruk. Deze vormgeving houdt echter verband met de bouwgeschiedenis en kan op dezelfde wijze worden verklaard als de eveneens nogal compact uitgevallen, drieschepige dorpskerk van Eibergen. Aan de huidige, bakstenen, drieschepige kerk ging intussen een

zaalkerkje vooraf, opgetrokken uit forse brokken oersteen, wat de grondvesten betreft in de gedaante zoals deze uit de moerasafzettingen waren losgekapt. Naar het oosten was deze oerstenen kerk recht afgesloten terwijl de lengte, binnenwerks gemeten, circa 21.5 m bedroeg bij een breedte van 6.25. Naderhand werd tegen de westgevel uit kloostermoppen de nog bestaande toren geplaatst, zij het dat deze na de grote kerkbrand van het jaar 1723 ingrijpend werd gewijzigd. In de fundering zowel als in de onderste geledingen zijn echter grote partijen al dan niet bekapte blokken oersteen toegepast, naar valt aan te nemen afkomstig van de ten behoeve van de toren grotendeels afgebroken oerstenen westgevel. Het dak van de oerstenen kerk reikte zo hoog niet als dat van de opvolgende, drieschepige, bakstenen kerk zodat de oostelijke torenmuur vanaf een geringere hoogte vrij stond als thans het geval is. Vandaar dat men op de vliering boven de middenbeuk nog de gekoppelde, door zuiltjes gescheiden galmgaten met hun zuiver Romaanse vormgeving kan terugvinden welke aan de overige drie zijden van de toren na de verbouwingen sinds de ramp van 1723 werden verwijderd. Bij deze gelegenheid werd ook de gang dichtgemetseld welke tevoren vanaf de torentrap naar de orgelgalerij voerde, uitgespaard in de oostelijke torenmuur.

Toen ook het schip van de oerstenen kerk moest wijken voor het huidige werd geen gebruik gemaakt van de oerstenen zijmuren daarvan, bij wijze van voeting voor de beide bakstenen kolommenrijen op de scheiding van het nieuwe kerkschip met de beide zijbeuken. Men vertrouwde deze fundering blijkbaar niet recht en gaf er de voorkeur aan de oerstenen funderingen plaatselijk te verwijderen en op grotere diepte nieuwe grondslagen te leggen voor de zes vrijstaande kolommen zowel als de twee halve kolommen tegen de oostelijke torenmuur enerzijds, de triomfboog anderzijds.

Het feit dat het 15de eeuwse koor aanvankelijk ook uitwendig afgepleisterd was kan wellicht worden verklaard door te veronderstellen dat zulks eveneens het geval was met de oerstenen kerk, tegen het schip waarvan het nieuwe koor was aangebouwd voordat ook het huidige schip met de beide zijbeuken tot stand kwam. Een goede indruk van deze situatie kan ons de kerk van het naburige Silvolde bieden waar het oerstenen schip nog steeds overeind staat en aan de buitenzijde is afgepleisterd, zij het dat het aansluitende, uit de laat-Gotische periode daterende koor deze afpleistering mist. Omdat de parochie van Silvolde het eerst in het jaar 1246 wordt vermeld, maar in het jaar 1234 nog niet van de parochie Varsseveld blijkt te zijn afgesplitst vinden wij geen enkele aanleiding de zójuist beschreven oerstenen kerk van Varsseveld een hogere ouderdom toe te schrijven dan de 13de eeuw, gezien de nauwe overeenkomst tussen deze beide oerstenen dorpskerken. Toch moet Varsseveld al in het jaar 1152 een parochiekerk rijk zijn geweest maar hierop zullen dan ook wel de resten betrekking hebben gehad welke zij binnen de muren van de tegenwoordige kerk eveneens terugvonden.

De beschreven oerstenen kerk bleek namelijk tot stand te zijn gekomen door een oostelijke verlenging van een ouder bouwwerk dat de westgevel gemeen had met haar opvolgster en bovendien een Westtoren bezat, nadien weer afgebroken ten behoeve van de bakstenen toren, waarvan het standvlak ongeveer twee keer zo groot uitviel. Deze eerste kerk met bijbehorende toren was eveneens uit oersteen opgetrokken en had tevens dezelfde zijmuren als de westelijke helft van de uitgelegde, opvolgende oerstenen kerk. Het kerkje bezat verder een versmald, inwendig rond, doch uitwendig recht gesloten koor, van het schip met een zware grondboog gescheiden, waarboven ongetwijfeld een triomfboog opgemetseld zal zijn geweest. Inwendig gemeten lag deze grondboog circa 8.25 m oostelijk van de westgevel, de koornis circa 13.5.

In een latere fase schijnt men nog weer een klamp tegen de buitenzijde van de oostelijke koormuur te hebben aangebracht waardoor deze uitwendig een ovale uitstulping ging vertonen, overeenkomstig de inwendige vormgeving.

Opmerkelijk is de bijzonder zware aanleg der funderingen. Men bezigde hiertoe de ons reeds bekende onbehouwen brokken oersteen, gelijk men het wederom zou doen bij de uitleg tot de tweede oerstenen kerk, en stortte deze zonder meer in de tevoren in de vaste zandbodem uitgegraven greppels. Op sommige plaatsen vertoonden deze steenbeddingen een breedte van niet minder dan twee meter, in het koor plaatselijk zelfs 2.5 m.

Het komt ons alleszins aannemelijk voor dat het eerste oerstenen kerkje mag worden beschouwd als de parochiekerk, in 1152 voor het eerst genoemd. Of daaraan nog weer een oudere kapel voorafging, die dan wel uit hout zal zijn opgetrokken geweest valt moeilijk te bewijzen, al is het niet geheel uitgesloten. Weliswaar troffen wij binnen de kerkmuren 6 paalkuilen aan, over twee groepen verdeeld doch hun onderlinge plaatsing was toch te grillig om op grond hiervan zonder meer een houten kapel te reconstrueren. Grafkuilen, doorspit tijdens het uitgraven der funderings-sleuven voor de fundering van de beide opvolgende oerstenen kerkjes werden niet opgemerkt.

De brand van het jaar 1723 veroorzaakte niet alleen grote schade aan de toren en gaf aanleidingen tot belangrijke veranderingen, maar bracht ook het verlies van de stenen gewelven boven schip en zijbeuken mee, welke niet werden vervangen. Men zag zich zelfs genoodzaakt het muurwerk boven de noordelijke kolommenrij geheel te vervangen en de kolommen zelf van een naar de zijbeuk gekeerde verzwaring te voorzien. Het ligt intussen in de bedoeling de verdwenen gewelven alsnog weer aan te brengen. Een nagenoeg gelijkkluidend verslag volgt in NKNOB 1974, 40-2.

31. Wetzens, gem. Oostdongeradeel (Fr.) Ned. Herv. Kerk

III; H. Halbertsma, A. van Pernis

Gebruik makende van de restauratie werden gedurende de maand maart enige opgravingen verricht binnen- en buiten de Ned. Herv. kerk te Wetzens, voorheen St. Vitus gewijd en gelegen op de kruin van een zeer hoge terp. Het betreft hier een tufstenen zaalkerkje uit de 12de eeuw, gekenmerkt door een opvallend fraaie geleding der buitenmuren door middel van kolonnets en spaarvelden met rondboogfriezen. De koorsluiting is uitwendig vijfhoekig doch inwendig rond terwijl zich in de noordelijke koormuur een hagnoscoop bevindt, die bij de bouw van de kerk reeds moet zijn aangebracht. Ten westen daarvan ziet men nog de oorspronkelijke priesteringang, zij het dat deze naderhand werd dichtgemetseld. Aan het opgaande werk is duidelijk zichtbaar dat de kerk eenmaal langer moet zijn geweest. In het jaar 1844 stortte de toren aan de westzijde van de kerk in. De toren werd niet herbouwd, waarna de kerk werd afgedicht met de huidige bakstenen, driezijdige sluitmuur.

Tijdens het onderzoek bleek dat de zadeldaktoeren ten gevolge van een ondeugdelijke fundering naar het westen was gaan overhellen, hetgeen de instorting van 1844 veroorzaakte. De toren moet een vrij bescheiden omvang hebben bezeten en kan moeilijk ouder zijn geweest dan de 15de eeuw. Hij was tegen de oorspronkelijke tufstenen westgevel van de kerk aangebouwd en heeft deze vermoedelijk in zijn val meegesleept. De fundering van de voormalige westgevel bestond, conform de situatie elders onder de kerkmuren, uit afwisselend aangebrachte lagen schone klei en schelpgruis of 'skil'. Opmerkelijk was de zeer grote diepte en breedte van de

sleuven, die de kerkbouwers in de terpaarde hadden uitgedolven om deze grondverbetering tot stand te brengen. Wij hebben deze waarneming voor het overige ook bij verscheidene andere Friese tufstenen kerken kunnen doen, waar dezelfde methode was toegepast. Veelal ging deze werkwijze gepaard met het aanwenden van zwerfkeien op kritieke punten, zoals op de hoeken en bij de ingangen. Zo ook te Wetsens, waar de beide hoekpunten van de voorgevel ieder met een zwerfkei waren verstevigd. De oorspronkelijke westgevel lag circa vier meter voorbij de breuklijn van het opgaande tufstenen werk en de daaraan in 1844 gehechte bakstenen sluitmuur.

Binnen het kerkschip, op de scheiding van het koor, werden twee rechthoekige en aan elkaar gelijkvormige keienbeddingen opgegraven welke ieder circa een meter naar binnen sprongen. Wij zouden deze voorzieningen willen opvatten als de fundering voor een triomfboog. Onmiddellijk ten oosten van de noordelijke keienfundering bevindt zich de reeds vermelde priesterdeur.

De plaats van de beide keienfunderingen correspondeert inwendig met een weggekapte verticale strook in het metselwerk, uitwendig met een veel bredere onderbreking in het wandpatroon. Aan de zuidzijde is er in de loop der eeuwen zo veel veranderd en hersteld dat de oorspronkelijke gesteldheid niet duidelijk is, doch aan de noordzijde valt meer te ontdekken. Hier schijnt eenmaal een sacristie tegen de zijmuur te hebben gestaan, waartoe een wijde bres was geslagen in de zijmuur van het schip, die na verloop van tijd op slordige wijze werd dichtgezet. Toch is dit niet de oorspronkelijke toestand geweest, want graafwerk buiten de kerk leverde aan beide kanten, ter hoogte van de triomfboog, de in schelplagen gebedde keienfunderingen op van twee minuscule zijbeuken, die vanuit het kerkschip toegankelijk waren geweest en aan de oostzijde voorzien waren van een in de muurdikte uitgespaarde, schelpvormige en aan de bovenzijde half-rond afgedekte altaarnis. In beide gevallen waren de linker-, achtereenvolgens rechter aanzetten van deze nissen met hun vensterbankvormige onderzijde nog juist in de voor dit doel plaatselijk uitgeholde zijmuren van het kerkschip bewaard gebleven.

De toegangen tot beide altaaruitbouwen bleken eveneens nog ten dele gespaard te zijn in de daartoe in de zijmuren van het kerkschip aangebrachte doorgangen en vertoonden aan de westzijde een afgeschuinde dagkant. De richting van deze dagkanten strookte juist met de richting van de keienfunderingen buiten de kerk, waarop de beide westelijke sluitmuren van beide uitbouwen eenmaal rustten, zodat deze niet haaks, doch schuins op de kerkschilmuren stonden. Zodoende verkregen beide uitbouwen een trapeziumvormige grondslag, waarbij de beide altaarruimten inwendig een breedte van amper een meter vertoonden met een uiterst geringe bewegingsruimte voor de altaren.

De buitengeleding van de beide zijmuren van het kerkschip houdt duidelijk rekening met de voormalige uitbouwen, in die zin dat de spaarvelden ten westen van deze voorzieningen ontbreken, al zette men de reeks rondboogfriezen onder de daklijst wel voort. Er valt tevens verschil in grootte en plaatsing der vensters op te merken aan weerszijden der aanbouwen. Bovendien springen de muurvlakken van het koor aan de buitenzijde een halve steen terug, welke verfijning aanleiding gaf de breedte van het koor ook inwendig met een halve steen te verminderen.

Over de plaats en het karakter van de oorspronkelijke toegang(en) voor de parochianen kon geen zekerheid worden verkregen. Een ingebouwde toren schijnt de tufstenen kerk niet rijk te zijn geweest, al komen deze oplosingen in dit gedeelte van Friesland veelvuldig voor. Naar Friese trant zou men twee toegangen mogen verwachten, tegenover elkaar in het westelijke uiteinde van de beide zijmuren aangebracht.

Weliswaar zijn dergelijke deuren thans aanwezig, maar deze dateren niet uit de tijd dat de tufstenen kerk verrees en het is zeer de vraag of zij op dezelfde plaatsen zijn aangebracht als hun voorgangers uit de 12de eeuw. Mogelijk bevonden de laatste zich in het gedeelte van de kerk dat in 1844 kwam te vervallen. Men pleegt het toegangsportaal in het westelijke uiteinde der Friese kerken de 'foartsjerke' te noemen, die niet tot de eigenlijke gewijde ruimte geacht wordt te behoren.

Een zo merkwaardig bouwwerk als de tufstenen dorpskerk van Wetsens met zijn lengte van circa 23 m en breedte van 7, van een zodanige hoogstaande architectuur en volmaakte steenbehandeling, doet de nodige vragen rijzen over bouwheer, zowel als bouwmeester. Wij weten slechts dat de abt van de St. Bonifatiusabdij te Dokkum er tot aan het jaar 1374 het recht van de pastoorsbenoeming uitoefende, waarna hij dit recht moest delen met de proost van Oud-Munster te Utrecht. De patroon - St. Vitus - is in het Friesland tussen Vlie en Lauwers uiterst zeldzaam. In andere gevallen, zoals bij de St. Vitus van Oldehove te Leeuwarden, kan de keus worden verklaard wegens eigendomsrechten van de St. Vitusabdij te Corvey aan de Wezer, die tot zeer oude schenkingen teruggaan. Of zulks ook te Wetsens het geval is geweest is niet uitgesloten, doch evenmin te bewijzen. Voor de kerk van Stiens geldt trouwens hetzelfde. Terloops zij in dit verband nog herinnerd aan de tufstenen kerk van het naburige Rinsumageest, waar eveneens bouwkundige bijzonderheden vallen op te merken, die toch wel buiten het bestek van een eenvoudige dorpsparochiekerk vielen.

In het jaar 1970 werd buiten de kerk een rood-zandstenen trapeziumvormige sarcofaagdeksel teruggevonden, die, blijkens de daarin gehouwen kruisjes, als altaarsteen gebruikt is geweest. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze zerk eenmaal het hoofdaltaar in de kerk van Wetsens heeft afgedekt. Bij het graven der funderingssleuven werden geen oudere graven doorsneden - uiteraard een aanwijzing dat aan de kerkbouw een oudere fase moet zijn voorafgegaan.

Uit.: NKNOB 1973, 50-2.

32. Zuidlaren, gem. Zuidlaren (Dr.). Ned. Herv. Kerk

4-18.I; H. Halbertsma, A. van Pernis

Binnen het kader der restauratie werden van 4-18 januari opgravingen verricht binnen de muren der Ned. Herv. Kerk te Zuidlaren. De parochiekerk van Zuidlaren wordt het eerst vermeld in verband met de verwoesting van dit dorp door de Groningers in het jaar 1232. Van het bij deze gelegenheid in brand gestoken kerkgebouw werd geen spoor teruggevonden zodat het elders moet hebben gestaan. In de westgevel zowel als de beide zijmuren van de huidige kerk zijn de resten opgenomen van een tussen 1232 en 1264 uit kloostermoppen (9 x 15 x 31 cm) opgetrokken zaalkerkje met rechtgesloten koor. De lengte van het kerkje bedroeg, binnenwerks gemeten, circa 10.5 m, de breedte circa 6.5.

Vrij spoedig na deze eerste bouw werd het kerkje in oostelijke richting circa 8.75 m verlengd terwijl tegen de westgevel de bestaande toren werd geplaatst, welke in later tijd nog weer zou worden verhoogd.

In de loop van de 15de eeuw werd het koor andermaal uitgelegd zodat het kerkschip een lengte van circa 13.25 verkreeg, door een triomfboog van het nieuwe koor gescheiden. Dit koor bezat een lengte van circa 12.50 m, bij een breedte van ruim 7, terwijl het naar het oosten driezijdig werd afgesloten. Behalve de grondvesten van het hoogaltaar in het uiteinde van het koor werden tevens aanwijzingen gevonden dat de kerk twee nevenaltaren rijk was geweest, geplaatst tegen de westzijde van de zuidelijke

zowel als noordelijke aanzet van de triomfboog.
Gedurende de oorlogshandelingen van 1580-1594 werd de kerk ernstig
beschadigd, waarop in het jaar 1648 eerst het volledig herstel volg-
de.

Lit.: NKNOB 1973, 114-7.

(b) Natuurwetenschappelijk onderzoek

Er vonden regelmatig besprekingen plaats in Ketelhaven met betrekking tot de wijze van conservering van grote houten opgegraven voorwerpen, waarbij de te Zwammerdam opgegraven schepen centraal stonden.

In samenwerking met de heer L.P. Louwe Kooijmans werd de tentoonstelling over C.J.C. Reuvs in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden voorbereid.

Met dr. J. Bauch en dr. D. Eckstein van het Institut für Holzbiologie te Hamburg werd twee keer (in februari en november) een tocht gemaakt langs water- en windmolens, ten einde Nederlandse eikehoutmonsters uit de 15de, 16de, 17de en 18de eeuw te verkrijgen. Hierdoor werd het in Amersfoort verrichte dendrochronologische werk aan recent eikehout gekoppeld aan het Hamburgse onderzoek van panelen van Nederlandse schilderijen. Er is nu een voor Nederland bruikbare eikencurve van 1100 tot 1965.

Een computerfiche voor de elektronisch toegankelijke archeologische data base kwam gereed en werd in gebruik genomen.

De luchtfotovluchten in samenwerking met dr. J.K.S. St. Joseph uit Cambridge werden voortgezet.

(c) Publikaties

BERICHTEN

In mei 1973 verscheen deel 20-21 (1970-'71) van ons jaarboek, en werd onmiddellijk naar de diverse abonnees verzonden.

Het jubileumnummer bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de ROB zal in verband met de omvang van de stof in twee delen gaan verschijnen (22, 1972 en 23, 1973). Het eerste van deze beide delen is thans in handen van de drukker, en zal eind 1974 of begin 1975 verschijnen. Het tweede deel, dat veel bewerkelijker is, zal binnenkort aan de drukker worden overhandigd, en zal eerst in 1975 het licht zien.

NEDERLANDSE OUDHEDEN

Eveneens in mei verscheen als deel 4 van onze reeks "Nederlandse Oudheden" het boek van J.A. Brongers "1833: Reuvens in Drenthe".

ARCHEOLOGISCHE MONUMENTEN IN NEDERLAND

Aan deze reeks zal binnenkort een vierde deeltje worden toegevoegd, getiteld "Marken, een terpen-zwerm uit de Late Middeleeuwen", verzorgd door J.A.J. Vervloet. Het zal in de loop van 1974 verschijnen.

OVERDRUKKEN

In deze reeks verschijnen artikelen van medewerkers van de ROB, welke niet in de "Berichten" zijn gepubliceerd. In 1973 verschenen maar liefst 19 nieuwe titels, welke wij hieronder vermelden.

36. R.S. Hulst, Archeologische kroniek van Gelderland 1969, Gelre 66, 1972, XXXIX-LXI.
37. W.A. van Es, Ontstaan en groei van de ROB, Spiegel historiael 7, 1972, 240-8.
38. J.H.F. Bloemers, Drie Rössenscherven uit Nederlands-Limburg, Helinium 12, 1972, 47-52.
39. H. Halbertsma, Kerkopgravingen in Friesland (2), Publikatieband Stichting Alde Fryske Tsjerken 1972, 99-120.
40. R.H.J. Klok, Archeologisch perspectief in de ruimtelijke ordening, Stedebouw en volkshuisvesting 1972, 539-65.
41. H. Sarfatij, Dordrecht; opgravingen in Hollands oudste stad, Spiegel historiael 7, 1972, 620-7, 659-67.
42. J. de Jong en J.F. van Regteren Altena, Enkele geologische en archeologische waarnemingen in Alkmaars oude stad, E.H.P. Cordfunke, Alkmaar: van boerderij tot middeleeuwse stad, Alkmaar 1972, 25-64.
43. J. Ypey, Een nieuw Gicelin-zwaard, Antiek 7, 1972-3, 652-3.
44. J.H.F. Bloemers, Meer dan 130 jaren oudheidkundig onderzoek in het Stokstraatgebied te Maastricht, Stokstraatgebied Maastricht, Maastricht 1973, 101-22.
45. G. Beex, Een scherfje uit Noord-Brabant, Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 11-3.

46. J.H.F. Bloemers, 'Fries' aardewerk uit de Romeinse legerplaatsen te Haltern (Duitsland), Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 225-31.
47. W.J. van Tent, Een terra sigillata-scherf van de Woerd bij Valkenburg (Z.H.), Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 379-82.
48. J. Ypey, Frankisch goud in Beuningen (Gld.), Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 441-58.
49. J.A. Brongers, Het Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe (1819-1822), Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 459-68.
50. W.A. van Es en W.J.H. Verwers, Het beenderdelven te Wijk bij Duurstede in de winter van 1841/42, Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 477-94.
51. J.G.N. Renaud, Enige aantekeningen betreffende de rufne van Valkenburg, BKNOB 72, 1973, 112-5.
52. D. Eckstein en W.A. van Es, Dendrochronologische Untersuchungen von Daubenbrunnen aus der frühmittelalterlichen Siedlung Dorestad, Holland, Die Kunde, n.F., 23, 1972, 220-6.
53. P.J. Woltering, Wonen rond de Hoge Berg; prehistorie en vroegste geschiedenis van Texel, Texel 6, 1973, no. 2, 2-20.
54. J.A. Brongers, Berend Willem Cranssen, een Groninger amateur-archeoloog van grote klasse (1779-1860), Groningse volksalmanak 1972-3, 133-6.

ARCHEOLOGISCH NIEUWS

In samenwerking met de andere archeologische instellingen in Nederland werd de maandelijkse rubriek "Archeologisch nieuws" in het Nieuwsbulletin van de Kon.Ned.Oudheidkundige Bond verzorgd. De redactie is, sinds het vertrek van mej. G. Loeb in handen van W.C. Mank. De bijdragen werden, voor zover het medewerkers van de ROB betreft, verwerkt in de onderstaande lijst, en in de rubrieken D (wetenschappelijk onderzoek) en H (verslagen Provinciale Archeologen).

Hieronder volgt een lijst van publikaties van medewerkers van de ROB in alfabetische volgorde.

G. Beex

Een scherfje uit Noord-Brabant, in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 11-3 (=ROB-overdrukken, 45).

(met L. van Impe en M. Roosens). Het urnenveld op "De Roosen" te Neerpelt; eindrapport, Brussel 1973 (Archeologica Belgica, 145).

(met A. van Doorselaer en J.H.F. Bloemers) Chronique district D 1969-1971, Helinium 13, 1973, 261-80.
Roman Finds in North-Brabant, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Alphen, 13; Bakel-Milheeze, 13; Bladel, 13; Cuyk, 13; Eersel, 13; Erp, 13; Gemert, 13; Goirle, 13; Heesch, 13-4; Hoogeloon, 14; Leende, 14; Megen, 14; Middelbeers, 14; Nistelrode, 14; Oirschot, 14; Oosterhout, 15; Oss, 15; Riethoven, 15; Tilburg, 15; Valkenswaard, 15; Veldhoven, 15; Waalre, 15; Zundert, 15-6; Bergen op Zoom, 52; Bladel, 52-3; Boxtel, 53; Drunen,

53; Eersel, 53; Heesch, 53; Hooge en Lage Mierde, 53; Hoogeloon c.a., 53; Maarheeze, 53; Nistelrode, 53-4; Nuenen, 54; St.Oedenrode, 54; Reusel, 54; Riethoven, 54; Veldhoven, 54; Bladel, 103; Breda, 103; Empel, 103; Nieuw-Ginneken, 103; Grave, 103; Hoogeloon, 104; Lith, 104; Maarheeze, 104; Oost-, West- en Middelbeers, 104; Nistelrode, 104; Leende, 105; Oss, 105; Reusel, 105; Rijsbergen, 105; Valkenswaard, 105; Veldhoven, 105; Vessem, 105; Zundert, 105-6.

J.H.F. Bloemers

Meer dan 130 jaren oudheidkundig onderzoek in het Stokstraatgebied te Maastricht, in: Stokstraatgebied Maastricht, Maastricht 1973, 101-22 (=ROB-overdrukken, 44).

Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1969-1970, Publ. Soc.hist. et arch. Limbourg 107-8, 1971-2 (1973), 7-79.

'Fries' aardewerk uit de Romeinse legerplaatsen te Haltern (Duitsland), in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 225-31 (=ROB-overdrukken, 46).

Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1971-1972, Publ. Soc.hist. et arch. Limbourg 109, 1973, 7-55 (zal worden opgenomen in de reeks ROB-overdrukken, 58).

(met A. van Doorselaer en G. Beex) Chronique district D 1969-1971, Helinium 13, 1973, 261-80.

(met J.K. Haalebos) Roman Pottery Finds in Heerlen, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Twenty-Five Years ROB Research in Roman Limburg, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Vroenhof, 119-20; (met H. Sarfatij) Valkenburg (ZH), 130-3.

J.A. Brongers

1833: Reuvens in Drenthe, Bussum 1973 (Nederlandse oudheden, 4).

Caspar Jacob Christiaan Reuvens, archeoloog, Leiden 1973 (Tentoonstellingscatalogus).

Het Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe (1819-1822), in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 477-94 (=ROB-overdrukken, 49).

(met H.F. Wijnman) The Conservation of Waterlogged Wood in the Netherlands by means of the Alcohol-Ether Method, BROB 20-1, 1970-1, 321-2.

'Celtic fields' in Niedersachsen, Archäologisches Korrespondenzblatt 3, 1973, 129-31 (zal worden opgenomen in de reeks ROB-overdrukken, 55).

Berend Willem Cranssen, een Groninger amateur-archeoloog van grote klasse (1779-1860), Groningse volksalmanak 1972-3, 133-6 (=ROB-overdrukken, 54).

(met P.J. Woltering) Prehistory in the Netherlands: An Economic-Technological Approach; with a contrib. by D. Hallewas, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Dendrochronological Investigation of Recent Oak (Quercus sp.) in the Netherlands, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

A. Bruijn

(met T.J. Hoekstra) Utrechtse misbaksels uit 1400, Utrecht 1973 (Tentoonstellingscatalogus).

(met T.J. Hoekstra) Utrechtse misbaksels uit 1400, Oud Utrecht 46, 1973, 19-22.

(met T.J. Hoekstra) Utrechtse misbaksels uit 1400, Spiegel historicael 8, 1973, 246-9.

W.A. van Es

(met W.J.H. Verwers) Het beenderdelven te Wijk bij Duurstede in de winter van 1841/2, in: Archeologie en historie, aangeboden aan H. Brunsting, Bussum 1973, 477-94 (=ROB-overdrukken, 50).

(met M. Miedema) (eds.) Leeuwarden: Small Terp under the Oldehove Cemetery, BROB 20-1, 1970-1, 89-117.

(met D. Eckstein) Dendrochronologische Untersuchungen von Daubenbrunnen aus der frühmittelalterlichen Siedlung Dorestad, Holland, Die Kunde, n.F., 23, 1972, 220-6 (=ROB-overdrukken, 52).

Die neuen Dorestad-Grabungen 1967-1972, in: H. Jankuhn, W. Schlesinger u. H. Steuer (Hrsg.), Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter (Symposium Reinhausen 1972), I, Göttingen 1973 (Abh. d. Akad. d. Wissensch. in Göttingen, Philol.-Hist.Kl., 3. F., 83), 202-17 (zal worden opgenomen in de reeks ROB-overdrukken, 56).

The Origins and Development of the State Service for Archaeological Investigations in the Netherlands, BROB 22, 1972, 17-71 (in druk).

Twenty-Five Years ROB: Twenty-Five Years of Excavations, BROB 22, 1972, 119-35 (in druk).

Roman-period Settlement on the 'Free-Germanic' Sandy Soils of Drente, Overijssel, and Gelderland, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Early-medieval Settlement, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Terp Research - with particular reference to a medieval terp at Den Helder, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Vis uit Dorestad voor mijnheer Calkoen, Westerheem 23, 1974 (in druk).

In memoriam A.E. van Giffen, Die Kunde, n.F., 24, 1973 (in druk).

H. Halbertsma

Verslag van de conservator over het jaar 1971 - Aanwinsten, Jaarboek Fries Scheepvaartmuseum en oudheidkamer Sneek 1971-2 (1973), 9-26.

Jaarverslag van de conservator over 1972 - Aanwinsten, Jaarboek Fries Scheepvaartmuseum en oudheidkamer Sneek 1971-2 (1973), 37-57.

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: (met A.D. Verlinde) Hasselt, 27; Franeker, 37-40; Brantgum (West-Dongeradeel), 49-50; Wetsens (Oost-Dongeradeel), 50-2; Groningen: A-Kerk, 93-7; Noordbroek, 97-8; Oostum, 98; Sellingen, 99-100; Genum, 101; Lichtaard, 101-2; Bergharen, 102-3; Bolsward, 111-2; Eelde, 112-3; Zuidlaren, 114-7; Eibergen, 117-9; Anneburen, 121-3; Lochem, 123-6.

D. P. Hallewas

Bijdrage bij J.A. Brongers and P.J. Woltering, Prehistory in the Netherlands: An Economic-Technological Approach, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

R.S. Hulst

Bronstijd, in: Gids bij de tentoonstelling "Graven naar Bataven?" in Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen, Nijmegen 1973, 10-3.

Een Romeins schip op Boldershof, Tweestromenland 18, winter 1973, 7-10.

Romeins schip op Boldershof, Boldershof bulletin 3, 1973, nr. 3, 8-9.

Een Romeins schip op de Boldershof te Druten, Gelders oudheidkundig contactbericht 59, dec. 1973, 33-6.

Reflections on Dutch Prehistoric Settlements, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

A Contribution to the Study of Bronze Age and Iron Age House-plans: Zijderveld, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

(met J.N. Lanting en J.D. van der Waals) Grabfunde mit frühen Glockenbechern aus Gelderland und Limburg, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Garderen, 20; Geldermalsen, 29; Kerkwijk, 28; Putten, 42.

- R.H.J. Klok La protection des monuments et des sites archéologiques aux Pays-Bas, Helinium 13, 1973, 105-54.
Twenty-Five Years ROB: Ten Years of Protection of Monuments, BROB 22, 1972, 81-118 (in druk).
- G. Loeb/W. Mank ROB Excavations 1947-1971, BROB 22, 1972, 137-67 (in druk).
- W. Mank Publications of ROB Members, BROB 22, 1972, 171-212 (in druk).
- J.F. van Regteren Altena (met J. de Jong) De Huiswaard, II: Een klein onderzoek in verband met de vorming van de Rekere, Alkmaars jaarboekje 8, 1972, 62-8 (zal worden opgenomen in de reeks ROB-overdrukken, 57).
- J.G.N. Renaud Rhodesteyn, schatkamer der middeleeuwse ceramiek, Mededelingenblad Vrienden van de Ned. ceramiek 71, 1973 (3), 3-52.
Enige aantekeningen betreffende de ruïne van Valkenburg, BKNOB 72, 1973, 112-5 (=ROB-overdrukken, 51).

Kastelen, oorsprong en ontwikkeling, in: Noord-Limburg, kastelenland; Goltziusmuseum Venlo 7 juli-30 sept. 1973, Venlo 1973, 3-7.

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Apeldoorn, 19; Grubbenvorst, 21; Horst, 21-2; (met A.D. Verlinde) Holten, 57; Valkenburg, 133-4; Horst, 134; Grubbenvorst, 134.
- H. Sarfatij (met J.J. Butler) Anoter Bronze Ceremonial Sword by the Plougrescant-Ommerschans Smith, BROB 20-1, 1970-1, 301-9.

Archaeological Discoveries in the Rhinemouth Area, IV: The Middle Ages: from the invasion of the Franks to the introduction of bricks, Rotterdam-Europoort-Delta (Engelse editie) 1973, 1, 62-7.

Archäologische Entdeckungen im Rijnmondgebiet, IV: Das Mittelalter: von der Ankunft der Franken bis zum Ziegelstein, Rotterdam-Europoort-Delta (Duitse editie) 1973, 1, 62-7.

Archeologische ontdekkingen in het Rijnmondgebied, IV: De Middeleeuwen: van de komst van de Franken tot de komst van de baksteen, Rotterdam-Europoort-Delta (Nederlandse editie) 1973, 1, 62-7.

(met H.H. van Regteren Altena) De verdwenen Rijnloop; waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg, Oud Utrecht 46, 1973, 68-70, 77-80.

Archeologische ontdekkingen in het Rijnmondgebied, V: De Middeleeuwen: platteland en stad, boerderijen en kastelen, Rotterdam-Europoort-Delta (Nederlandse editie) 1973, 2, 36-43.

Archäologische Entdeckungen im Rijnmondgebiet, V: Das Mittelalter, Land und Stadt, Bauernhöfe und Schlösser, Rotterdam-Europoort-Delta (Duitse editie) 1973, 2, 36-43.

Archaeological Discoveries in the Rhinemouth Area, V: The Middle Ages: countryside and town, farms and castles, Rotterdam-Europoort-Delta (Engelse editie) 1973, 2, 36-43.

'Helinium', vijftien jaar werkgroep van amateur-archeologen, in: Van steurvisser tot stedeling, Vlaardingen 1973, 9-11.

(red.) A.E. van Giffen (1884-1973): Met ups en downs in de oudheidkunde, BROB 22, 1972, 9-15 (in druk).

Conversations about the Pre- and Protohistory of the State Service for Archaeological Investigations (ROB), Amersfoort, BROB 22, 1972, 73-9 (in druk).

Digging in Dutch Towns: Twenty-five Years of Medieval Town-centre Research by the ROB, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Leiderdorp, 29; Zoeterwoude, 29-31; Schoonhoven, 61; (met J.H.F. Bloemers) Valkenburg (ZH), 130-3.

W.J. van Tent

Een terra sigillata-scherf van de Woerd bij Valkenburg (ZH), in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 379-82 (=ROB-overdrukken, 47).

(met R.J. Ooyevaar) Een proefgraving te Eiteren, gem. IJsselstein, Westerheem 22, 1973, 104-7.

Excavations along the Limes, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

(met P.J. Woltering) The Distribution of Archaeological Finds on the Island of Texel, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: (met R.J. Ooyevaar) IJsselstein, 42; Abcoude, 57-8.

J.A. Trimpe Burger

Steenkool uit de Romeinse tijd in Nederland, Westerheem 22, 1973, 59-64.

(met H. Thoen) Chronique district E 1969-1971, Helinium 13, 1973, 191-201.

Twee zeldzame vormen van 'gavernist' aardewerk uit de bodem van Romeins Aardenburg, Westerheem 23, 1974 (in druk).

Aardenburgse pottenbakkerswaar, Mededelingenblad Vrienden van de Ned. ceramiek 1974 (in druk).

Oost-Souburg, Zeeland: A Preliminary Report on the Excavations on the Site of the Ancient Fort (1969-1971), BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

The Islands of Zeeland and South Holland in Roman Times, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

A.D. Verlinde

Een Germaanse nederzetting te Denekamp, 't Inschrien 5, 1973, 33-6.

Two Barrows from the Middle Bronze Age at Gammelke, Municipality of Weerselo, Province of Overijssel, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Zuidwolde, 11-2; Gramsbergen, 12; Wijhe, 12; Holten, 12; Diepenveen, 27; Hardenberg, 27; (met H. Halbertsma) Hasselt, 27; Raalte, 27-8; Denekamp, 40-2; (met J.G.N. Renaud) Holten, 57; Dalfsen, 74; Denekamp, 75; Hardenberg, 75; Ommen, 75; Zwolle, 75; Dalfsen, 81; Raalte, 81; Deventer, 117; Holten, 117; Zwartsluis, 117.

W.J.H. Verwers

(met W.A. van Es) Het beenderdelven te Wijk bij Duurstede in de winter van 1841/2, in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 477-94 (=ROB-overdrukken, 50).

A Merovingian Cemetery in Veldhoven (North Brabant), BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

P.J. Woltering

Wonen rond de Hoge Berg; prehistorie en vroegste geschiedenis van Texel, Texel 6, 1973, no. 2, 2-20 (=ROB-overdrukken, 53).

(met J.A. Brongers) Prehistory in the Netherlands: An Economic-Technological Approach, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

(met W.J. van Tent) The Distribution of Archaeological Finds on the Island of Texel, BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

Archeologisch nieuws in NKNOB 1973: Den Burg (Texel), 126-9; Grootebroek, 129-30; Oosterland (Wieringen), 130.

H.F. Wijnman

(met J.A. Brongers) The Conservation of Waterlogged Wood in the Netherlands by means of the Alcohol-Ether Method, BROB 20-1, 1970-1, 321-2.

J. Ypey

Een nieuw Gicelin-zwaard, Antiek 7, 1972-3, 652-3 (=ROB-overdrukken, 43).

Frankisch goud in Beuningen (Gld.), in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973, 441-58 (=ROB-overdrukken, 48).

Das fränkische Gräberfeld zu Rhenen, BROB 23, 1973
(in voorbereiding).

Recensie: A. Mutz, Die Kunst des Metalledrehens bei
den Römern, Basel 1972, Westerheem 22, 1973, 80-2.

Determination of textile remains (Appendix bij:
W.J.H. Verwers, A Merovingian Cemetery in Veldhoven)
BROB 23, 1973 (in voorbereiding).

(d) Lezingen

- J.H.F. Bloemers
- 25.I te Amsterdam voor de AWN Werkgroep Amsterdam ten Omstreken, over "De opgravingen op het Vrijthof te Maastricht 1969-1970".
- 14.IV te Maastricht in het Bonnefantemuseum, ter gelegenheid van de Archeologendag van de Vereniging Antieke Beschaving over "De provinciale archeoloog in het provinciale museum".
- 14.XI te Utrecht voor de AWN, afd. Utrecht, over "De opgravingen te Rijswijk".
- 26.XI te Leiden voor de Leidse Volksuniversiteit, over "West-Nederland in de Romeinse tijd".
- J.A. Brongers
- 6.II te Ede voor de Volksuniversiteit, over "Celtic fields".
- 11.III te Boxtel op de Heemkundige Studiedagen, over "Het Nederlandse Celtic field-onderzoek".
- 6.IV voor de Vereniging van beheerders van prenten kaartverzamelingen, over "Het gebruik van prent- en kaartmateriaal in de archeologie".
- 12.IV te Utrecht in het Biohistorisch Instituut, over "Celtic fields en hun plaats binnen de economie van prehistorisch Nederland".
- W.A. van Es
- 6.III te Ede voor de Volksuniversiteit Ede over: "De bewoning van noordoost-Nederlandse zandgronden in de Romeinse tijd".
- 20.III opening van het symposium "Woning en huisraad in de Middeleeuwen" te Rotterdam.
- 14.VII te Schwabisch Hall op de West- und Süddeutsche Verbandstagung over "Die Ausgrabungen in Dorestad".
- 10-16.IX te Londen op het 24e Sachsensymposium "In Memoriam A.E. van Giffen - Carolingian painted pottery from Dorestad".
- 12.X te Wijk bij Duurstede voor de leden van de INQUA-commissie.
- R.S. Hulst
- 16.I te Ede, voor de Volksuniversiteit Ede over: "Een overzicht van de archeologie van de Zuidwest-Veluwe".
- 28.II voor de Vereniging Oud Bennekom, over "De archeologie van de Zuidwest-Veluwe".

- R.H.J. Klok 14.II te Alkmaar voor de Vereniging Oud-Alkmaar, over "Verleden, heden en toekomst van het archeologische cultuurbezit".
- 23.V voor de AWN Werkgroep Naerdincklant, over "Archeologische streekbeschrijving".
- J.F. van Regteren Altena 14.IX te Vlaardingen i.v.m. het 700-jarig bestaan van Vlaardingen over "De IJzertijd-bewoning van de Maasmond".
- 21.XI te Zwaagdijk voor de Plaatselijke Commissie voor Ruilverkaveling van het Grootslag over "Het archeologisch werk in het kader van de ruilverkaveling van het Grootslag".
- 24.XI te Groningen op de Reuvensdagen (met D.P. Hallewas) over "De archeologie van kaartblad 37".
- J.G.N. Renaud 6 en 13.II te Utrecht voor de Volksuniversiteit over "Utrechtse kastelen in heden en verleden".
- 28.V te Valkenburg (L.) voor de Oudheidkundige Kring Valkenburg over "De geschiedenis van het kasteel Valkenburg en de stand van het onderzoek".
- 15.VI te Valkenburg voor de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond over "De geschiedenis van het kasteel Valkenburg en de stand van het onderzoek".
- 7.VII te Venlo ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling "Kastelen in Noord-Limburg" over "De betekenis van de Limburgse kastelen".
- 27.X te Bergen op Zoom ter gelegenheid van de Kastelendag van de Nederlandse Kastelenstichting over "Kastelen in het Markiezaat van Bergen op Zoom".
- 28.XI te Amersfoort in het Museum Flehite, over "Utrechtse kastelen in heden en verleden".
- H. Sarfatij 8.I te Leiden in het kader van de cursus archeologie van de Volksuniversiteit Leiden, over "De vroege Middeleeuwen".
- 9.I te Den Helder voor de Volksuniversiteit Den Helder over "Opgravingen in Dordrecht".
- 22.II te 's-Gravenhage voor het Haags Cultureel Centrum over "Archeologische vondsten uit 's-Gravenhage".
- 30.III te Oldenburg (BRD) in het Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgeschichte over "Opgravingen te Dordrecht".

- 27.IV te Middelharnis voor de Vereniging van Amateurarcheologen De Motte over "Opgravingen te Dordrecht".
- 8.V te Dordrecht, inleiding op de tentoonstelling "Aardse zaken" in het Musuem Mr. Simon van Gijn voor de Volksuniversiteit Dordrecht.
- 24.V te Amsterdam voor de Vereniging Trilithon over "Opgravingen te Dordrecht".
- 2.X Inleiding over het werk van de provinciale archeoloog op een vergadering van hoofden der polderdistricten van de Provinciale Waterstaat van Zuid-Holland.
- 9.X te 's-Gravenhage voor de Historische Vereniging Die Haghe over "Archeologische vondsten uit 's-Gravenhage".
- 15.X Inleidingscollege over het werk van de provinciale archeoloog op het Instituut voor Prehistorie te Leiden.
- 24.X voor de Afdeling Nieuwe Maas van de AWN over "Opgravingen te Valkenburg-Woerd (ZH)".
- 29.X Inleiding over het werk van de ROB en de toepassing van de Monumentenwet in de tweede cursus archeologie van de Volksuniversiteit Leiden.
- 13.XII voor de Historische Vereniging Oud Wassenaer over "Opgravingen te Valkenburg-Woerd (ZH)".
- 19.XII Werkavond over Romeinse en middeleeuwse ceramiek voor de afdeling Rijnstreek van de AWN.
- W.A. van Tent 26.II voor de Vereniging Oud-Utrecht over "Opgravingen Vechten 1970".
- 22.III voor de Historische Kring Maarssen over "Het werk van de amateur-archeologen".
- 20.XI voor de AWN Werkgroep Kennemerland over "Opgraving Vechten 1970".
- 18.XII voor de archeologische werkgroep van de Hist. Ver. Flehite en de Werkgroep Vallei en Eemland van de AWN over "De archeologie van de provincie Utrecht".
- J.A. Trimpe Burger 21.III te Middelburg voor de LIONS-club "Walcheren" over "Nehalennia".
- 22.VIII te Aardenburg voor studenten van het Seminar für Vor- und Frühgeschichte uit Münster o.l.v. Prof.Dr. T. Capelle over "De opgravingen te Aardenburg en het archeologisch onderzoek in Zeeland".

- 23.VIII te Middelburg inleiding in het Zeeuws Museum voor hetzelfde gezelschap; vervolgens excursie Walcheren (vluchtbergen, vroeg-middeleeuwse nederzetting Domburg enz.).
- 4.IX te Aardenburg, archeologische dag verzorgd voor leerlingen van de "Opsterlandse Scholengemeenschap" uit Gorredijk (leiding de heer C. Verweij).
- 15.IX NOS-radio, "Zoeklicht op Nederland", kort interview over de clandestiene schatgraverijen in het verdronken land van Reimerswaal.
- 26.IX te Aardenburg, archeologische dag verzorgd voor leerlingen van het "Erasmus-College" uit Zoetermeer (leiding drs. J. Keukelaar).
- 6.X te Aardenburg, excursie van de Werkgroep Zeeland van de AWN naar de opgravingen, het Gemeentelijk Museum en het archeologisch depot te Aardenburg; uiteenzetting over het onderzoek en de opgravingsvondsten.
- 15.X te Aardenburg en Middelburg (resp. Gemeentemuseum en Zeeuws Museum), inleiding voor de "Vrienden van de Opvoedkundige Dienst van de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis, Nederlandstalige afd." uit Brussel (Belgische Museumvereniging).
- 18.XII te Goes voor de Landbouwkundige Kring Zeeland over "Zeeland in de Romeinse tijd".
- A.D. Verlinde 19.I te Almelo voor de Archeologische Werkgroep Twenthe over "Twee bronstijd-tumuli te Gammelke".
- 2.XI te Deventer voor de AWN afd. Deventer en Omstreken over "Twee bronstijd-tumuli te Gammelke".
- 11.XII te Zwolle voor de AWN afd. Zwolle en Omstreken over "Twee bronstijd-tumuli te Gammelke".
- 12.XII te Amersfoort voor de AWN afd. Vallei en Eemland over "Enige beschouwingen over het Palaeolithicum"
- P.J. Woltering 13.III te Amsterdam voor de AWN, Werkgroep Amsterdam en Omstreken over "Een opgraving bij Den Burg".

- 14.V te Velsen voor de Stichting Culturele Raad Noord-Holland (sectie Geschiedbeoefening en Historie) over de provinciale archeologie in Noord-Holland.
- J. Ypey
- 6.IV te Amsterdam voor een werkgroep van het IPP o.l.v. drs. H.H. van Regteren Altena over "Anglo-karolingische dierornamentiek versus eventuele 'Noordzee-cultuur'".
- I.XI te Parijs op het IIe Colloque archéologique de l'Ecole pratique des hautes études over "La chronologie du cimetière de Rhenen (Pays-Bas)".
- 22.XI te Groningen tijdens de Reuvensdagen over "Merovingische graven".
- 10.XII te Leiden voor de studiegroep archeologie van de Leidse Volksuniversiteit over "De archeologie van de Frankische en Karolingische tijd".

(e) Contacten op het terrein van het onderzoek

Met verschillende instellingen en instituten werd geregeld contact onderhouden. In de eerste plaats werd nauw met de andere archeologische instituten samengewerkt, met name het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam (mevr.dr. W. Groenman-van Waateringe, drs. A. Voorrips, drs. J.P. Pals, drs. M.J. Jansma: monsternamen opgraving Andijk, dr. J.A. Bakker, drs. R.W. Brandt, drs. M.A. Heidinga, J.C. Besteman: determinatie vondsten veldverkenning Grootslag) en het Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen (meij. A.T. Clason: botten uit de opgraving Velsen-Noordzeekanaal).

Samenwerking was er voorts met het Natuurkundig Laboratorium van de Rijksuniversiteit te Groningen (dr. W.G. Mook: C14-onderzoek); Rijksgeologische Dienst te Haarlem (J.G. Zandstra: determinatie stenen van de opgravingen Velsen-Noordzeekanaal, Velsen-Hoogovens, Assendelft; J. de Jong: Rekere; ir. B.P. Hageman; dr. C.J. van Staalduinen, J. de Jong en A.P. Pruijssers: archeologie kaartblad 37W); Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken, IJmuiden (A.J. Schotman en C. Bakker: vondsten van Hoogovensterrein); Plaatselijke Commissie Ruilverkaveling van het Grootslag; Cultuurtechnische Dienst Noord-Holland; Grondmij; Stichting voor Bodemkartering, Hoofdafd. kartering, afd. Rayon West te Boskoop (ir. C. van Wallenburg en K. Wagenaar: archeologie kaartblad 37); Gemeenschappelijke Technische Dienst te Grootebroek (W.J. Postema: grafheuvels bij sportterrein Grootebroek); Dienst Gemeentewerken Rotterdam, afd. Oudheidkundig Onderzoek (C. Hoek: archeologie kaartblad 37); Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage.

Geregeld contact was er ook met vele musea. Naast het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen was dit vooral een aantal provinciale musea: het Groninger Museum voor Stad en Lande te Groningen, het Fries Museum te Leeuwarden, het provinciaal Museum van Drenthe te Assen, het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle, het Rijksmuseum Twenthe te Enschede, het Gemeentemuseum te Arnhem, het Westfries Museum te Hoorn, het Museum voor het Gooi en omstreken te Hilversum, het Centraal Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch, het Zeeuws Museum te Middelburg, het Gemeentemuseum te Aardenburg, het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum te Heerlen, het Bonnefantemuseum te Maastricht, het Goltziusmuseum te Venlo, het Westlands Streekmuseum te Naaldwijk en Museum Flehite te Amersfoort.

Congressen en studiereizen

J.H.F. Bloemers	4-10.IX	9de Congres van de Rei Cretariae Romanae Fautores te Ljubljana; aansluitend bezoek aan het Römisch-Germanisches Museum te Mainz.
	22-23.XI	Reuwendagen te Groningen.
J.A. Brongers	12-14.II	samen met dr. H. Zimmermann, Wilhelmshaven een reis door Noord-Duitsland (Wilhelmshaven en Bremerhaven) gemaakt ter opsporing van Celtic fields met behulp van luchtfoto's in de Duitse archieven. Er werd op deze wijze een twintigtal complexen ontdekt, waarvan er ook enkele te velde werden geïnspecteerd.

- W.A. van Es 20-22.III Symposium "Woning en huisraad in de Middeleeuwen" te Rotterdam.
- 16.IV-1.V XXI Settimane internazionale di studio sull'alto medioevo, Spoleto.
- 14.VI West- und Süddeutscher Verband für Altertumsforschung te Schwäbisch Hall.
- 10-15.IX 24e Sachsensymposion te Londen.
- 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- H. Halbertsma 26.IV-1.V XXI Settimane internazionale di studio sull'alto medioevo, Spoleto.
- D.P. Hallewas 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- R.S. Hulst 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- J.F. van Regteren Altena 18-19.V Excursie van de INQUA-commissie Nederland door het Groningse zeeleigebied, o.l.v. W. Roeleveld.
- J.G.N. Renaud 19-24.III Symposium voor stadskernonderzoek en middeleeuwse archeologie in het Museum Boymans-Van Beuningen te Rotterdam.
- H. Sarfatij 20-22.III Symposium "Woning en huisraad in de Middeleeuwen" te Rotterdam.
- 5-7.X Nationaal Oudheidkundig Congres te Arlon (België).
- 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- A.D. Verlinde 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- J. Ypey 10-15.IX 24e Sachsensymposion te Londen.
- 31.X-4.XI 2e Colloque archéologique de l'Ecole pratique des hautes études te Parijs, dat gewijd was aan de 'Problèmes de chronologie relative et absolue concernant les cimetières mérovingiens d'entre Loire et Rhin'.
- 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- W.J. van Tent 24-25.V Congres van de Nederlandse Bodemkundige Vereniging.
- 22-23.XI Reuensdagen te Groningen.
- P.J. Woltering 19-22.IX korte studiereis naar het Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Kiel en naar de vanwege dit instituut verrichte opgraving bij Archsum op het eiland Sylt.

Stagiaires

Mej. M.H. van Vloten (opgraving Nijmegen voor de duur van een maand).
K. Vlierman, Museum IJsselmeerpolders (techn. laboratorium).
J. van Monnikendam, Museum De Rijp (tech. laboratorium).
G. Takk, Instituut voor Prehistorie, Leiden (techn. laboratorium).
P. Huntjes, Den Haag (techn. laboratorium).
Mej. G. du Pui, Den Haag (techn. laboratorium).
S.P.Q. Rahtz, Bristol (opgraving Dorestad).
R. de Zwarte, Abcoude (opgraving Dorestad).

Voordrachten gehouden voor de medewerkers van de ROB

2.III Prof.dr. J.D. van der Waals over de Bekerculturen.
Drs. J. Lanting over de herwaardering van een ouder onderzoek
(van Holwerda onder de kerk te Asselt).

Buitenlandse bezoekers.

22-23.III G.C. Dunning, Londen.
31.VIII Dr. T. Capelle, Münster, met acht studenten.
19.IX J.G. Hurst, Londen.

E. BIBLIOTHEEK

Algemeen

Het totale accres bedroeg in 1973: 792 boeken, 703 tijdschriftjaargangen, 243 overdrukken en 50 jaarverslagen. In deze cijfers zijn onze eigen publicaties begrepen, t.w. twee exemplaren van het boek van J.A. Brongers "1833: Reuvens in Drenthe", twee exemplaren van onze "Berichten" en ons Jaarverslag 1972, alsmede 50 overdrukken.

Aankopen

Er werden in totaal 384 nieuwe boeken en 12 overdrukken aangekocht, alsmede de eerste 21 delen van het Engelse tijdschrift "Antiquity", die onlangs werden herdrukt, en waarmede wij onze reeks konden completeren. Van diverse antiquariaten konden wij 166 boeken, 22 overdrukken en 141 tijdschriftjaargangen betrekken. Bijzondere vermelding verdient de aankoop van de "enciclopedia dell'arte antica e orientale" (Roma 1958-1975, 7 dln), en van de lang gezochte werken van G. Acker Stratingh "Aloude staat en geschiedenis des vaderlands" (Groningen 1847-1852, 3 dln.), E.M. Engelberts "De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden" (Amsterdam 1784-1799, 4 dln.), L. Jacobi "Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe" (1897, 2 dln.), en F. Hermet "La Graufesenque" (Paris 1934, 2 dln.).

Ruilverkeer

Op grond van bestaande en nieuwe ruilovereenkomsten ontving de bibliotheek 207 boeken, 399 tijdschriftjaargangen, 74 overdrukken en 39 jaarverslagen.

In 1973 werden met de volgende instellingen en verenigingen een ruilovereenkomst gesloten:

Derbyshire Archaeological Society, Derby, Engeland.

De Leiegouw, Kortrijk, België.

Katona József Múzeum Igazgatósága, Kecskemet, Hongarije.

Pfälzer Heimat, Speyer.

Heemkundekring "Tilborch".

Koninklijke Kring van Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, België.

Anthropologie, Praag.

Abonnementen

In het verslagjaar ontvingen wij in abonnement 140 tijdschriften. Op de volgende tijdschriften werd een abonnement genomen:

Cahiers d'archéologie subaquatique.

Journal of Indo-European Studies.

The Archaeologist's Year Book.

Palaeogeography, palaeoclimatology, palaeoecology.

General Systems.

Dacoromania.

Vorland.

Anglo-Saxon England.

Scottish Archaeological Forum.

Rescue-News.

American Antiquities.

Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters.

Fotocopieën

Ten behoeve van de bibliotheek werden fotocopieën gemaakt van 7 boeken en 41 artikelen.

Schenken

Tenslotte ontving onze bibliotheek 26 boeken, 44 overdrukken en 9 jaarverslagen ten geschenke.

F. BESCHRIJVING EN MONUMENTENZORG

Organisatie en werkstructuur

In 1973 is, zoals in het jaarverslag over 1972 reeds werd aangekondigd, een begin gemaakt met de centrale postbehandeling en bijbehorende herziening van het archieven-systeem. De wisseling in het directie-secretariaat heeft er echter toe bijgedragen dat aan met name de systematisering vrijwel geen aandacht kon worden besteed.

Met betrekking tot de streekbeschrijving werden ook in 1973 wederom uitstekende resultaten geboekt. Behalve het feit dat een gebied van ca. 650 ha in de ruilverkaveling 'Het Grootslag' werd gekarteerd, konden aan de hand van de verkregen resultaten in eerste aanleg een 70 pondsdocumenten worden samengesteld voor computergebruik.

Deze laatste activiteit vormde in het verslagjaar de belangrijkste uitbreiding van het takenpakket in de sector beschrijving.

In totaal werden 191 pondsdocumenten over vondsten/vindplaatsen verwerkt. Aangezien de dagelijkse praktijk in de eerstkomende jaren zo zal zijn dat men zich nog noodzakelijkerwijze van het bestaande documentatie-systeem moet bedienen, dient ook hieraan blijvende aandacht te worden besteed. Het inschakelen van de computer voor 'information-retrieval' betekent echter dat op de langere termijn kan worden volstaan met het handhaven van alleen de topografische ingang. De opbouw van een 'data-bank', die zich leent voor archeologische recherche van enig niveau, zal - behalve wellicht bij projekten als "Het Grootslag" - overigens een reeks van jaren in beslag nemen.

Monumentenzorg

In onderstaand overzicht is de stand van de monumenteninventarisatie resp. bescherming aangegeven per 31.XII.73.

Gemeenten met lijsten van beschermde monumenten:

	<u>31.XII.72</u>	<u>31.XII.73</u>
Groningen	11	11
Friesland	6	7
Drenthe	3	3
Overijssel	5	8
Gelderland	22	22
Utrecht	28	28
Noord-Holland	8	8
Zuid-Holland	4	5
Zeeland	18	20
Noord-Brabant	35	36
Limburg	<u>11</u>	<u>11</u>
Totaal	151	159

Gemeenten waar inventarisatie heeft plaatsgevonden

Door RCOB behandeld, doch nog niet in procedure	--
nog niet door RCOB behandeld	37
gemeenten zonder monumenten	<u>117</u>
Totaal	154

Het totaal aantal geïnventariseerde gemeenten bedraagt aldus 159+154=313.

Overzicht van de in het verslagjaar behandelde gemeenten in de onderscheiden stadia van de procedure:

	Behandeld door RCOB 1972/1973		Beschermd ex art. 8 1972/1973		Beschermd ex art. 9 1972/1973		Geregistreerd ex art. 10 1972/1973	
Groningen			1		1			2
Friesland				1	1			1
Drenthe					1			2
Overijssel	2	1	3		3	1		4
Gelderland					5		1	5
Utrecht							4	
Noord-Holland			1			1	3	3
Zuid-Holland		1	1		3			
Zeeland	1	2	4	3	1	5		5
Noord-Brabant		1		2	3	1		6
Limburg					1	1	6	2
Totaal	3	5	6	10	19	9	14	30

10 lijsten ex art. 8 van de Monumentenwet, t.w. van de gemeenten:

Oldenzaal, Zwartsluis, Menaldumadeel, Zierikzee, Maarheeze (aanvulling), Borne, Borsele, Sluis, Maasdam en Rosmalen.

9 lijsten ex art. 9 van de Monumentenwet, t.w. van de gemeenten:

Axel, Duiveland, Hulst, Ubach over Worms, Grootebroek, Maarheeze, Oldenzaal, Reimerswaal en Zierikzee.

30 lijsten ex art. 10 van de Monumentenwet, t.w. van de gemeenten:

Hardenberg, Aarle-Rixtel, Bakel en Milheeze, Wervershoof, Texel, Wijchen, Driebergen (thans Borsele), Kloetinge (thans Goes), 's Heer Abtskerke (thans Borsele), Oudorp (thans Alkmaar), Slenaken, Cadier en Keer, Leeuwarden, Markelo, Holten, Boxmeer, Heesch, Ten Boer, Loppersum, Vessem-Wintelre en Knegsel, Almelo, Veere, Terneuzen (thans Zaamslag), Sleen, Zuidlaren, Groesbeek, Millingen, Ewijk, Wisch en Vierlingsbeek.

Evenals in 1970, 1971 en 1972 moet ook in 1973 nog een somber beeld worden geschetst van de geringe voortgang van de wettelijke bescherming van archeologische monumenten.

Sedert de aanvang van de wettelijke bescherming is het aantal nieuwe monumentenlijsten gestaag gedaald. In de laatste jaren bedroeg de productie nog slechts enkele lijsten (1968-17, 1969-18, 1970-12, 1971-7, 1972-3, 1973-5). De oorzaak hiervan is gelegen in het feit dat al naar gelang meer monumentenlijsten tot stand komen de aard der werkzaamheden verschuift naar de eveneens noodzakelijke 'follow-up'.

Deze 'follow-up' bestaat deels uit administratieve procedures (het afwerken van lijsten ex art. 9 en 10 van de Monumentenwet, het opmaken van akten van rectificatie, het behandelen van mutaties in het register, het beheren van een steeds omvangrijker archief, het behandelen van bezwaren, beroepen en vergunningen - 1973, 28 stuks -), deels uit het meedenken in situaties waarin het behoud (positief en negatief) van archeologische monumenten aan de orde is (streek-, structuur-, bestemmings-, beheers- en ruilverkavelingsplannen). Het blijkt in de praktijk onmogelijk en ook onwenselijk deze laatste vorm van 'secundaire' bescherming los te koppelen van de eerste,

temeer omdat blijkt dat juist in deze sector het archeologisch monument langzamerhand een aanvaard begrip is geworden en dientengevolge bij vele ontwikkelingen vanaf het begin een rol is toebedeeld.

Het spreekt vanzelf dat door dit sneeuwbaaleffect van de wettelijke bescherming een steeds groter gedeelte van het beschikbare administratieve apparaat - in 1968 evenals in 1973 bestaande uit 4 personen - in beslag wordt genomen door zowel 'follow-up' als 'secundaire' bescherming. In de genoemde 'magere' jaren is het accent verschoven van het produceren van nieuwe lijsten naar het afwerken (ex art. 9 en 10) van reeds bestaande lijsten. Dit om te voldoen aan de in de wet genoemde termijnen. De totale jaarlijkse produktie, is daarbij vrij constant gebleven. Het noemen van concrete cijfers blijkt in dit verband weinig relevant omdat de lijsten naar aantal en karakter van de daarop voorkomende monumenten te zeer verschillen.

Beroepen

In 1973 werden slechts vier beroepen ingediend tegen plaatsing op de definitieve lijst van onroerende archeologische monumenten.

De vergelijking met voorgaande jaren blijkt uit onderstaande tabel:

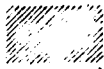
	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1970</u>	<u>1971</u>	<u>1972</u>	<u>1973</u>	<u>Totaal</u>
ingediend	11	9	12	11	11	10	10	4	78
ingetrokken	9	7	9	6	8	6	3	2	50
gehandhaafd	2	2	3	5	3	4	7	2	28
behandeld	2	2	2	5	1	1	1	-	14

Van een 3-tal beroepen is het Koninklijk Besluit in 1973 bekend gemaakt.

1. In het beroepschrift tegen de bescherming van drie percelen op de kloosterwierde Nijklooster in de gemeente Bierum waren de eigenaren de mening toegedaan dat de aanwijzing van de wierde als beschermd monument niet tegelijkertijd de bescherming kan inhouden van het hierop en rondom gebouwde kloostercomplex.
In het Koninklijk Besluit van 15.II.73 nr. 16 wordt weliswaar toegegeven, dat de reden voor de aanwijzing van het terrein niet volledig is weergegeven nu hier behoudens van een wierde ook van de aanwezigheid in het verleden van een klooster sprake is, doch dat hierin op zichzelf, gelet op het verband tussen klooster en wierde, geen grond kan worden gevonden voor vernietiging van de bestreden beschikking.
2. Het beroep tegen bescherming van een perceel op de wierde Hemert (gemeente Ten Boer) werd gemotiveerd met het feit dat in het belang van het landbouwbedrijf ongehinderd over deze wierde moet kunnen worden beschikt in het bijzonder ook wat betreft de mogelijkheid tot afgraven.
In het Koninklijk Besluit van 28.III.73 nr. 32 wordt er onder meer op gewezen dat de wierde door de vlakke ligging normaal kan worden bewerkt en er om die reden geen directe noodzaak bestaat de wierde verder af te graven. Over het afgraven wordt gesteld: "dat niet vaststaat, of en in hoeverre de appellant schade zal lijden, indien hij niet over het eigen gronddepot kan beschikken, aangezien immers de kosten van kavelverbetering worden beïnvloed door de hoeveelheid grond, die in het ruilverkavelingsgebied vrijkomt en hieromtrent bij gebreke van een uitgewerkt ruilverkavelingsplan geen zekerheid bestaat".

**RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG
BODEMWERKZOEK AMERSFOORT**

LEGENDA

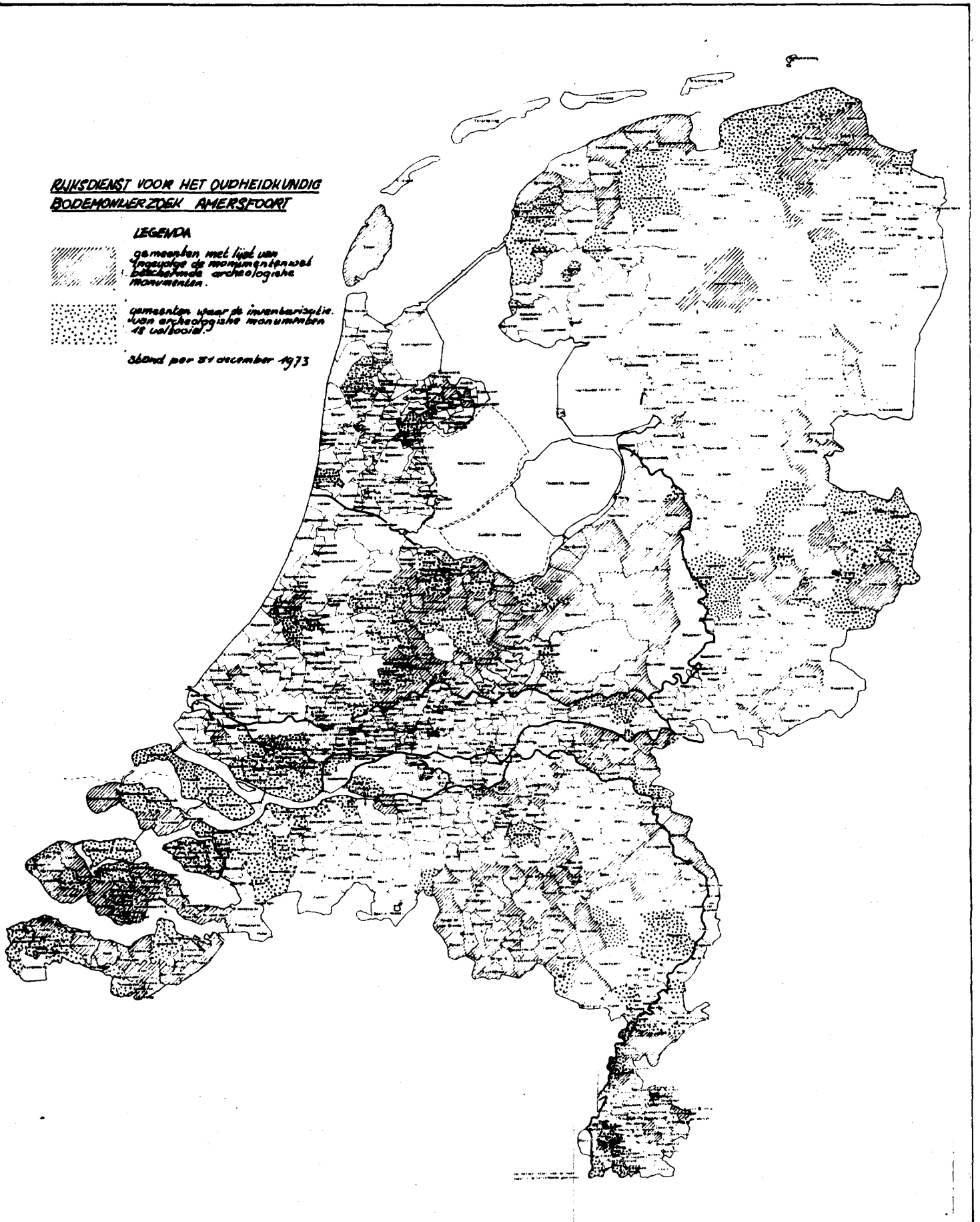

gemeenten met lijst van
inventarisatie of monumentenwet
bepaalde archeologische
monumenten.

gemeenten waar de inventarisatie
van archeologische monumenten
is voltooid.

Stand per 31 december 1973

3. Ook het beroepschrift tegen de bescherming van de Karolingische Burcht te Oost-Souburg (gem. Vlissingen), waarvan in het jaarverslag 1972 gewag wordt gemaakt, werd ongegrond verklaard.
- In het beroep van burgemeester en wethouders van de gemeente Vlissingen worden onderstaande bezwaren aangevoerd: "..... dat een herziening van het bestemmingsplan De Burg in een vergevorderd stadium van voorbereiding verkeert; dat uit de aanwijzing van dit perceel tot beschermd monument voortvloeit, dat zonder vergunning van Onze Minister van C.R.M. slechts uitsluitend graafwerkzaamheden mogen worden verricht ter plaatse van de bestaande bebouwing; dat de plaatsing op de archeologische monumentenlijst evenwel met zich brengt, dat, aangezien het meergenoemde bestemmingsplan De Burg in hoofdzaak op dit onbebouwde perceel verwezenlijkt zal moeten worden, de uitvoerbaarheid van dit bestemmingsplan derhalve feitelijk teniet wordt gedaan; dat Onze Minister in verband met haar vermelde beschikking stelt, dat één van de overwegingen, die haar tot plaatsing van de burcht op deze lijst heeft geleid is, dat met de wettelijke bescherming niet wordt beoogd de toekomstige bebouwing ter plaatse tegen te gaan, doch door middel van overleg met het gemeentebestuur de belangen van het archeologisch onderzoek veilig te stellen; dat Onze Minister evenwel over het toestaan van bebouwing op dit perceel en het afgeven van de hiertoe vereiste vergunning als bedoeld in artikel 14 van de Monumentenwet en de eventueel daaraan te verbinden voorwaarden geen nadere, concrete mededelingen doet; dat het ontbreken van de zekerheid dat Onze Minister bebouwing en de aanleg van straten, pleinen enz. op de Karolingische burcht zal toestaan tot gevolg heeft, dat de ontwikkeling van de wijk Oost-Souburg, zoals eertijds is vastgelegd in het bestemmingsplan De Burg, zal worden tegengehouden; dat aan het wetenschappelijk belang van de plaatsing van het burchtterrein te Oost-Souburg op deze monumentenlijst huns inziens niet die waarde toegekend mag worden, dat de ontwikkeling van deze stadswijk hierdoor wordt tegengehouden; dat de cirkelvorm van de Karolingische burcht in het rechtsgeldige bestemmingsplan De Burg gehandhaafd is en in de in voorbereiding zijnde herziening van dit bestemmingsplan, behoudens enkele wijzigingen, welke van ondergeschikte aard zullen zijn, gehandhaafd zal blijven; dat daarenboven de voorbereidingen voor de realisering van de bebouwing binnen de ring - in casu de verwerving van gronden - in een zeer vergevorderd stadium verkeert, zodat spoedig na de totstandkoming van de herziening van het bestemmingsplan De Burg hiermede een aanvang gemaakt zou kunnen worden; dat door in de loop der jaren gedane aankopen en onteigeningen zeer aanzienlijke bedragen zijn geïnvesteerd; dat Onze Minister bij het nemen van haar beschikking met deze factoren onvoldoende rekening heeft gehouden;"

Planologische bescherming

Behalve de provincie Groningen heeft ook de provincie Friesland richtlijnen opgesteld voor voorschriften in de bestemmingsplannen buitengebied. Helaas ontbreekt hier de inbreng van de ROB. Met betrekking tot de bescherming van de terpen zijn er model-voorschriften vervaardigd, die waar het de aanlegvergunning betreft, lacunes vertonen. In 1973 heeft om deze reden overleg plaatsgevonden met de Provinciale Planologische Dienst van Friesland.

Dezelfde reden die in 1972 leidde tot een versnelde inventarisatie van zichtbare archeologische monumenten in de Groninger gemeenten vormde de aanleiding om deze activiteit in 1973 in Friesland te ontplooiën. Op de bijlage is het resultaat ingetekend.

Het is hier de plaats om iets dieper in te gaan op de gevolgen van de twee afzonderlijke vormen van bescherming van archeologische monumenten t.w. bescherming ingevolge de Monumentenwet en bescherming ingevolge de wet op de Ruimtelijke Ordening.

Bij de invoering van de wet op de Ruimtelijke Ordening per 1.VIII.65 werd in art. 32 van de Overgangswet ruimtelijke ordening en volkshuisvesting bepaald, dat de meldingsplicht tot 1.VIII.70 van kracht zou blijven. Op genoemd tijdstip dienden deze meldingsgebieden - waartoe ook de terpen behoren - opgenomen te worden in adequate bestemmingsplannen. Daat het niet mogelijk bleek tijdig aan deze voorwaarde te voldoen is in vele gevallen door middel van een voorbereidingsbesluit de beschermende werking van destijds grotendeels gecontinueerd. Momenteel dienen zich in grote getale echter de bestemmingsplannen aan die deze beschermende werking van voorgaande regelingen overnemen. De procedure is vaak als volgt. In het vooroverleg ex art. 8 van het Besluit op de Ruimtelijke Ordening wordt de ROB verzocht op - of aanmerkingen te maken op een dergelijk ontwerp-bestemmingsplan. Dit plan kan uitsluitend of mede betrekking hebben op een wettelijk beschermd archeologisch monument. De reactie van de ROB zal anticiperen op het standpunt dat zij zal innemen bij het beoordelen van een eventuele toekomstige aanvraag ex art. 14 van de Monumentenwet. Immers na goedkeuring van het plan zal voor de uitvoering een dergelijke vergunning dienen te worden verzocht aan de minister van CRM. Genoemde reactie verschaft echter formeel geen enkele zekerheid dat de hierop gebaseerde vergunningsaanvragen overeenkomstig gehonoreerd of afgewezen zullen worden. Een aspect wat hierbij niet moet worden vergeten is dat tussen het uitbrengen van het eerste advies en het aanvragen van een vergunning ex art. 14 vaak een aantal jaren ligt. Het is de ervaring dat in de monumentenzorg bepaalde standpunten aanzienlijk kunnen evolueren met als gevolg dat men bij het aanvragen van een vergunning te maken krijgt met een andere zienswijze dan die ten tijde van het ontwerp-plan. Toch worden, en terecht, bepaalde verwachtingen gewekt. Een tweede probleem doet zich voor als de voorstellen van de ROB in het ontwerp-bestemmingsplan niet gevolgd worden. De vraag doet zich voor of tegen het plan bezwaren moeten worden ingebracht of dat gewacht moet worden tot de vereiste vergunning op grond van de Monumentenwet wordt aangevraagd. Laatstgenoemde situatie lijkt niet alleen in strijd met art. 2 van de Monumentenwet doch is ook overigens ondoelmatig omdat velerlei belangen op elkaar dienen te worden afgestemd. Het maken van bezwaren (in 1973 werden 17 bezwaarschriften tegen ontwerp-bestemmingsplannen geformuleerd) heeft als nadeel dat in het kader van de ruimtelijke ordening beslissingen worden genomen over archeologische monumenten, die in het kader van de Monumentenwet voorbehouden zijn aan de minister van CRM.

In totaal werd over 19 ontwerp-bestemmingsplannen (vorig jaar 53) een advies uitgebracht. De verdeling over de provincies is:

Groningen	6 (3)	Gelderland	11 (1)	Zeeland	4 (1)
Friesland	11 (6)	Utrecht	7 (4)	Noord-Brabant	4 (-)
Drenthe	2 (2)	Noord-Holland	6 (-)	Limburg	1 (-)
Overijssel	1 (-)	Zuid-Holland	6 (-)		

De tussen haakjes geplaatste getallen geven het aantal malen weer waarin ex art. 24 en 27 van de wet op de Ruimtelijke Ordening bezwaard werd gemaakt.

Militaire oefenterreinen

In het eerstaanwezendschap Apeldoorn werd de heer E.J. Feenstra te Ermelo bereid gevonden zorg te dragen voor een regelmatige inspectie van de grafheuvels op militaire oefenterreinen. Op verzoek van de ROB werden in november nieuwe ompalingen geplaatst op de Ermelose heide en het Speulder Veld. Hierbij werd geconstateerd dat een tweetal heuvels op de Ermelose heide (N) zeer zwaar zijn beschadigd als gevolg van militaire activiteiten. In opdracht van de directeur Gebouwen, Werken en Terreinen van het ministerie van Defensie wordt nog een nader onderzoek ingesteld.

Bij controle van de tumuli op het militaire oefenterrein ten noorden van Anlo bleek dat men in de op de storm volgende werkzaamheden ook de grafheuvels opnieuw heeft ingeplant met jonge naaldbomen. De houtvester in de houtvesterij 'Drenthe-Noord' heeft inmiddels toegezegd een en ander te corrigeren.

Ruilverkavelingen

Van de onderstaande ruilverkavelingen werden in 1973 inventarisaties verstrekt:

Groningen - rvk. 'Sauwerd'
Overijssel - rvk. 'Agelo-Reutum'
Gelderland - rvk. 'Hengelo-Zelhem'
Limburg - rvk. 'Elsloo-Ubachberg'

Restauraties

Slechts van een tweetal grafheuvels valt het algehele herstel te melden, t.w. één op de Doorwertse heide in de gemeente Renkum en één aan het Hunnepad in de gemeente Putten.

In de gemeente Holten werd in samenwerking met Rijkswaterstaat en de gemeente aan het terrein van het voormalige kasteel De Waerdenborg een zodanige vorm gegeven dat zowel de resultaten van het ingestelde onderzoek als de structuur van de aanleg thans voor derden waarneembaar zijn. Deze 'restauratie' werd mogelijk als gevolg van een reconstructie van het ter plaatse aanwezige kruispunt van wegen.

Beschrijving

De tweedeling van topografische kaarten schaal 1 : 25.000 waarmee ten behoeve van het inrichten van een basiskaart voor de documentatie in 1972 werd begonnen, werd in 1973 voortgezet. In totaal voldoen thans 192 kaartbladen aan de gestelde eisen.

Als gevolg van de thans gevolgde werkwijze bij de centrale postbehandeling en archiefvorming blijkt het noodzakelijk dat een groot aantal documentaire gegevens uit het bestaande correspondentie-archief wordt overgebracht naar het documentatie-archief. Hiermee is een eerste begin gemaakt.

Het aantal geregistreerde vondsten/vindplaatsen bedroeg in 1972 591 (vorig jaar 443). Hiervan vormden 131 het resultaat van de veldkartering en werden 88 ingebracht door amateur-archeologen. Met name werd een belangrijke bijdrage geleverd door de gebr. Alders te Alblasserdam en de heer P. Rijken te Heerjansdam.

Met medewerking van de heer G.A.C. Beex werd wederom een groot deel van het kaartsysteem van de archeologische collectie van het Noord-Brabants Museum gecopieerd en in de documentatie opgenomen. De heer S.H. Achterop te Amersfoort stelde zijn uitgebreide collectie (archeologische) krantenknipsels ter beschikking van het archief en verschafte voorts een groot aantal documentatie gegevens over neolithische bijlen.

In 1973 werd de documentatie door de volgende, niet bij de ROB werkzame personen/diensten geraadpleegd:

- 4.I de heer P. Schut te Aalten - archeologische vondsten en vindplaatsen in de gem. Aalten en omgeving.
- 19.I de heer Swart, Grontmij, De Bilt - terpen en vluchtbergen in Zeeland.
- 25.I drs. M. Addink-Samplonius, Museum De Vaart, Hilversum - illustratiemateriaal t.b.v. de tentoonstelling over de Hilversumkultuur.
- 8.II drs. L.P. Louwe Kooijmans, Rijksmuseum van Oudheden te Leiden - archeologische vondsten in de Betuwe.
- 9.II mej. Valkman, Rijksuniversiteit Utrecht - archeologische monumenten op de Noord-Veluwe t.b.v. haar scriptie over natuurreserveaten.
- 16.II drs. A. de Klerk, het Geografisch Instituut van de V.U. te Amsterdam - archeologische gegevens van de gem. Achtkarspelen t.b.v. een historisch geografische publicatie.
- 10. en 29.III dr. W.J. de Boone te Amersfoort - archeologische vindplaatsen te Swalmen (L.).
- 21.III de heer Stoepert, I.P.P., Amsterdam - opgravingsdocumentatie van kerken in het Land van Heusden en Altena.
- 28.III en 19.IV de heer E.J. Feenstra te Ermelo - archeologische vondsten langs de Hierdensche Beek en omgeving t.b.v. een publikatie.
- 29.III de heer Idserda, de Rijks Geologische Dienst - archeologische vindplaatsen in het Kromme Rijngebied.
- 28.V de heer S.H. Achterop te Amersfoort - stenen bijlen.
- 10.VIII drs. A. Peddemors, Rijks Museum van Oudheden te Leiden - ijzer-tijdvondsten Wijchen en omgeving.
- 21.VIII drs. L.P. Louwe Kooijmans, Rijks Museum van Oudheden te Leiden - archeologische vondsten gem. Kerkwijk.
- 8.X de heer de Leeuw, Ver. tot behoud van Natuurmonumenten - grafheuvels in natuurgebieden in Zuid-Drenthe.
- 15.X de heer R.T.A. Borman, Gem. Museum Arnhem - dia-positieven t.b.v. lezing over de Zuid-Veluwe.
- 19.XI de heer G. Besteman, I.P.P., Amsterdam - opgravingsdocumentatie uit Medemblik.
- 19.XII de heer Kroeze, Rijks Planologische Dienst te Zwolle - archeologische monumenten in Noord-Nederland.

Tekeningenarchief

Evenals voorgaande jaren werden honderden nieuwe - en oude tekeningen topografisch geclassificeerd, gemicrofilmd en opgeborgen. Ondanks de stroomlijning van deze activiteit is het kwantum nieuwe tekeningen zo groot dat de poging om de bestaande achterstanden weg te werken voorlopig moet worden opgegeven. Het ziet er zelfs naar uit dat de archivering van nieuwe tekeningen geen gelijke tred meer kan houden met de produktie. Deze produktie bedroeg in 1973 3500 tekeningen (van tekenkamer en opgravingen), hetgeen een aanzienlijke verhoging is in vergelijking met voorgaande jaren. Als gevolg van deze stortvloed is bovendien een probleem ontstaan met betrekking tot de berging.

Foto- en dia-archief

Door mevrouw A. Bult-van de Pol werden 711 dia's en ca. 2000 foto's beschreven. Het totaal aantal dia's per 21.XII.73 bedroeg 13.283 stuks. De indeling van het foto-archief naar periode en onderwerp blijkt aan de bestaande wensen tegemoet te komen.

Monumentenarchief

De wens om in de sector van de monumentenzorg per gemeente te kunnen beschikken over een uitvoerige documentatie van zowel beschermde als (nog) niet beschermde monumenten is de aanleiding geweest om aandacht te besteden aan de opbouw van een apart monumentenarchief. Vooralsnog is een en ander beperkt tot de terpen in Friesland en Groningen.

Veldkartering

Begin januari 1973 werd op basis van de resultaten van de veldkartering in blok '73 van de ruilverkaveling Het Grootslag gestart met een proefonderzoek (zie elders). Als eerste werd de vindplaats II-1 even ten ZW van de kruising Hoeksloot/Klein Gouw onderzocht.

De voortzetting van het onderzoek in werkeenheden I van de vindplaatsen 3 en 5 ten noordwesten van deze kruising leverde behalve nederzettingssporen onverwachts twee grafheuvelzolen op terwijl er bij het diepploegen van dit perceel nog eens 5 aan het licht kwamen (dit keerploegen gebeurde ca. 80 cm diep, waardoor de donkere kringgreppels duidelijk zichtbaar werden tegen de lichtgekleurde zavel). Op deze manier kwamen nog twee grafheuvelzolen aan het licht, zodat het totaal op 9 kwam (8 in werkeenheden I en één in werkeenheden II).

Ook konden na het ploegen prehistorische greppels worden gekarteerd. De vondsten uit de vulling van sommige hiervan gaven een datering gelijk aan die der prehistorische nederzettingsterreinen. Het diepploegen en spitten (met de dragline) werd in de periode van april t/m augustus op de voet gevolgd door de heer Nes en alle vondsten en sporen werden door hem geregistreerd. Dit had tot gevolg, dat het totaal aantal vondsten binnen werkeenheden I op 27 kwam, binnen II op 71 en binnen III op 55. Het uiteindelijke resultaat van de veldkartering en 'nazorg' bedraagt 153 vondsten, waarvan 19 nederzettingsterreinen.

Begin mei 1973 werd een begin gemaakt met de kartering van werkeenheden XIII, liggende in blok '76. De keuze van blok '76 werd bepaald met het doel om tijdig vast te stellen welke terreinen voor onderzoek en/of wetenschappelijke bescherming dienen te worden gereserveerd. Eind juni was dit gedeelte voor zover mogelijk gekarteerd met als resultaat 65 vondsten, waarvan 14 nederzettingen/vondstenconcentraties.

Vervolgens werd overgestapt naar blok '74 en werd een begin gemaakt met werkeenheden VI. Gedurende de zeer droge periode eind juni-begin juli was het karteren bijna onmogelijk, zodat er besloten moest worden - om tijdelijk te stoppen. Dit intermezzo werd gebruikt om vondsten te behandelen en alvast een gedeelte van de verkregen gegevens uit blok '73 over te brengen op ponsdocumenten voor computergebruik (in totaal werden 70 ponsdocumenten ingevuld).

Begin oktober werd de kartering van werkeenheden VI voltooid, 67 vondsten, waarvan 23 nederzettingen vormden het resultaat. Werkeenheden V (30 vondsten waarvan 6 nederzettingen) werd vervolgens eind november afgesloten. Tenslotte werd nog een begin gemaakt met werkeenheden IV van blok '74. Het voorlopige resultaat bedraagt hier 12 vondsten/vindplaatsen, waarvan

2 nederzettingen.

De totale score t.w. 174 vondsten, waarvan 45 nederzettingen geeft een goed beeld van de tot op heden bereikte resultaten van de veldkartering. Vóór de kartering waren er uit dit gedeelte van de polder Het Groot-slag slechts 13 vondsten bekend. Ook kwalitatief is er duidelijk sprake van een geslaagde opzet. De door de heer Van Haaff aan de hand van de karteringsresultaten gemaakte verspreidingskaarten weerspiegelen duidelijk het bewoningspatroon in de verschillende perioden.

G. TECHNOLOGISCH LABORATORIUM

Eind 1972 vond de verhuizing plaats van de twee afdelingen van het technologisch laboratorium, tot dat tijdstip zetelende in de Mariënhof aan de Kleine Haag en in de Uithof aan de Kerkstraat, naar het tijdelijke nieuwe verblijf aan de Valkestraat-Stoovestraat tot het nieuwe ROB-gebouw gereed zal zijn.

Uiteraard veroorzaakte deze verhuizing een stagnatie in de normale werkzaamheden, temeer waar de nodige voorzieningen in eigen beheer verwezenlijkt moesten worden. Voor de aardewerkrestauratie gaf dit de minste storing, daar deze afdeling in hoofdzaak verplaatsbaar meubilair bezat. Na de aanleg van water en gas kon deze afdeling weer aan het werk gaan al moesten ook hier enkele stukken aan de nieuwe ruimte aangepast worden en was er ook dringend behoefte aan rekken voor het tijdelijk plaatsen van te restaureren en voltooide vondsten.

Daarentegen stond de behandeling van metalen en van organische materialen vrijwel geheel stil. Hoewel een deel van het oude laboratorium afgebroken en medegenomen was, betrof dit in hoofdzaak kasten en werktafels. Voorzieningen als afzuigkasten voor slijpwerk en een zuurkast konden niet aangepast worden aan de situaties in het nieuwe pand, terwijl ze zich ook nauwelijks tot bruikbare delen lieten demonteren. Ook de donkere kamer voor het ontwikkelen van de röntgenopnamen was geheel aangepast aan de omstandigheden in de Mariënhof en niet meer als zodanig te gebruiken.

In het nieuwe gebouw - al spoedig de Valkhof genoemd - moesten voor deze voorzieningen nieuwe oplossingen worden gezocht. Daarbij werd meteen getracht enkele in de loop der jaren gegroeide wensen te verwezenlijken. Door enkele medewerkers van het laboratorium werden de afzuigkasten voor de mechanische reiniging gebouwd. Deze blijken in de praktijk zeer goed te voldoen. Intussen waren enkele door perslucht aangedreven apparaten aangeschaft en werden de afzuigkasten daarop ingericht. Perslucht- en gasleidingen werden aangelegd, aansluitpunten voor elektrische apparaten aangebracht. Stellingen voor te behandelen en gereedgekomen vondsten, alsmede voor glaswerk, baden enz. werden gebouwd. Andere geheel of gedeeltelijk gedemonteerde installaties als de röntgenkast, UV-apparatuur, lichtbak, tekeningenkast, enz. werden weer opgebouwd en waar nodig aangepast aan de nieuwe situatie. De zeer vele ingepakte vondsten, glaswerk en apparaten werden uitgepakt en in de stellingen geplaatst, voor zover dit mogelijk was.

Omstreeks het midden van het jaar was de toestand weer enigszins genormaliseerd en konden de meeste werkzaamheden normaal verricht worden.

Slechts de afzuigkasten voor het impregneren van aardewerk met opgeloste kunstharsen en voor het overigens zeer spaarzame gebruik van voor de gezondheid schadelijke zuren e.d. zijn nog niet gebouwd. Ook de donkere kamer is nog niet gereed. Een punt van blijvende zorg is de mogelijkheid van behandeling van organische materialen. Er is daarvoor een zeer kleine ruimte ingericht. We beschikken echter niet over een mogelijkheid om grotere stukken, voornamelijk hout, te behandelen. Een oplossing daarvoor is vooralsnog niet te vinden.

Uiteraard wordt steeds getracht methoden te vinden om tot betere resultaten te komen en naar mogelijkheid het werk te vereenvoudigen. De behandeling van verscheidene materialen, waaronder in de eerste plaats de metalen en organische materialen is zeer arbeidsintensief. Bij de metalen zijn het vooral de chloriden, die een blijvende conservering in de weg staan. In tal van laboratoria in geheel Europa wordt daaraan aandacht besteed. Een volledige neutralisatie blijft een moeilijke zaak -

wil men tenminste het voorwerp behouden. Wij willen daartoe een electrolytische installatie inrichten naar het voorbeeld van een dergelijke inrichting, waarmede sinds jaren goede resultaten behaald worden. Door het groeiende aanbod van te behandelen vondsten en de sinds jaren gelijkblijvende personeelsbezetting van het laboratorium kampen wij met een toenemende achterstand. Opgravingen als bijv. het stadsonderzoek te Dordrecht hebben grote hoeveelheden leer en kleine houten voorwerpen opgeleverd, waar bijzonder interessante resultaten mee behaald kunnen worden doch die zeer veel tijd eisen. Het ijzer uit Wijk bij Duurstede is over het algemeen in zeer slechte conditie en vergt een moeizame behandeling. De behandeling van het vondstmateriaal van het Frankische grafveld op de Vrijthof te Maastricht uit 1970 is bijna voltooid. Een klein aantal vondsten moet eerst nog aan röntgenonderzoek onderworpen worden alvorens tot verdere behandeling kan worden overgegaan. Het kleine grafveld uit dezelfde periode, dat te Lent in 1972 werd onderzocht, heeft wel geen grote massa vondsten opgeleverd, doch bevat naar verhouding veel gefincrusteerd ijzerwerk en een aantal wapens. Deze voorwerpen moeten in een ontzoutingsbad behandeld worden, om behouden te kunnen worden.

Naast de objecten uit opgravingen worden via de provinciale archeologen ook talrijke voorwerpen uit musea e.a. binnengebracht, die behandeld moeten worden i.v.m. publicaties en tentoonstellingen.

De aardewerkafdeling verleende gastvrijheid aan enkele stagiaires: K. Vlierman (Museum IJsselmeerpolders; J. van Monnikendam (Museum De Rijp); G. Takk (Instituut voor Prehistorie te Leiden) en P. Huntjes (Den Haag), terwijl Mej. G. du Pui (Den Haag) tot juli 1973 de diverse afdelingen doorliep. Stagiaires vragen uiteraard aandacht en dus tijd, maar kunnen anderszijds vooral bij langer verblijf en dus groter geoefendheid - ons weer werk uit handen nemen.

De heer A.J.M. van Campfort volgde in 1973 de Museumcursus, terwijl de heren H.F. Wijnman en A. Flonk m.i.v. 2.XI deelnamen aan de Applicatiecursus, uitgaande van de Stichting tot het Opleiden van Restauratoren te Den Haag. Daarnaast waren er de geregelde contacten met instellingen en personen, werkzaam op ons of aanverwant gebied. Dergelijke contacten zijn voor een optimale taakvervulling onmisbaar.

Naast niet nader genoemde voorwerpen uit de collecties van het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen, het Fries Museum te Leeuwarden en Museum Flehite te Amersfoort werden vondstencomplexen behandeld uit:

Aalten (Gld.), Prehistorisch aardewerk;
Aardenburg (Zl.), Vrij veel Romeins en middeleeuws aardewerk;
Ammersoyen (Gld.), Een aantal metalen voorwerpen uit de kasteelgracht, meest middeleeuws, w.o. messen, nierdolken en tinnen lepels;
Alblasserdam (ZH), Romeins aardewerk;
Boshoverheide (L.), Vrij veel prehistorisch aardewerk;
Doetinchem (Gld.), Prehistorisch aardewerk;
Dordrecht (ZH) (stadsonderzoek), Veel aardewerk, leer (o.m. schoeisel en dolkscheden) en diverse andere voorwerpen;
Druuten (N-Br.), Romeins aardewerk;
Elst(U), Romeins aardewerk en Viking-zwaard;
Grouw (Fr.), Ovale bronzen gesp (XVII of XVIII);
Den Haag (ZH), (Groenmarkt), Zeer veel middeleeuws aardewerk;
Horst (L.), Zeer veel middeleeuws aardewerk;
Houthem (L.), Prehistorisch aardewerk;
Huissen (Gld.), Verscheidene vroeg-middeleeuwse en latere voorwerpen w.o. sleutels, ploegschoen en gesp;

Kessel (N-Br.), Verscheidene metalen voorwerpen, w.o. La-Tène wapens, een Romeinse ketel en een karolingisch zwaard;
Lage-Huneborg (O.), Middeleeuws aardewerk;
Lent (Gld.), Merovingische saxen en gefincrusteerde gespen en leerbeslag;
Maastricht (L.), Romeinse bronzen plooischaal;
Maastricht (L.) (Vrijthof 1970), Merovingische metalen voorwerpen, w.o. wapens en sieraden;
Mander (O), Vroeg-middeleeuws aardewerk, ijzeren en bronzen voorwerpen;
Maurik (Gld.), Romeinse fibulae, ijzeren sleutels, lepelboor, messen, enz.;
De Meyer (O), Vrij veel prehistorisch aardewerk;
Nijmegen (Gld.), Veel Romeins aardewerk;
Rhenen (U.), Romeins aardewerk;
Rhenen (U.) (grafveld 1951), Vroeg-middeleeuws ijzerwerk, vooral wapens;
Riethoven (N-Br.), Romeinse bronzen en ijzeren voorwerpen, w.o. fibulae, lepelfragm., ringen, mes, enz.;
Rotterdam (ZH) (Grote Kerk), Houten deurfragmenten;
Sneek (Fr.), IJzeren zwaard (XIII);
Texel (N-H), Veel inheems aardewerk;
Tubbergen (O.), Prehistorisch aardewerk;
Utrecht (U.) (Lauwerecht), Zeer veel aardewerk van een middeleeuwse potterij;
Utrecht (U.), Leren messchede;
Valkenburg (Z-H) (De Woerd), Zeer veel Romeins aardewerk;
Vechten (U.), Romeins aardewerk;
Velsen (N-H), Inheems aardewerk;
Wijk bij Duurstede, Vrij veel vroeg-middeleeuws aardewerk, veel ijzeren en enkele bronzen voorwerpen;
Zoelen (U.), Veel Romeins aardewerk;
Zwammerdam (Z-H), Romeinse spatha, 2 lanspunten e.a. ijzer.

Uit Engeland afkomstig van de opgraving te Mucking, Stanford le Hope, Essex, werden verscheidene gespen, een aantal schotelfibulae en andere bronzen voorwerpen behandeld en het aanhechtende textiel gedetermineerd (Vroeg-middeleeuws, o.a. V).

H. VERSLAGEN VAN PROVINCIALE ARCHEOLOGEN

(a) Verslag van de provinciaal archeoloog van Overijssel (A.D. Verlinda)

Monumentenzorg

Op archeologisch gebied werden de gemeenten Haaksbergen, Hellendoorn, Stad en Ambt Delden, Diepenveen en Bathmen systematisch geïnventariseerd, de gemeente Zwolle alleen op monumenten (de Stins te Voorst). Met de monumentencommissie van Overijssel werden de lijsten van de gemeenten Oldenzaal, Zwartsluis en Borne doorgenomen. Met de Gasunie vond overleg plaats over leidingtracé's in de monumentrijke gemeenten Tubbergen en Denekamp. Er vond herhaald overleg plaats over de ruilverkaveling Agelo-Reutum, in welk gebied de archeologische monumenten gespaard konden blijven. Het vorig jaar te Holten opgegraven kasteel "de Waardenborg" is volgens ROB adviezen grotendeels gerestaureerd door Rijkswaterstaat en de gemeente Holten. Het door de AWN, afd. Deventer en omstreken opgegraven, 13de eeuwse Cisterciënser vrouwenklooster ter Hunnepe werd door hen, in overleg met provincie en ROB, rond de jaarwisseling '73/'74 geconsolideerd.

Rijksmuseum Twenthe

De inventarisatie van reeds aanwezige en nieuw verworven archeologica werd voortgezet. Voor de lijst van aanwinsten zij verwezen naar het jaarverslag van de Oudheidkamer Twente, waarbij de belangrijke collectie Sleiderink speciale vermelding verdient.

Provinciaal Overijssels Museum

Een dag per 2 weken werkte de p.a. in het museum. Voor de lijst van aanwinsten zij verwezen naar het jaarverslag van het POM.

Musea, oudheidkamers enz.

De archeologica van de oudheidkamers te Hellendoorn en Gramsbergen werden geïnventariseerd. Met de oudheidkamer te Hardenberg werd contact gelegd. Aan het Staatsbosbeheer werd medewerking verleend voor een informatiecentrum op de Borkeld, gem. Markelo. Alom in de provincie is de medewerking van de gemeenten bij archeologische activiteiten meestal bepaald lofwaardig te noemen.

Werkzaamheden van R. van Beek in 1973

Van de belangwekkende veldactiviteiten van R. van Beek zij vooral vermeld: zijn medewerking bij de verkenning en opgraving op de Gramsberger Es (laat Paleolithicum tot Romeinse IJzertijd), in de gasbuissleuf te Varsen (urnenveld en inheems Romeinse nederzetting), bij de opgraving te Welsum (Mesolithicum) en in de bouwput voor het nieuwe stadhuis te Zwolle (vroeg-, late- en post middeleeuwen), alsmede diverse verkenningen, vooral te Dalfsen. Het afwerken van het vele vondstmateriaal vergde dit jaar veel tijd, vooral door de vondsten uit Zwolle.

Amateur-archeologen

Ook dit jaar werden vooral van amateur-archeologen uit de Vechtstreek (speciaal de heren R. van Beek, A. Goutbeek, A. Kleinjan en G. Oosting) de meeste meldingen en hulp bij kleine opgravingen ontvangen. Hun activiteiten zullen grotendeels gebundeld worden in een dit jaar opgerichte werkgroep van de AWN, die vooral Noord-Salland bestrijkt.

Vondsten en verkenningen

Bathmen

Van het slot Arkelstein werd bij een particulier een complex laat middeleeuws aardewerk bekend, hoofdzakelijk bestaande uit 15/16de eeuwse Siegburg-aardewerk, enig blauwgrijs en rood aardewerk, een visnetbezwaarder, alsmede enige metaalresten. Dit materiaal was bij de ontgraving van het kasteelterrein in 1939 door de arbeiders achtergehouden.

Borne

In persbulten op de Zenderse es werd een uitgestrekte cultuurlaag ontdekt, waarin kleine scherfjes, waarschijnlijk uit de ijzertijd, voorkomen.

Op 14 en 15 april werd hoofdzakelijk door amateur archeologen uit Borne en Deventer van de AWN een oudheidkundig onderzoek ingesteld in de te restaureren N.H. kerk. In het koor werd onder meer het rechthoekige fundament van een altaar gevonden, opgetrokken van secundair verwerkte kloostermoppen van 30 x 15 x 7½ cm (soms 32 cm lang). Iets noordelijk van het altaarfundament lag de muur van een 17de eeuwse grafkelder op een waarschijnlijk oudere vleilaag van zandsteen. In de vochtige ondergrond van kleilig zand waren een aantal oost-west gerichte schotten ingebracht, die mogelijk tot lijkkasten behoren, hoewel skeletresten en hengsels ontbraken, de eerste mogelijk door zuur grondwater. Deze schotten of lijkkasten behoren in ieder geval tot het oudst gevondene. Van de losse vondsten kunnen genoemd worden de rand van een 14de eeuwse kogelpot, enige scherven van Siegburg aardewerk, post middeleeuwse scherven en enige munten vanaf de 15de eeuw.

Dalfsen

Te Lenthe, bij de oude twentse weg, werden in een ontgroning enige mesolithische brandkuilen waargenomen, uit één waarvan een grondmonster is genomen door A. Goutbeek. Enig mesolithische vuursteen werd in de onmiddellijke nabijheid aangetroffen.

Bij het scheuren van grasland ten noorden van de Hessenweg te Oudleusen werd een "Fels Rechteckbeil" gevonden.

Te Lenthe werd in een ontgroning een boomstamput en een laat-middeleeuws vondstcomplex bekend, waaronder scherven van circa 11de eeuwse reliëfbandamphoren, Pingsdorf enz.

Denekamp

Een trechterbeker werd geregistreerd, waarvan de herkomst niet nader te bepalen is dan "waarschijnlijk uit Denekamp".

Bij de Steenberg te Nutter werd een complex neolithische vuursteen gevonden, waaronder een grote pijlspits met holle basis en een tweezijdig geretoucheerd mesje.

Deventer

In de uiterwaarden ten westen van de huidige IJsselloop werden bij een voormalige ticheloven laat-middeleeuwse vondsten gedaan. Het complex omvat onder meer een ijzeren mondharpje, fragmenten van versierde, rood aardewerken deksels, Siegburg, blauwgrijs en (misbaksels van) kloostermoppen (28x13½x6½ cm), estrikken enz.

Diepenveen

Tussen Colmschate en Snippeling werd ten zuiden van de oude E8 bewoning uit de IJzertijd vastgesteld. Samen met de vondsten in het "Oostrik" vorig jaar duidt dit erop, dat de brede dekzandrug van Deventer tot Colmschate vooral in de IJzertijd en Romeinse IJzertijd intensief bewoond is geweest.

Tijdens de opgraving van het klooster "ter Hunnepe" werd een complex scherven uit de Late IJzertijd gevonden.

Gramsbergen

Te Gramsbergen werd naast de dichtgeworpen gracht van het Huis Gramsbergen een strijdhamer van het type S gevonden.

Bij nieuwbouw op "de Esch" te Gramsbergen werden vooral door A. Kleinjan bij diverse stadia in de bouw vondsten uit verschillende perioden gedaan, te weten vuursteen uit het laat Palaeolithicum, 1 TRB scherf, diverse scherven "Kümmerkeramik", enige groepen ijzertijdscherven (waaronder een complex van honderden gesinterde scherven en brokken leem, waarschijnlijk afval van een oven) en scherven uit de Romeinse IJzertijd, ten dele uit een waarschijnlijk ronde, planken put. In aansluiting op een onderzoek van amateur archeologen op de laat paleolithische site breidde het BAI (D. Stapert) van 18-26 juni dit onderzoek uit. Het totale resultaat bedroeg naast de veldwaarnemingen circa 2000 stuks vuursteen, waarbij een soort brede B-spits het merendeel der artefacten vertegenwoordigde. Het vuursteencomplex lijkt het meest op dat van de Ahrensburger cultuur, maar steelspitsen ontbreken. Het complex wordt door het BAI nader onderzocht.

Hardenberg

Bij Rheeze werd een klein complex neolithische vuursteen en scherfjes gevonden, waaronder een visgraatscherf. Waarschijnlijk betreft het materiaal van een Standvoetbekernederzetting.

Te Venebrugge/Wielen werd het terrein verkend, waar omstreeks 1925 in een zandgroeve op de Duitse grens een dubbelkonische urn met bijpotje gevonden was. De vondst is destijds door "een Duitse professor" opgehaald en kon tot nu niet worden achterhaald.

In de ontgronding naast het klooster te Sibculo werd bij een controle enig afbraakpuin van onder meer Bentheimer zandsteen gevonden.

Hasselt

Bij de voormalige standplaats van de havezathe Groot Weede werden bij een veldcontrole in een persbult laat- en postmiddeleeuwse scherven gevonden, waaronder die van kogelpotten en Siegburg-aardewerk.

Hengelo

Op 19 en 20 juli werden met medewerking van de gemeente een aantal zoeksleuven uitgezet over de te bebouwen Woolder es. Dit resulteerde in de vondst van een inheems-Romeinse nederzetting op het hoogste deel van het terrein. Ter plaatse bedroeg de dikte van het esdek 1,50 meter.

Holten

In het uitbreidingsplan "de Haar" werd een complexje mesolithische vuursteen gevonden, alsmede enige afvalkuilen met Pingsdorf- en kogelpot-scherven e.a.

Ten zuidoosten van Holten werd bij wegaanleg op het smeltwaterterras aldaar een complex scherven gevonden van de klokbekercultuur en scherven uit de Midden Bronstijd en IJzertijd. Ten aanzien van eerstgenoemde is er een mogelijk verband met de 1300 m oostelijker gelegen klok-bekertumuli.

Losser

Uit de Zandbergen ten oosten van Losser werd een smaltoppige, vuurstenen bijl met rechthoekige dwarsdoorsnede bekend.

Markelo

Bij een zandgroeve in de Domelaar werden de resten van een ijzertijd-nederzetting ontdekt. Enige tientallen jaren geleden zou hier ook een soort cylinderhalsurn gevonden zijn.

Olst

Uit Welsum werd een sestertius van keizer Gordianus III bekend, geslagen tussen 240 en 244 A.D.

Ommen

Bij de bouw van een sporthal in het noorden van Ommen werd een kleine "Fels Rechteckbeil" gevonden.

Raalte

Te Broekland werd in een zandafgraving op een hooggelegen kamp een complex van 150 stuks mesolithische vuursteen gevonden.

Steenwijk

In een militair oefenterrein te Kallenkote werd vuursteen gevonden, hoofdzakelijk behorend tot de Tjonger-cultuur. Op de Woldberg werd neolithische vuursteen gevonden, waaronder twee driehoekige pijlspitsjes.

Weerselo

Te Volthe werd voor het eerst in de lage Huneborg op een tweetal punten scherven van vele laat-middeleeuwse kogelpotten gevonden, waaronder twee bijna volledige exemplaren.

IJsselmuiden

Van mei tot juli werden met J.A.J. Vervloet in en rond de polder Mastenbroek alle huisterpjes gekarteerd. Een aantal ontsluitingen, die daarbij zijn waargenomen, bleken alle in een zandig terplichaam te zijn aangebracht.

In gezelschap van J. Vervloet werd op 27 juli een groot profiel in de huisterp van de heer Pelleboer te Mastenbroek bestudeerd. De ondergrond bestond uit lagen veen en klei, waarin bovenin 2 scherfjes blauwgrijs aardewerk werden gevonden. Het terpprofiel was ter plaatse 1.50 m hoog en moet in één keer zijn opgeworpen. De onderste "helft" van de terp bestond uit zandhoudende klei, de bovenste "helft" uit kleihoudend zand. De terp moet gedateerd worden in de 17/18de eeuw op basis van enige scherven in het terplichaam.

Zwartsluis

Uit het Zwarte Water bij De Velde is een hertshoornen basisbijl afkomstig, gevonden in opgespoten zand.

Zwolle

In een laag terrein ten oosten van de dekzandrug van Ittersum werd een "Fels Rechteckbeil" gevonden.

In samenwerking tussen gemeente, aannemer, ROB en amateur-archeologen werden door laatstgenoemden in de bouwput voor het nieuwe stadhuis aan de Sassenstraat onderzoekingen verricht, hetgeen de tot nog toe belangwekkendste archeologische vondsten uit Zwolle's verleden opleverde. Een beperkt aantal 8/9de eeuwse scherven vormen de oudste vondsten uit de Zwolse binnenstad. Daarnaast werden voor het eerst vele tientallen kogelpot- en Pingsdorfscherven gevonden, alsmede vele vondsten van latere tijd. Interessant waren ook de aangetroffen boomstampotten, duigenputten en stenen putten, welke typen zeer globaal een chronologische volgorde lijken aan te geven. Een der boomstampotten (ter conservatie naar Ketelhaven) bevatte onder meer veel leer- en houtresten, waaronder het bijna volledige rijglaarsje van een kleuter en een gekuipt houten bakje (datering: 14de eeuw). Volgens plan zal een deel der vondsten in 1975 in het nieuwe stadhuis tentoongesteld worden.

Door amateur archeologen werd uit een oude kelder van het Célé-complex in de Zwolse binnenstad zeer veel vondstmateriaal uitgezeefd. De vondsten dateren uit de 15de - 17de eeuw, maar hoofdzakelijk uit de 16de eeuw en bestaan uit veel aardewerk, tientallen metalen voorwerpjes en munten tot 1642.

(b) Verslag van de provinciaal archeoloog van Gelderland (R.S. Hulst)

Monumentenzorg

T.b.v. de opstelling van een ontwerplijst van de te beschermen archeologische monumenten werd de gemeente Gorssel geïnventariseerd.

De heer F.A. Groen te Doorn verrichtte andermaal voorbereidende werkzaamheden voor de terrein-inventarisatie van middeleeuwse monumenten. Beschermden grafheuvels onder Bennekom, gem. Ede, werden in het terrein ingemeten in de door de uitgifte van bouwterreinen ontstane nieuwe kadastrale situatie.

Overleg werd gevoerd met de gemeente Ede over de situering van een bromfiets-crossbaan op de Eder Heide.

Een ontgrondingsaanvraag voor een terrein onder Emst, gem. Epe, bleek bij controle betrekking te hebben op de rand van een akkercomplex uit de IJzertijd (zgn. Celtic Fields). Na een terreinverkenning kon aan Gedeputeerde Staten worden geadviseerd de vergunning te weigeren.

Medewerking werd gegeven aan de herstellingen van paalafzettingen rond grafheuvels op het militaire terrein op de Ermelosche Heide, gem. Ermelo. Op de beschermden percelen met urnenveld-grafheuvels aan de Emmalaan in het Putterbos, gem. Putten, en ten dele bestemd voor bungalowbouw, werden waarnemingen verricht tijdens het uitgraven van een bouwput. Er werden geen oudheidkundige verschijnselen waargenomen. Een omvangrijke recente verstoring van het centrum van één der heuvels op deze percelen werd dichtgewerkt.

In het beschermden monument van de zgn. Celtic Fields aan de Gortelse Weg onder Vaassen, gem. Epe, werd een beperkte terreinbeschadiging geconstateerd. In hetzelfde monument werd advies gegeven inzake een op te richten bouwwerk van geringe omvang.

Een vrij aanzienlijke verstoring van de top van een grafheuvel op de Doorwerthse Heide, gem. Renkum, werd provisorisch dichtgewerkt.

Tijdens een bezoek aan het terrein van de Romeinse wachttorenen in het Heumensoord, gem. Heumen, werd vastgesteld dat het beschermden monument t.z.t. in aanmerking zou kunnen komen voor consolidering.

Van de beide motte's op de Duivelsberg, gem. Ubbergen, zijn door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de beherende instantie, het Staatsbosbeheer, opmetingen verricht; zulks ter voorbereiding van een eventuele consolidering van deze waardevolle monumenten.

Voorlichting

Aan de door de RONO verzorgde serie korte radiouitzendingen over de Gelderse archeologie is een eind gekomen. In 1973 werd nog één interview uitgezonden handelende over urnenvelden in Gelderland.

De Apeldoornsche Courant wijdde een artikel aan de resultaten van het onderzoek te Apeldoorn. Via de Rijksvoorlichtingsdienst is het onderzoek te Druten in de aktualiteit gebracht (NOS-journaal).

Contacten met andere wetenschappelijke instellingen

Binnen het kader van de opgravingen te Ewijk en te Druten heeft een intensief contact bestaan met de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen terzake van problemen die de lokale geologie betreffen. Het Plantkundig Laboratorium van de Landbouwhogeschool te Wageningen heeft de determinatie verricht van houtmonsters afkomstig van het bij het onderzoek te Druten aangetroffen scheepswrak. Het onderzoek van het in dit schip aange-

brachte breekzwaar heeft het Instituut voor Pre- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam op zich willen nemen. De scheepsarcheologische vraagstukken, zowel van wetenschappelijke als van praktische aard, die de opgraving te Druten met zich bracht, konden worden behandeld in overleg met de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, afd. Archeologie, en met eerder genoemd instituut van de Universiteit van Amsterdam.

Contacten met amateur-archeologen

Intensieve contacten werden onderhouden met de amateur-archeologen, in de provincie Gelderland werkzaam. De navolgende instellingen en personen kunnen worden genoemd: de werkgroepen van de AWN van Nijmegen en Omstreken en van de Neder-Betuwe, de Archeologische Werkgroep Veluwezoom, de Historische Kring Kesteren en Omstreken, de Historische Kring Bommelerwaard, de Historische Kring d'Eerstelingh uit het aan de Bommelerwaard grenzende deel van Noord-Brabant, de heren E.J. Feenstra en C.R. de Rooy te Ermelo, F. Riem te Hoevelaken, A. van Sprang te Voorthuizen, J. Marris te Ugchelen, H.G. Schepers te Eibergen, H.A. Geritsen te Driel en J.G.J. Berns te Millingen aan de Rijn. Meestentijds vonden de contacten plaats naar aanleiding van vondsten en/of werd gezamenlijk een vindplaats bezocht. Meer in het bijzonder mogen onderstaande activiteiten vermeld worden. De werkgroep Nijmegen en Omstreken van de AWN vierde zijn eerste lustrum. Medewerking hieraan werd verleend in de vorm van een bijdrage aan een in het Rijksmuseum Kam gehouden expositie en van een artikel, handelende over de Bronstijd, in een speciale lustrumuitgave getiteld "Graven naar Bataven?" Aan een door amateur-archeologen van bovengenoemde verenigingen in de Neder-Betuwe georganiseerde tentoonstelling te Buren werd eveneens medewerking verleend.

De deponering van de door de werkgroepen gedane vondsten is door de vanzelfsprekend toenemende hoeveelheden meer dan voorheen onderwerp van zorg en gedachtenwisseling geweest. Gebleken is dat deze kwestie bij de werkgroepen een grote voorrang heeft. Uitzicht op een bevredigende oplossing is gelukkig aanwezig. De werkgroep Veluwezoom draagt de vondsten over aan de collectie van de Gelderse Archeologische Stichting.

Gelderse Archeologische Stichting

In 1973 werden vijf bestuursvergaderingen bijgewoond. Telkenmale werd hier verslag gedaan van de werkzaamheden in de voorafgaande periode. Verslaglegger droeg zorg voor de begeleiding van de inventarisatie van particuliere collecties door de heer mr. drs. L. Th. Lehmann. Deelgenomen werd aan de besprekingen die de GAS intern en naar buiten voerde over de situatie van de Gelderse amateur-archeologie, in het bijzonder gericht op de mogelijkheden van een zekere integratie.

Museum (Gemeentemuseum Arnhem)

Vorbereidingen zijn gemaakt t.b.v. een permanente archeologische expositie. In dit verband werden met het oog op het aantrekken van bruikleenstukken eerste contacten gelegd met overige musea en eigenaars van particuliere collecties.

Uit het beheer van het Biologisch-Archeologisch Instituut van de R.U. te Groningen werden enige waardevolle voorwerpen aan de collectie van de GAS overgedragen c.q. in bruikleen gegeven.

Een eerste gedeelte van de vondsten, door mevr. C.H. Delfin-van Maurik Broekman te Elst (U.) tijdens haar archeologisch veldwerk in de Neder-Betuwe gedaan, is aan de GAS overgedragen.

In het museum zijn de Middeleeuwse en latere vondsten tijdens de herbouw van de Arnhemse binnenstad in de 50-er jaren geborgen, thans geïnventariseerd en gerubriceerd.

Vondsten en verkenningen

Veluwe

Apeldoorn

Onder Ugchelen werd een vindplaats bezocht van laat bekeraardewerk, voor de dag gekomen in het talud van een bermsloot van de E8.

Barneveld

Door een amateur archeoloog werden op het terrein van de opgraving in het Kootwijkerzand (onderzoek IPP, Universiteit van Amsterdam) twee schijffibulae uit de Romeinse tijd gevonden. Deze voorwerpen werden aan de opgravende instantie doorgezonden.

Ede

Aan de Kerkhoflaan in Bennekom werd de vindplaats vastgelegd van een Merovingische knikpot (7de eeuw).

Ede

Een bericht omtrent het voorkomen van een grafheuvel in het landgoed Planken Wambuis onder Reemst werd in het terrein nagetrokken. De grafheuvel kon worden teruggevonden.

Ede

In het Wekeromsche Zand werden door een amateur-archeoloog nederzettingsresten uit de Romeinse tijd aangetroffen. Vindplaats en vondsten werden gedocumenteerd.

Ermelo

Amateur-archeologen hebben tijdens de uitvoering van het bestemmingsplan Ermelo-West talrijke vondsten gedaan. Deze dateren uit het Laat-Neolithicum, de Late Bronstijd c.q. Vroege IJzertijd, en vooral uit de (latere) IJzertijd.

Ermelo

Aan de Staringlaan werd een laat-neolithische grafheuvel ontdekt.

Putten

Een amateur-archeoloog trof in de Poolse Driesten een vindplaats aan van aardewerk uit de Midden (-Late?) Bronstijd.

Renkum

Bij nieuwbouw te Renkum werd een neolithische stenen bijl gevonden. Voorwerp en vindplaats werden gedocumenteerd.

Rheden

Door amateur-archeologen werd een vindplaats van een grote hoeveelheid (verm. Midden-) IJzertijd-aardewerk te Velp vastgesteld en gedocumenteerd.

Achterhoek

Eibergen

Een amateur-archeoloog bleek in het bezit van een aldaar gevonden laat-neolithische Absatzbeil.

Gorssel

Nabij Almen werd een grafheuvel ontdekt. Blijkens de vondst van een vuurstenen bijl in de heuvel dient deze tot een oudere fase van de laat-neolithische bekercultuur gerekend te worden. In enkele verstoringen werd de profielopbouw van de heuvel vastgelegd.

Laren

Bij de aanleg van een hoofdgasleiding werden in een eng onder Groot Dochteren talrijke bewoningssporen en resten aangetroffen. Deze dateren uit de Laat-Romeinse tijd, mogelijk ook nog uit de eerste fase van de Vroege Middeleeuwen. Op één plaats werden over tientallen meters ettelijke paalsporen gesignaleerd. Elders werd een waterput waargenomen, waarin enkele middeleeuwse kogelpotscherven. In het lager gelegen terrein vlak ten noorden van de eng konden paalkuilen, greppels en afvalkuilen van een 15de eeuwse bewoning worden vastgesteld.

Wisch

Bij graafwerkzaamheden op het terrein van het voormalige huis Sinderen werden aansluitende muurresten en vloeren waargenomen. Zij werden vastgelegd door amateur-archeologen. Het oudste gevonden aardewerk dateert uit de 14de-15de eeuw.

Rivierengebied

Ammerzoden

Te Wordragen zijn door amateur-archeologen op een akker waarnemingen verricht aan middeleeuwse funderingen. Voor een beter grondgebruik moesten deze resten worden uitgedroogd. Gevonden werden twee niet gelijktijdige funderingen, waarvan de oudste een kelder omsloot. Aansluitend muurwerk ontbrak. Het vermoeden is dat het gevondene betrekking heeft op een zgn. 'stenen kamer'.

Het in grote hoeveelheden aanwezige aardewerk valt in twee groepen uiteen. Een groep is rond 1400 te dateren (de stenen kamer). De tweede groep, met de jongere fundering, moet rond 1600 geplaatst worden.

Arnhem/Renkum

Gedocumenteerd werden enige bronzen in partikulier bezit, die volgens de inlichtingen die de eigenaar verschaftte gevonden zouden zijn bij baggerwerkzaamheden in de Rosander polder, ten noorden van de Rijn. De vondsten, alle van een dof donkergoudgele kleur, zijn: een eenvoudig getordeerde halsring, een niet gesloten armband met dwarsribversiering, een gesloten armband met dezelfde versiering, en twee niet gesloten armbanden met dwarsgroefversiering. De voorwerpen, die mogelijk deel hebben uitgemaakt van een depot, lijken te dateren uit de IJzertijd (ca. Ha D).

Bemmel

Door een amateur-archeoloog werden in een bouwput aan de Dorpsstraat te Bemmel op het pleistocene (?) zand aardewerkscherven en vuursteen aangetroffen van een midden-neolithische ouderdom.

Bergharen

Bij de doorgraving van de stuifzandrug bij Hernen voor de aanleg van RW75 zijn door amateur-archeologen vondsten gedaan uit de IJzertijd en de Romeinse tijd. Ook werden enkele grote fragmenten van Veluwe klokbekers gevonden.

Beuningen

Ten tweeden male, wederom zonder voorafgaande mededeling, is een hoofdgasleiding aangelegd langs en door het beschermde monument Lienden. Parallel hieraan is later de persleiding Wijchen-Waal ingegraven. Amateur-archeologen noteerden bij deze gelegenheid opnieuw de sporen van een bewoning uit de IJzertijd, thans in de vorm van verm. 3 huisplattegronden, en van een steenbouw uit de Romeinse tijd (cf. Jaarverslag 1972, p. 97).

Druten

Onder Puiflijk kwamen bij de bouw van een boerderij diverse resten tevoorschijn van het voormalige kasteel Ten Holte, oudtijds zetel van de heren van Puiflijk. Helaas is het kasteelterrein thans grotendeels overbouwd.

Duiven

Aan de Weteringswal in de Meerslagen werd een vierkant aardwerk verkend, ongetwijfeld van laat-middeleeuwse of nog jongere ouderdom. Bewoningsresten schenen te ontbreken, mede waardoor aard en functie van het monument onzeker bleven.

Echteld

Bij de verlegging van de weg langs het Amsterdam-Rijnkanaal werd een woongrond uit de Romeinse tijd aangesneden. Amateur-archeologen hebben waarnemingen verricht.

Geldermalsen

In het cunet van de nieuwe provinciale weg langs Geldermalsen kon met de hulp van amateur-archeologen de omvang worden vastgesteld van de doorsnede door een woongrond uit de Romeinse tijd (o.m. 1ste eeuw n. Chr.). In verspoelde positie bleken scherven van de Vlaardingen-kultuur en de Beker-kultuur aanwezig.

Heteren

Tijdens het bouwrijp-maken van een bestemmingsplan ten westen van de dorpskerk van Driel werd door een amateur-archeoloog bewoning uit de 7de-8ste eeuw n. Chr. vastgesteld. De omvang van deze bewoning bleek op deze vindplaats overigens zeer beperkt. Door een bij de bouw van de stuw in de Rijn bij Driel betrokken particulier werden tijdens de aanleg reeds enkele jaren geleden, scherven-vondsten uit de navolgende perioden verzameld: Romeinse tijd enkele scherven, ca. 12de eeuw één scherf, 14de-15de eeuw en later een grote hoeveelheid scherven.

Kerkwijk

Een der huisterpen van het dorp Kerkwijk werd door nieuwbouw in een grote bouwput opgenomen en grotendeels afgegraven. Bij deze gelegenheid konden de profielen van de put worden bestudeerd. De terp bleek uit enkele fasen te bestaan. De bewoning welke op het niveau onder de terp werd aangetroffen dateerde uit de tweede helft van de 14de eeuw.

Lienden

Door amateur-archeologen werd bij nieuwbouw op een perceel van de provinciale weg bij Ommeren een woongrond uit de Romeinse tijd geconstateerd. Vervolgens is geruime tijd besteed aan het vaststellen van de uitgestrektheid van deze woongrond.

Maurik

Amateur-archeologen hebben langdurige en intensieve naspeuringen verricht op de zanddepots bij de zandput aan de afgesneden Rijn bij Maurik, waar in 1972 resten van een (Romeins) castellum voor de dag kwamen. Het speurwerk leverde o.m. vele metalen voorwerpen w.o. een grote hoeveelheid Romeinse munten op.

Millingen a.d. Rijn

In een zandput bij de boerderij Biesterveld, waar eerder reeds twee bronzen zwaarden waren gevonden, werd nu een bronzen kokerbijl opgezorgd.

Nijmegen

Bij een partikulier werd een gave tonvormige kom van besmeten aardewerk aangetroffen, in het verleden gevonden aan de Barbarossastraat. Het is niet uitgesloten dat het voorwerp tot een crematiegraf uit de (Midden?) IJzertijd heeft gehoord. Het bestaan van dit voorwerp werd medegedeeld door de directeur van het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen.

Ubbergen

Bij de aanleg van sportvelden bij Beek zijn enkele vondsten gedaan. O.m. werd vastgesteld dat in -en overstoven niveau scherven voorkwamen van aardewerk uit de IJzertijd.

Wijchen

In het restant van de voormalige Hohenberg in Wijchen-Noord werden door partikulieren op uiterst onreglementaire wijze Romeinse graven opgedolven. Na overleg is hieraan door de gemeente een einde gemaakt. Nadien is op dit voor bebouwing bestemde terrein nog een onderzoek verricht door het Instituut voor Oude Geschiedenis en Archeologie van de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Wijchen

Op een bouwterrein aan de Oude Ravensteinseweg werden bewoningssporen aangetroffen van vooral 4de eeuwse datering.

Zoelen

Op de woongrond De Beldert werden door amateur-archeologen talrijke resten van IJzertijd(en inheems-Romeins?) aardewerk aangetroffen. Een opvallend, voor deze periode uitzonderlijk, element vormden daarbij restanten van zgn. streepband-aardewerk.

(c) Verslag van de provinciaal archeoloog van Utrecht (W.J. van Tent)

In archeologisch opzicht is 1973 niet een jaar geweest van opzienbarende ontdekkingen of unieke vondsten. Het wordt veeleer gekenmerkt door een stroom van losse vondsten en kleine onderzoekjes (afgezien natuurlijk van de groot-schalige opgravingen bij Wijk bij Duurstede, die nog steeds voortgang vinden), die alle tezamen de kennis van de Utrechtse archeologie toch wezenlijk hebben vergroot.

Een hoogtepunt werd ongetwijfeld gevormd door de opening, op 14.XII in het museum Flehite te Amersfoort, van de tentoonstelling "Van Steentijd tot Sticht". Voor het eerst sinds jaren konden hier vondsten uit alle delen van de provincie worden bijeen gebracht en voor iedereen toegankelijk opgesteld. Royale financiële steun van de Provincie maakte de uitgave mogelijk van een uitgebreide tentoonstellingsgids, samengesteld door de provinciaal archeoloog.

Tenslotte wil de p.a. graag dank brengen aan allen, al dan niet bij name in het nu volgende verslag genoemd, die hem bij de uitoefening van zijn taak behulpzaam zijn geweest.

Opgravingen, kleine onderzoekjes en verkenningen

Alfabetisch gerangschikt naar gemeente.

Abcoude

1. Bij de uitbreiding van de Algemene begraafplaats aan de Kerkstraat werden enige IJzertijscherven aangetroffen. Mogelijk heeft hier een nederzetting uit deze periode gelegen. Grondsporen werden echter niet waargenomen. Vondsten overgedragen aan Prov. depot.

Vinder en melder: R. de Zwarte, Abcoude. Verkenning: 15.II.

Lit.: NKNOB 1973, 57.

2. Dit jaar werd bekend, dat in 1971 vrij veel middeleeuwse vondsten zijn gedaan bij het graven van een sleuf bij de brug over het Gein, in het centrum van het dorp. De vondsten bestaan in aardewerk, munten en gebruiksvoorwerpen van metaal, leer en been. Opmerkelijk is een bronzen (pelgrims?-)insigne, voorstellende de hoorn van St. Hubertus. Alle vondsten zijn eigendom van de vinder.

Vinder en melder: R. de Zwarte, Abcoude.

Amerongen

1. Vier mogelijke grafheuvels, alle gelegen op de zuidhelling van de Utrechtse heuvelrug, in het Amerongsche Bos, werden voorlopig gekarteerd en beschreven.

Vinder en melder: Mevr. C.H. Delfin-van Maurik Broekman, correspondentte van de ROB te Elst (U.). Verkenning: 22.II en 31.VII.

2. Een wandscherf van neolithisch klokbekeraardewerk, een losse vondst eveneens afkomstig uit het Amerongsche Bos (1969), werd dit jaar gedocumenteerd.

Vondst: in bezit van vinder. Vinder en melder: O. Kerksen, Leersum.

3. Zandput "'t Spijk". Van deze vindplaats werd reeds melding gemaakt in het Jaarverslag 1972 (p. 101, abusievelijk gerangschikt onder de gemeente Rhenen). Geregeld worden hier door de baggermachine vondsten opgezogen. Het zijn voornamelijk, maar niet uitsluitend, aardewerkscherven; datering: IJzertijd, Romeinse tijd, vroege en latere Middeleeuwen. De meest opmerkelijke vondst is een ijzeren zwaard, waarvan het gevest met zilver is ingelegd; datering: 9de eeuw n.Chr. Het werd in 1972 opgebaggerd en in 1973 op het laboratorium van de ROB gerestaureerd.

Pogingen het voor het Provinciaal depot te verwerven zijn tot nog toe mislukt; wel heeft de vinder beloofd het bij verkoop eerst aan het Provinciaal depot aan te bieden. Vermelding verdienen verder nog: twee Romeinse munten en een menselijke schedel, mogelijk van neolithische ouderdom. Vondsten: Prov. depot (veel aardewerk), A. Flonk te Amersfoort (schedel), S.M. van Ommeren te Elst (U.) (Rom. munten), verder bij de vinders. Vinders en melders: H.P. Blom te Veenendaal (o.a. zwaard), Mevr. C.H. Delfin te Elst (U.), G.J. Kuster te Veenendaal, J.N. de Water te Utrecht. Verkenning: 22.II.

Amersfoort

1. Bij de afgraving van een deel van de Bokkeduinen t.b.v. de Nederlandse Spoorwegen zijn enkele aardewerkfragmenten, waarschijnlijk IJzertijd en vuursteenafslagen gevonden. Vondsten: Prov. depot.

Vinder en melder: G. de Vries te Amersfoort. Verkenning: 27.III en 5.IV.

2. Bij de aanleg van een nieuwe gasleiding in de Krommestraat stootte men op ca. 1.25 m onder het huidige straatniveau op een veel ouder wegdek, geconstrueerd van loodrecht op elkaar staande houten stammetjes. Deze "knuppelweg" diende kennelijk om een daar gelegen venige laagte te overbruggen. De -weinige- vondsten wijzen op een datering ca. 1300 n.Chr.

De ontdekking werd kort gerapporteerd in de Amersfoortse Courant en in Trouw.

Vondsten: Prov. depot. Vinder: Openbare Werken, Amersfoort. Melder: P. van den Braber, van de Afdeling Monumentenzorg van de gem. Amersfoort. Verkenning en onderzoek: 10-26.IV.

3. Tijdens de bouw van een zwembad aan de Parelhoenweg werden de resten van een uitgebreid greppelsysteem aangetroffen. Datering: 17de eeuw n.Chr. of later.

Vinder: ?. Melder: P. van den Braber (zie boven). Verkenning: 27.III.

Baarn

Niet ver van de Hooge Vuursche werd een - overigens zeer onzekere - grafheuvel gekarteerd.

Vinder en melder: J.A. Bakker van het Instituut voor Pre- en Protohistorie te Amsterdam. Verkenning: 13.VII.

Bunnik

1. In de tweede helft van 1973 werd door leden van de AWN-Utrecht en van de Historische Vereniging "Tussen Rijn en Lek" een boorprogramma uitgevoerd op een uitgestrekt terrein ten noorden van de Sint Nicolaaslaan in Odijk. Het doel hiervan was gegevens te verkrijgen over de ligging van eventuele oude nederzettingen in dit gebied, dat voor toekomstige bebouwing is bestemd. Er zijn echter geen aanwijzingen voor vroegere bewoning gevonden. Onderzoek besproken en bijgewoond op: 5.VII, 10.VII en 8.IX.

2. Dit jaar werd de vondst (1971) gemeld van Romeins en inheems aardewerk op een akker in de buurt van boerderij "'t Hoge Land", aan het Oostromsdijkje, ten westen van Werkhoven. Bij het materiaal bevond zich een bodemscherf van een terra sigillata-kommetje (Drag. 33) met het stempel TOCC F, van de 2de eeuwse pottenbakker TOCCA.

Vondsten in bezit van vinder. Vinder en melder: J.A. van der Schaar te Utrecht.

Cothen

1. De aanleg van de Caspergouwse wetering (zie ook Jaarverslag 1972, p. 99) werd dit jaar voortgezet. Nieuwe vondsten werden niet gedaan. De uitslag van het C14-onderzoek op de resten van het in 1972 gevonden schip is nog niet bekend.

Verkenning: 12.II.

2. De heer C.A. Kalee, van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, beschreef een aantal Romeinse en latere munten, die in de jaren 1950-1960 door A. de With te Cothen op het terrein "De Zemelen" zijn gevonden. Deze beschrijving is in 1973 in de documentatie opgenomen.

Doorn

Enige mogelijke grafheuvels aan de Arnhemse Bovenweg en de straatweg naar Leersum werden voorlopig verkend.

Verkenning: 19.IV.

Houten

1. De heer C.A. Kalee, van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, beschreef een aantal Romeinse vondsten (aardewerk en metalen voorwerpen), die door A.J. van Selm te Schalkwijk op een nederzettingsterrein bij de buurtschap Honswijk zijn gedaan. Deze beschrijving is in 1973 in de documentatie opgenomen.

2. In augustus werd op het terrein van het zgn. "rondeel", een rond aardewerk ongeveer 1½ km ten westen van de dorpskern van Houten, door Rijkswaterstaat, Directie wegen, een hoogtemeting uitgevoerd. Hierdoor werd de omvang van het complex zo nauwkeurig mogelijk vastgelegd. Dit in verband met de tracerings van de nieuw aan te leggen rijksweg nr. 27.

Verkenning: 27.IX.

3. In een kuil terzijde van het kasteel Wickenburg werd, naast ander middeleeuws materiaal, een versierd aarden deksel gevonden; datering: ca. 14de eeuw.

Vondsten in bezit van vinder. Vinder en melder: O.J. Wttewaall te Houten.

Verkenning: 11.IX.

Leersum

1. Drie mogelijke grafheuvels, twee ervan gelegen op de zuidwestelijke helling van de Vlakke Berg en één geheel aan de noordrand van de Utrechtse heuvelrug, werden voorlopig gekarteerd en beschreven. Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin te Elst (U.).

Verkenning: 22.II, en 31.VII.

2. In april 1973 werd op een pas gekapt pad in de bossen ten noorden van het dorp Leersum een stenen bijltje gevonden. Het is een vrij klein, eenvoudig gemaakt exemplaar, bestaande uit een kristallijn gesteente, waarschijnlijk dioriet. Datering: waarschijnlijk neolithisch. Vinder en melder: M.D. Bonnema te Amerongen. Vondst in bezit van vinder.

3. Een ontgroning op het landgoed "De Ginkel" leverde enkele prehistorische aardewerkscherven op.

Vondsten: Prov. depot. Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin te Elst (U.).

Verkenning: 22.II en 11.IX.

Leusden

In 1973 werd materiaal beschreven, dat in 1967 op het zuidelijk deel van de Leusderhei werd gevonden. De vondst bestaat uit enig moeilijk dateerbaar vuursteenmateriaal en scherven van neolithisch(?), IJzertijd en Romeins aardewerk. Vooral de Romeinse scherven zijn interessant: zij werden alle gevonden binnen een cirkel met een straal van ca. 20 m

en vormen tezamen een bijna complete kruik, waarschijnlijk daterend uit de 2de eeuw n.Chr. Mogelijk hebben wij hier te maken met een verstoord graf. Vondsten in bezit van vinder. Vinder en melder: J.C.A. Hulst te Amersfoort. Verkenning: 7.IV.

Maarssen

1. Tijdens de restauratie van het interieur van de Ned. Hervormde kerk werd door leden van de Historische Kring Maarssen, onder leiding van schrijver dezes, een kort onderzoek uitgevoerd naar mogelijke sporen van de Romaanse voorganger van het huidige, in hoofdzaak gotische kerkgebouw. Inderdaad werd onder de tegenwoordige westmuur, in aansluiting aan de nog bestaande Romaanse toren, het fundament van het Romaanse schip nog intact aangetroffen. Het bleek te bestaan uit onregelmatig in mortel gestapelde brokken tufsteen. Ook onder de noord- en zuidmuren van het huidige schip kon het tufsteenfundament nog over korte afstand worden vervolgd. De breedte van de Romaanse kerk was dus kennelijk dezelfde als die van het tegenwoordige gebouw. De lengte kon helaas door gebrek aan tijd en ruimte niet worden vastgesteld.

De opgravingen bijgewoond op: 10, 14, 18, 22, 23 en 29.V. Latere verkenning op 28.VI.

2. Maarssenbroek. In de loop van het jaar werd door leden van de Historische Kring Maarssen een opgraving verricht op de plaats van een recentelijk afgebroken boerderij aan de Maarssenbroekse Dijk. Het gebouw bleek te zijn opgetrokken op een kunstmatige verhoging. Het overvloedige schervenmateriaal wijst erop, dat deze laatste is opgeworpen in de 13de of 14de eeuw n.Chr. Vondsten: in bezit van Historische Kring Maarssen. Bezoek aan terrein op 29.V en 27.IX.

3. Oud-Zuilen. In het begin van dit jaar werd bij de voormalige Panoven aan de Dorpsstraat veel aardewerk gevonden. Opvallend is het grote aantal omgekeerd-conische 'bekertjes' op ronde standvoet. Hun functie is onbekend, hun datering onzeker.

Vondsten in bezit van vinder. Vinder en melder: H. Wissink te Oud-Zuilen. Verkenning: 27.III en 30.VIII. De vondst werd gerapporteerd in het Utrechts Nieuwsblad van 27-2-1973.

Maartensdijk

1. Groenekan. Enkele waarschijnlijk neolithische vuursteenvondsten werden beschreven door J.H. Willems, in: Westerheem 22, 1973, 168-70.

2. Westbroek. De vondst (1972) van een middeleeuwse stenen gietvorm voor insignes werd dit jaar gemeld. Het voorwerp is afkomstig uit een bouwputje. Datering: ca. 15de eeuw n.Chr.

Vondst in collectie van Beuningen, Langbroek. Vinder en melder: Hr. van Barneveld te Westbroek. Verkenning: 18.IX en 30.X.

Korte beschrijving met afbeelding in: W.J. van Tent, Catalogus "Van Steentijd tot Sticht", nr. 255 en foto 12.

Nieuwegein

1. Jutphaas. De bewerking van het vondstmateriaal uit verschillende bouwputten en wegcunetten in de buurt van het Kerkveld, die in 1972 was begonnen (zie Jaarverslag 1972, p. 101), werd dit jaar voortgezet, wederom in samenwerking met de heer R.J. Ooyevaar, correspondent van de ROB te IJsselstein.

6.II, 7.III, 3.V, 16.V en 29.V.

2. Jutphaas. In september 1973 werd door leden van de AWN-Utrecht een proefonderzoek uitgevoerd op een braak liggend terrein ten westen van het Kerkveld. Het doel was enig inzicht te krijgen in de inheemse en Romeinse nederzetting, die hier, blijkens vroegere vondsten, moet heb-

ben gelegen. Helaas bleek het opgegraven stuk in de Middeleeuwen grotendeels vergraven te zijn, zodat van eventuele Romeinse sporen niets meer over was. Wel werd enig inheems en Romeins vondstmateriaal verzameld.

Vondsten bij R.J. Ooyevaar te IJsselstein. Verkenning vooraf: 22.VII
bezoek aan opgraving: 8.IX, 12.IX en 18.IX.

Uitgebreid rapport over het onderzoek, van de hand van R.J. Ooyevaar, in documentatie ROB.

3. Jutphaas. In de polder Nedereind werd een uitgestrekte vindplaats van inheems en Romeins materiaal ontdekt. Zij werd gedetailleerd verkend door leden van de AWN-Utrecht. Daar het terrein bestemd is voor bebouwing, werd contact opgenomen met het gemeentebestuur van Nieuwegein over een eventueel voorafgaand archeologisch onderzoek.

Vondsten bij R.J. Ooyevaar te IJsselstein. Vinder: G. Doornbosch te Jutphaas; melder: R.J. Ooyevaar, correspondent van de ROB te IJsselstein. Verkenningen en besprekingen: 15.II, 26.III, 17.IV, 29.V, 19.VI en 23.X. Uitgebreide lijst van al het van het oppervlak verzamelde materiaal, samengesteld door R.J. Ooyevaar en schrijver dezes, in documentatie ROB.

4. Jutphaas. In pas aangelegde sloten ten noorden van de Overeindse weg werden Romeinse en Middeleeuwse scherven ontdekt. In de slootwanden werd ook duidelijk een cultuurlaag waargenomen.

Vondsten: Prov. depot. Vinder en melder: G. van den Beemt, medewerker van de ROB te Amersfoort. Verkenning: 10.VII.

5. Jutphaas. Van een terrein direct ten noorden van het fort werd enig schervenmateriaal verzameld, o.a. scherven van waarschijnlijk vroeg-middeleeuws (merovingisch, 7de/8ste eeuw) aardewerk.

Vondsten in bezit van vinder. Vinder en melder: R.J. Ooyevaar, correspondent van de ROB te IJsselstein.

6. Jutphaas. In de sleuf, gegraven voor de aanleg van een gasleiding langs de Mendes da Costalaan, werd Middeleeuws aardewerk gevonden. In de wanden van de sleuf was ook de insteek van een brede greppel zichtbaar. Deze wordt door de erin gevonden scherven gedateerd in de 12de eeuw n.Chr.

Vinder: G. Doornbosch te Jutphaas; melder: R.J. Ooyevaar, correspondent van de ROB te IJsselstein.

Verkenning: 16.V.

Rhenen

1. Met financiële steun van de Provincie kon op 10.V. een complete, met touwindrukken versierde neolithische klokbeke, die in 1961 in een zandgroeve op de Grebbeberg was gevonden, voor het provinciaal depot worden aangekocht.

2. Zeven grafheuvels (mogelijk), alle gelegen in het Remmersteinsche Bos, werden dit jaar voorlopig gekarteerd en beschreven.

Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin, correspondent van de ROB te Elst. Verkenning: 28.V, 18.VII en 11.IX.

3. Molenplan. De werkzaamheden in deze nieuwbouwwijk werden zowel door mevr. Delfin als door schrijver dezes van tijd tot tijd gecontroleerd. Over het geheel genomen was de oogst schraal. Slechts op één plaats, in een wegcunet direct ten oosten van het hotel Koerheuvel, werden, verspreid over een klein oppervlak, veel scherven van ijzertijdaardewerk aangetroffen (verstoord graf?). Als losse vondst kwam verder nog een neolithische vuurstenen pijlspits tevoorschijn. Vondsten: Prov. depot. Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin te Elst (U.). Verkenning: 18.VII, 12.X en 16.X.

4. Elst (U). Een ongeveer voor de helft bewaarde urn met oor, waarschijnlijk daterend uit de Vroege IJzertijd, die al eerder op de Plantage was gevonden, werd dit jaar bekend.

Vondst: Prov. depot. Vinder en melder: Mevr. C.H. Delfin te Elst (U.).
Verkenning: 22.II.

5. Elst (U.). In een bouwput aan de Verbindingsweg werden veel ijzer-tijdscherven gevonden, waaronder grote stukken. Grondsporen werden niet waargenomen, ook niet in een proefsleufje, dat naast de bouwput werd gegraven.

Vondsten: Prov. depot. Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin te Elst (U.).
Verkenning: 8.V en 17.V.

6. Elst (U.). In een wegcunet in het verlengde van de Irenestraat, ten oosten van de Woudstraat, werden scherven van ijzertijd-aardewerk aangetroffen. Bij de vondsten hoort ook een fragment van een zgn. La Tène-armband, een glazen armband uit de late IJzertijd.

Vondsten: Prov. depot. Vinder en melder: mevr. C.H. Delfin te Elst (U.).
Verkenning: 28.V.

7. Achterberg. In een bouwput aan de Dijk werd een ongeveer noord-zuid verlopende greppel waargenomen. Overvloedige aardewerkvondsten dateren deze in de 14de eeuw n.C.

Vondsten: bij S.M. van Ommeren te Elst (U.) en in collectie Van Beuningen te Langbroek.

Vinder en melder: A.J. van Beek te Elst (U.). Verkenning: 8.III, 9.IV en 10.IV.

Soest

Een aantal vondsten, die enige jaren geleden op verschillende plaatsen binnen de gemeente door de heer J.C.A. Hulst te Amersfoort waren gedaan, werd dit jaar gedocumenteerd. Alle vondsten zijn in het bezit van de vinder.

1. Lange Duinen. Laat-palaeolithisch mesolithisch en neolithisch vuursteenmateriaal, o.a. krabbers en pijlpunten. Vondst 1968.

2. Monnikenbosch. Neolithisch vuursteenmateriaal (o.a. 1 pijlpunt en 1 krabber), neolithische aardewerkscherven (o.a. wikkeldraad, dikwandig versierd en klokbeker). Vondst 1967.

3. Vlasakkers. Scherven van ijzertijd-aardewerk. Vondst 1970.

Utrecht

In goede samenwerking en verstandhouding met de stadsarcheoloog, drs. T.J. Hoekstra, heeft de provinciaal archeoloog ook binnen de gemeente Utrecht enige verkennings- en documentatiewerkzaamheden verricht.

1. Van eind maart t/m eind mei werd, onder toezicht van de provinciaal archeoloog, door leden van de AWN-Utrecht, een grondige verkenning uitgevoerd van het gebied ten zuiden van het fort Lunetten. Dit in verband met de bebouwingsplannen voor dit gebied.

In de buurt van de onlangs afgebroken boerderij "De Koppel" werd 13de/14de eeuwse muurwerk aangetroffen, in de nabij gelegen boomgaard werden enkele mogelijk Romeinse scherfjes verzameld. Het is de bedoeling, dat hier in de toekomst door de AWN-Utrecht en de Ned. Jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis (NJBG) proefonderzoek zal worden verricht.
Bezoeken aan het gebied: 21.III en 23.V.

2. In de kelder van een huis aan de Kromme Nieuwe Gracht werden door leden van de AWN-Utrecht enkele kleine proefputjes gegraven. Daarbij werd waarschijnlijk de oeverwal behorend bij een oudere Rijnbedding aangesneden. De vondsten bestaan in aardewerkscherven uit de Romeinse tijd en de 12de/13de eeuw n.Chr. Op verzoek van de stadsarcheoloog bezocht de provinciaal archeoloog de opgraving op 4.IV en 12.IV.

3. Op verzoek van de stadsarcheoloog werd tijdens diens vacantie door de provinciaal archeoloog een verkenning uitgevoerd in enkele rioolsleuven in het centrum. Deze verkenning leverde geen resultaten op. Verkenning: 24.VII.
4. In dit jaar werd de vondst (begin 1971) bekend van een klein, flesvormig potje van ruwwandig draaischijfaardewerk; datering: waarschijnlijk 4de eeuw n.Chr. De vondst werd gedaan tijdens restauratiewerkzaamheden aan het bejaardentehuis op de hoek van de Nicolaasstraat en de Nicolaasdwarsstraat.
Vondst: in bezit van melder. Vinder: ?; Melder: mevr. P.M. Zwart de Vries te Bunnik.
5. Op 20.II konden een bijna compleet potje van inheemse makelijk en enkele inheemse scherven in de collectie van het Provinciaal Utrechts Gen. voor Kunsten en Wetenschappen (PUG) worden opgenomen. Zij werden in 1971 gevonden in de bouwput V & D, Achter Clarenburg, en werden nu vriendelijk afgestaan door de vinders, de heer A.C. Kruiswijk te Nieuw-Loosdrecht (potje) en de Werkgroep leefbaarheid binnenstad (scherven). Over het onderzoek op deze plaats verscheen dit jaar de volgende publicatie: H.H. van Regteren Altena en H. Sarfatij, Waarnemingen in de bouwput van V & D, Achter Clarenburg, in: Maandblad Oud Utrecht 46, 1973, 68-70 en 77-80.
6. Dit jaar werd de vondst, ergens "in de omgeving van de stad Utrecht", gedocumenteerd van een stenen voorwerp met gedeeltelijke doorboring. Datering: mesolithisch of later. Vondst: ?; melder: O. Kerksen te Leersum.
7. Over het onderzoek in de middeleeuwse pottenbakkerswerkplaats aan de Hogelanden verscheen dit jaar de volgende publicatie: A. Bruijn en T.J. Hoekstra, Utrechtse misbaksels uit 1400, in: Maandblad van Oud-Utrecht 46, 1973, 19-22.

Vleuten-De Meern

De verbreding van 't Zand/Castellumlaan in De Meern was aanleiding tot een archeologisch onderzoek op de plaats van het hier vermoede castellum uit de Romeinse periode. Op verzoek van de provinciaal archeoloog werd dit onderzoek uitgevoerd door het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, onder leiding van mevr.dr. C. Isings en C.A. Kalee. Het vond plaats in oktober en november 1973. Romeinse sporen daterend uit de 1ste en 2de eeuw n.Chr. werden waargenomen, waarschijnlijk behorend tot een barak in het castellum.
Bezoek aan de opgraving: 31.X, 8.XI, 12.XI en 28.XI.

Woudenberg

1. Enige honderden meters ten westen van de uitspanning Bergzicht aan de Doornseweg werden in 1967 de volgende vondsten gedaan: neolithisch vuursteenmateriaal (o.a. een pijlpunt, een mesje en een krabber) en neolithische aardwerkscherven (wikkeldraad, dikwandig nederzettingsaardewerk en klokbeker). Zij werden alle dit jaar gedocumenteerd. Mogelijk zijn zij afkomstig van een grafheuvel, die bij de aanleg van de gasleiding op deze plaats is vernield.
Vondsten: in bezit van vinder. Vinder en melder: J.C.A. Hulst te Amersfoort. Verkenning: 7.IV.
2. Niet ver van vindplaats 1. werd een nog intacte, zeer waarschijnlijke grafheuvel aangetroffen. Hij werd voorlopig gekarteerd en beschreven. Het is de bedoeling, dat leden van de AWN-Vallei en Eemland en de Historische Vereniging Flehite deze heuvel als oefenobject zeer nauwkeurig zullen inmeten en documenteren.
Vinder en melder: J.C.A. Hulst te Amersfoort: Verkenning: 7.IV.

Wijk bij Duurstede

1. Het onderzoek naar de Karolingische handelsnederzetting Dorestad, uitgevoerd door de ROB en onder leiding van prof.dr. W.A. van Es, vond ook dit jaar voortgang. Het kadecomplex in de verlande Karolingische Rijnbedding ten oosten van de Hoogstraat werd verder onderzocht, terwijl ook delen van de nederzetting zelf aan snee kwamen.

De volgende publicaties dienen te worden vermeld:

- a. D. Eckstein und W.A. van Es, Dendrochronologische Untersuchungen von Daubenbrunnen aus der frühmittelalterlichen Siedlung Dorestad, Holland, in: Die Kunde, n.F., 23, 1972, 220-226 (niet vermeld in Jaarverslag 1972).
 - b. W.A. van Es, Die neuen Dorestad-Grabungen 1967-1972, in: H. Jankuhn, W. Schlesinger und H. Steuer (Hrsg.), Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, I, Göttingen 1973, 202-17.
 - c. W.A. van Es en W.J.H. Verwers, Het beenderdelven te Wijk bij Duurstede in de winter van 1841/2, in: Archeologie en historie, opgedragen aan H. Brunsting bij zijn zeventigste verjaardag, Bussum 1973, 477-94.
 - d. H.E. van Gelder in: NKNOB 1973, 28-29 (over een muntschat gevonden tijdens de opgraving in het najaar van 1972).
2. Een Karolingische benen naald (of onderdeel van paardetuig!), versierd met puntcirkels, die in 1972 op het stort van de opgraving werd gevonden, werd dit jaar gedocumenteerd.
- Vondst: in bezit van vinder. Vinder en melder: mevr. T. Springer te Maarn.

IJsselstein

In december maakten leden van de AWN-Utrecht een aanvang met een boorprogramma op de plaats, waar de middeleeuwse nederzetting Eiteren vermoedelijk heeft gelegen. In het Jaarverslag 1974 zal hierover verder gerapporteerd worden.

Over de proefgraving in 1972 (zie Jaarverslag 1972, p. 102-3) verscheen nog de volgende publicatie: R.J. Ooyevaar en W.J. van Tent, Een proefgraving te Eiteren, gem. IJsselstein, in: Westerheem 22, 1973, 104-7.

Zeist

1. Aan de grafheuvels op het landgoed Dijnselburg, al genoemd in Jaarverslag 1971, p. 85, en Jaarverslag 1972, p. 103, werd dit jaar verdere aandacht geschonken. Met Rijkswaterstaat en het gemeentebestuur van Zeist werd overeengekomen, dat één van de heuvels, die precies in het tracé van Rijksweg 28 ligt, in 1974 zal worden opgegraven door het Instituut voor Prehistorie te Leiden.

Verkenningen en besprekingen: 20.II, 28.II, 7.III, 23.III, 17.IV en 10.V.

2. Naar aanleiding van een melding van oude fundamenten werd een verkenning uitgevoerd naar de resten van het middeleeuwse versterkte huis Oud-Blikkenburg.

Melder: J.W. van der Toorn te Zeist, de heer Arkes, rentmeester van de Broedergemeente te Zeist, verschaftte oude gegevens.

Verkenning: 23.II en 7.III.

Museumwerk

Ook in 1973 heeft de kwestie van een nieuwe, adequate depotruimte voor de bodemvondsten uit de provincie Utrecht in het middelpunt van de aandacht gestaan. Zij werd o.a. besproken tijdens de vergadering van de provinciale sturgroep archeologie op 22.VIII. Een nieuwe ontwikkeling was het voorstel de drie belangrijkste verzamelingen van archeologica in de provincie samen te voegen en in één ruimte onder te brengen. Het

gaat daarbij om:

1. de verzameling van het Prov.Utrechts Gen. voor Kunsten en Wetenschappen (PUG),
2. het gemeentelijk depot,
3. het provinciaal depot.

Op 6.IX kwamen de beheerders van deze drie collecties, mevr.dr. C. Isings, drs. T.J. Hoekstra en de provinciaal archeoloog, bijeen ter bespreking van het voorstel. Zij kwamen tot volledige overeenstemming over de samenvoeging en de onderbrenging in één ruimte. Op 12.IX volgde nog een bespreking met mevr.dr. A. Janssen, directrice van het Centraal Museum om de plaats van het Museum in deze nieuwe opzet te bepalen. Resultaat van alle discussies is de "Nota betreffende het provinciaal depot van bodemvondsten", aangeboden aan het Provinciaal Bestuur op 15.X. Deze nota werd opgesteld en ondertekend door de provinciaal archeoloog, maar volledig ondersteund door de andere belanghebbenden. Het is te hopen, dat het gezamenlijke depot spoedig werkelijkheid zal mogen worden, daar de tegenwoordige behuizing van de drie collecties volstrekt ontoereikend en in sommige gevallen zelfs onveilig, of maar tijdelijk is.

Zoals reeds vermeld in de inleiding, werd op 14.XII de tentoonstelling "Van Steentijd tot Sticht" in het Museum Flehite te Amersfoort geopend. Deze tentoonstelling maakte de resultaten zichtbaar van 20 jaar oudheidkundig bodemonderzoek in de provincie, zowel door amateurs als door vakarcheologen. De voorbereiding van de tentoonstelling zelf en het schrijven van de catalogus heeft de provinciaal archeoloog in de laatste maanden van 1973 veel tijd gekost, ook al ontving hij veel steun en medewerking van de museum-staf en enkele andere personen (met name genoemd in de catalogus). De moeite werd evenwel beloond door de grote belangstelling, die zowel de tentoonstelling als de catalogus trokken. Deze kwam niet alleen tot uiting in de bezoekersaantallen en de afzet, maar ook in de ruime berichtgeving over de tentoonstelling in de plaatselijke en nationale pers. Artikelen verschenen o.a. in de Amersfoortse Courant van 15.XII en 9.II.74, in het Utrechts Nieuwsblad van 31.I.74 en in Trouw van 15.XII. Over het verdere verloop van de tentoonstelling, die tot 22.IV.74 zou duren, zal worden gerapporteerd in het Jaarverslag 1974.

Op 6.IX woonde de provinciaal archeoloog een vergadering bij op het gemeentehuis van IJsselstein over de toekomst van de oudheidkamer in die plaats. Aanwezig waren verder: vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, dr. D.P.R.A. Bouvy (directeur van het Aarsbisschoppelijk Museum te Utrecht), J.G.M. Boon (streekarchivaris van West-Utrecht) en R.J. Ooyevaar (correspondent van de ROB te IJsselstein). Afgesproken werd, dat een aanvang gemaakt zou worden met een nauwkeurige inventarisatie van de collectie. Het archeologische deel komt daarbij voor rekening van de heer R.J. Ooyevaar en de provinciaal archeoloog. Op 8.XI zijn de beide laatstgenoemden met het inventarisatiewerk begonnen.

In dit jaar werden voorbereidingen getroffen om te komen tot een museum in Wijk bij Duurstede. Daar de archeologische begeleiding hiervan wordt verzorgd door de opgravingsstaf in Wijk bij Duurstede, heeft de provinciaal archeoloog er geen directe bemoeienis mee.

Voor de andere provinciale oudheidkamers geldt nog steeds de toestand, zoals die beschreven is in het Jaarverslag 1971, p. 86 en het Jaarverslag 1972, p. 103-4.

Administratieve werkzaamheden

In minstens 25 gevallen werd door de provinciaal archeoloog advies uitgebracht inzake ontgrondingen en andere grondwerkzaamheden. Veelal waren er geen archeologische belangen in het geding, zodat de adviezen zonder meer gunstig konden luiden. In enkele gevallen was een nader onderzoek of een verdere bespreking echter noodzakelijk, e.w. bij de volgende aanvragen:

1. Bunnik. Aanvraag voor een ontgrondingsvergunning betreffende terreinen direct grenzend aan het monument "Castellum Fectio" door Fa. H.P.C. Peek B.V. te Utrecht. Na een bespreking met de directie van Fa. Peek op 4.IV bleek, dat onder bepaalde voorwaarden van archeologische zijde geen bezwaar tegen de ontgroning hoefde te worden gemaakt. Naderhand werd de aanvraag echter toch ingetrokken.
2. Houten. Over een vergunningsaanvraag ex. art. 14 van de Monumentenwet betreffende het terrein van het "rondeel" werd nog geen advies uitgebracht. Op verzoek van de ROB voerde Rijkswaterstaat, Directie Wegen, een hoogtemeting op het terrein uit, zodat de werkelijke omvang van het monument beter vastgesteld kon worden (zie ook boven, onder Houten, nr.2). Verdere besprekingen zijn nog gaande.
3. Leusden-Stoutenburg. Over de aanvraag van mevr. A.J. Kok te Achterveld voor een ontgrondingsvergunning betreffende een terrein gelegen op een oude dekzandrug werd ongunstig geadviseerd, aangezien duidelijke archeologische belangen in het spel waren.
4. Vleuten-De Meern. Vergunningsaanvraag ex art. 14 van de Monumentenwet betreffende een terrein in de buurt van het Romeinse castellum. Wegens ziekte van de provinciaal archeoloog werd dit geval behandeld door de heer C.A. Kalee, van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Na verkenning bleek, dat een gunstig advies uitgebracht kon worden.
5. Wijk bij Duurstede. Aanvraag ontgrondingsvergunning betreffende een aantal percelen in de uiterwaard "Gravenbol" door de heer J.F. van Proosdij te Doorn. Na een verkenning op 4.IV werd gunstig advies uitgebracht, echter met het verzoek bepaalde voorwaarden aan de vergunning te verbinden. De aanvraag werd later ingetrokken.

Met verschillende gemeentebesturen werden besprekingen gehouden, of brieven gewisseld over uitbreidingsplannen en andere werkzaamheden:

1. Cothen. Bespreking op 12.II over bestemmingsplan Rijnsloot I.
2. Houten. Bespreking op 4.VI over inpassing van archeologische terreinen in bestemmingsplan.
3. Leusden. Bespreking op 16.V over uitbreidingsplannen en over de naamgeving van nieuwe wijken. Ook werd gesproken over de mogelijkheid de restanten van het 17de eeuwse landhuis Zwanenburg binnen een plantsoen zichtbaar te maken. Wat dit laatste betreft, werd afgesproken de AWN-Vallei en Eemland te verzoeken hier eerst onderzoek te verrichten.
4. Nieuwegein. Met ambtenaren van deze gemeente is uitgebreid mondeling (26.III) en schriftelijk contact geweest over de kleine AWN-opgraving bij het Kerkveld (zie boven, onder Nieuwegein, nr. 2), over een mogelijke opgraving in de polder Nedereind (zie boven, onder Nieuwegein, nr. 3) en over de verdere uitbreidingsplannen van de gemeente.

Contacten naar buiten

a. Met overheidsdiensten en andere instellingen.

De Provinciale stuurgroep archeologie vergaderde dit jaar op 22.VIII. Op deze vergadering diende de provinciaal archeoloog zijn verslag over 1972 in. Graag neemt de provinciaal archeoloog de gelegenheid te baat om het Provinciaal bestuur en de betrokken ambtenaren van de Provinciale griffie te danken voor hun snelle en gunstige reactie op zijn verzoeken om steun. Door deze steun werden de aankoop van de klokbeker uit Rhenen (zie boven, onder Rhenen, nr. 1) en de uitgave van de catalogus "Van Steentijd tot Sticht" mogelijk.

Op 15.V, 18.IX en 18.XII nam de provinciaal archeoloog deel aan vergaderingen van de sectie bescherming cultuurbezit van de Stichtse Culturele Raad. Op 4.XII confereerde hij met een lid van het bureau van deze Raad over een subsidieaanvraag van de AWN.

Grote waardering heeft de provinciaal archeoloog voor de medewerking van de Provinciale Planologische Dienst. Met name wil hij de heren F.A. Groen en R.J. Ooyevaar, medewerkers van deze Dienst, hartelijk danken. Waar nodig stonden de medewerkers van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht klaar om de taak van de provinciaal archeoloog te verlichten. Hun allen hartelijk dank, met name mevr. dr. C. Isings en de heer C.A. Kalee. Dank tenslotte ook aan ir. J.J.van den Broek, hoofd van de afdeling Gorinchem van Rijkswaterstaat, Directie Wegen, voor zijn medewerking aan de hoogtemeting op het terrein van het "rondeel" bij Houten (zie boven, onder Houten, nr. 2).

De samenwerking met de stadsarcheoloog van Utrecht, drs. T.J. Hoekstra, en met andere gemeentelijke Utrechtse instanties was, als steeds, bijzonder nauw en hartelijk. Op 16.III, 9.V, 24.VIII en 30.XI nam de provinciaal archeoloog deel aan vergaderingen van de gemeentelijke begeleidingscommissie archeologische aangelegenheden.

Met verschillende andere gemeentes kwamen goede contacten tot stand. Cothen, Houten, Leusden, Nieuwegein en IJsselstein werden in dit verslag reeds genoemd. Aan deze lijst van namen kan nog worden toegevoegd die van Amersfoort, dat zelf het initiatief nam te waarschuwen bij de werkzaamheden in de Krommestraat (zie onder Amersfoort, nr. 2), Bunnik, dat ruime medewerking verleende bij de uitvoering van het boorprogramma in Odijk (zie onder Bunnik, nr. 1), en Rhenen. Met ambtenaren van deze laatste gemeente vond op 23.V een bespreking plaats over een eventuele gemeentelijke monumentenverordening.

Tenslotte dienen nog vermeld te worden contacten met de militaire autoriteiten in Amersfoort. Op 30.X was de provinciaal archeoloog aanwezig bij een bespreking over een nauwkeuriger afbakening van het archeologische monument op de Leusderhei. Deze bespreking werd op 15.XI gevolgd door een verkenning van het oefenterrein per militaire jeep. Een verdere verkenning zal in 1974 plaats vinden.

b. Met de amateur-archeologen.

Zoals blijkt uit het hoofdstuk "Opgravingen, kleine onderzoekjes en verkenningen", hadden de amateur-archeologen ook dit jaar een groot en onmisbaar aandeel in de vergaring van archeologische gegevens. De groepen, waarmee de provinciaal archeoloog in 1973 heeft samengewerkt, zijn dezelfde gebleven als die, vermeld in het Jaarverslag 1972, p. 105. Vele informele en meer formele contacten met deze groepen en met individuele amateurs hebben dit jaar plaats gevonden. In de nu volgende lijst worden er slechts enkele van vermeld.

AWN-Utrecht:

- vergadering bijgewoond van projectleiders op 13.II;
- vergadering bijgewoond van het bestuur op 1.III en 29.VIII.

AWN-Vallei en Eemland en Archeologische werkgroep van Flehite:

- samenkomsten van de veldwerkgroep bijgewoond op 1.II, 15.II en 19.III;
- besprekingen gevoerd met vertegenwoordigers van deze veldwerkgroep 5.II en 4.VI.

AWN-zoekgroep zandgronden:

- verkenning van verschillende vindplaatsen samen met leden van deze groep op 5.IV.

Historische Kring Maarssen:

- bespreking met leden van de groep op 13.II.

Op 28.V vond een vergadering plaats van vertegenwoordigers van verschillende amateurverenigingen in de provincie. Deze werd bijgewoond zowel door drs. Hoekstra als door de provinciaal archeoloog.

Lezingen voor amateur-verenigingen: zie elders in dit Jaarverslag onder rubriek D (d) Lezingen.

c. Met anderen.

In het begin van dit jaar bereikte de provinciaal archeoloog een verzoek van de docente geschiedenis aan de Rijks Pedagogische Academie te Amersfoort om studie- en illustratiemateriaal over de archeologie. Als gedeeltelijke reactie daarop heeft de provinciaal archeoloog op 2.V twee lessen over archeologie gegeven voor studenten van de Academie. Ook van andere zijden werden verschillende verzoeken om inlichtingen ontvangen.

(d) Verslag van de provinciaal archeoloog voor Noord-Holland (P.J. Woltering)

Overheidsinstellingen en diensten

De Begeleidingscommissie Provinciale Archeoloog vergaderde tweemaal, waarbij verslag werd uitgebracht van de werkzaamheden. De Commissie bracht tevens een werkbezoek aan de ROB-opgraving bij Den Burg (Texel) en bezichtigde de in het Texels Museum opgestelde tentoonstelling over de archeologie van Texel (zie Voorlichting).

Een op verzoek van de Commissie samengestelde nota over de mogelijkheden tot inrichting van een archief voor bodemvondsten in de provincie Noord-Holland kwam gereed (zie Provinciaal bodemarchief). Tevens werd een nota opgesteld over de taak van de provinciaal archeoloog in Noord-Holland, en werd een inventarisatie verricht van archeologische objecten in Noord-Holland die binnen afzienbare tijd voor onderzoek in aanmerking komen.

Met de Culturele Raad Noord-Holland vond overleg plaats over de oprichting van een werkgroep archeologie binnen de sectie Geschiedbeoefening en Historie. In verband hiermee werden enkele vergaderingen van deze sectie bijgewoond. Bij een van deze gelegenheden werd een inleiding gehouden over de provinciale archeologie in Noord-Holland.

Van de Gemeentelijke Commissie Oudheidkundig Bodemonderzoek Haarlem, waarvan de provinciaal archeoloog deel uitmaakt, werden eveneens vergaderingen bijgewoond. Contacten op planologisch gebied werden onderhouden met de Provinciale Planologische Dienst, de Dienst Landinrichting en Provinciale Waterstaat. Voor de Provinciale Planologische Dienst werden de archeologische aspecten van een aantal bestemmingsplannen nagegaan, terwijl tevens vele geplande weg- en pijpleidingtracés op hun archeologische consequenties werden beoordeeld. In één geval moest afwijzend worden geadviseerd: te Velsen, waar de aanleg van een gaspijpleiding ernstige schade zou aanrichten aan het terrein van het middeleeuwse huis te Spijk. Van het Provinciaal Bestuur werden weer ontgrondingsaanvragen ter beoordeling ontvangen. In slechts één geval bestonden er ernstige bezwaren tegen een ontgroning: te Assendelft, waar een op het veen gelegen woonplaats uit de Vroege IJzertijd gevaar liep te verdwijnen.

Overleg over de documentatie van Archeologische vondsten uit het Gooi vond plaats met mevr. drs. M. Addink-Samplonius van Museum 'De Vaart' te Hilversum.

Amateur-archeologen

Met de amateur-archeologen werden regelmatig contacten onderhouden. Evenals voorgaande jaren betroffen deze, naast de meer incidentele vondstmeldingen, vooral de systematische begeleiding door groepen amateurs van in de provincie uitgevoerde, veelal omvangrijke grondwerken. In dit verband kunnen genoemd worden de nu reeds enkele jaren lang voortgezette verkenningen die door de AWN-werkgroep Zaanstreek en omstreken worden verricht in de Ruilverkaveling Assendelft, de waarnemingen door de afdeling Haarlem van AWN-werkgroep Kennemerland in de binnenstad van Haarlem en de waarnemingen door de Werkgroep van de Kennemer Oudheidkamer (Beverwijk) in uitbreidingsplannen te Heemskerk en Beverwijk. Aan de registratie en documentatie van reeds eerder gedane vondsten werd belangrijk bijgedragen door de heren E.H.P. Cordfunke te Schoorl en G. Gerrits te Den Burg (Texel).

Monumentenzorg

In het kader van de Monumentenwet werden inventarisaties van wettelijk te beschermen archeologische monumenten verricht in de gemeenten Uitgeest, Limmen, Heiloo, Castricum, Alkmaar en Beverwijk.

Voorlichting

Op verzoek van de gemeente Texel en het Texels Museum werd een tentoonstelling met diaprojectie voorbereid over de archeologie van Texel. De tentoonstelling gaf door middel van kaarten, tekeningen, foto's en opgegraven voorwerpen een beeld van prehistorie en vroegste geschiedenis van het eiland. Een serie van ongeveer tachtig dia's met gesproken tekst (projectietijd ruim 20 min.) sloot hierbij aan. Tentoonstelling en diaserie waren in de eerste plaats opgezet als onderdeel van het leerprogramma van de lagere en middelbare scholen op Texel, die er klassikaal een bezoek aan brachten. Door de opstelling in de centrale expositieruimte van het Texels Museum was het geheel (van half juli 1973 tot april 1974) ook voor het overige publiek toegankelijk. De bij de diaserie behorende tekst is, in enigszins aangepaste vorm, met zwart-wit afdrucken van een groot aantal dia's afgedrukt in het tijdschrift Texel (zie De Publicaties) en tevens als losse brochure verschenen. Een duplicaat van de diaserie met bijbehorende geluidsband is in het archief van de ROB opgenomen.

Provinciaal bodemarchief

Een op verzoek van de Begeleidingscommissie Provinciale Archeoloog verrichte inventarisatie naar de mogelijkheden om in Noord-Holland tot de inrichting van een provinciaal depot voor bodemvondsten te komen werd in het begin van het verslagjaar afgesloten. Overleg met in aanmerking komende regionale en plaatselijke musea leidde tot de conclusie dat vestiging in Haarlem en een organisatorische band met het Frans Hals Museum aldaar op langere termijn de beste mogelijkheden biedt. Hoewel deze opvatting door het Provinciaal Bestuur en de gemeente Haarlem werd overgenomen kon, door problemen van ruimtelijke aard, in 1973 nog geen begin met de realisering van het depot worden gemaakt.

Verkenningen en vondstmeldingen

Assendelft

Waarnemingen door de AWN-Werkgroep Zaanstreek en omstreken tijdens de ruilverkavelingswerkzaamheden in de Zuiderpolder brachten weer een aantal nieuwe vindplaatsen uit IJzertijd en Romeinse tijd aan het licht. Tevens werd op verschillende plaatsen laat-middeleeuws aardewerk aangetroffen.

Bergen

De heer E.H.P. Cordfunke te Schoorl meldde de vondst van laat-middeleeuws aardewerk (waaronder kogelpotfragmenten met bezemstreek), aangetroffen bij de aanleg van een vijver.

Castricum

In de Castricummer Polder komen bij de bewerking van een voor tuinbouw gebruikt perceel, dat de naam Goudduinen draagt, geregeld aardewerkscherven uit verschillende archeologische perioden te voorschijn. Het materiaal (waaronder inheems-Romeins, Karolingisch en later middeleeuws aardewerk)

wordt door de eigenaar van het land, de heer C. Beentjes, uit de bouwvoor verzameld en overgedragen aan de archeologische werkgroep Oud-Castricum, die de vondst meldde.

Haarlem

Door de afdeling Haarlem van de AWN-Werkgroep Kennemerland werd een kleine proefopgraving uitgevoerd op een zandopduiking in het industrieterrein De Waarderpolder, ten oosten van Haarlem. Aanleiding waren bij het scheuren van de grond aangetroffen scherven van inheems-Romeins aardewerk. Afgezien van enkele greppels werden geen verdere sporen van bewoning aangetroffen.

Harenkarspel

De heer A. Schermer te Schoorl meldde de vondst van laat-middeleeuws aardewerk (waaronder blauwgrijze kogelpotscherven) bij de Ambachtsdijk, tussen de polders Geestmerambacht en De Woudmeer. Het materiaal kwam te voorschijn bij de aanleg van het tracé voor een nieuwe provinciale weg Alkmaar-Schagen en werd verzameld door de heer H. Tromp te Kalverdijk.

Heemskerk

De Archeologische Werkgroep van de Kennemer Oudheidkamer ontdekte bij waarnemingen tijdens graafwerkzaamheden in deze gemeente een aantal nieuwe vindplaatsen van prehistorisch, inheems-Romeins en middeleeuws materiaal.

In een bouwput aan de Kerkweg in het centrum van Heemskerk, werd uit een rond NAP gelegen humeus laagje (ca. 2 m onder het maaiveld) een groot aantal scherven van in de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd te dateren aardewerk verzameld. Het overwegend met schelpgruis gemagerde aardewerk is afkomstig van potten met dubbelkonische, Ruinen-Wommels I-achtige en S-vormige profielen. Sommige randen zijn met vingertopindrukken versierd; op de wanden komen een enkele maal vingertopindrukken en lijnversiering voor. Opmerkelijk is een aantal fragmenten van zacht gebakken, met kaf gemagerd aardewerk, die hebben behoord tot ca. 3.5 cm dikke platen met ronde gaten. Vergelijkbare platen zijn van enkele andere plaatsen in het westelijk kustgebied bekend. Ze worden gewoonlijk met zoutwinning in verband gebracht. Dezelfde vindplaats leverde ook scherven van inheems-Romeins aardewerk op, die werden gevonden in een vanaf een hoger niveau ingegraven kuil of greppel.

Op verschillende plaatsen aan de Hoflaan, niet ver van de resten van kasteel Oud-Haarlem, werden bij de aanleg van sloten en vijvers scherven gevonden van IJzertijd-, inheems-Romeins en middeleeuws aardewerk (waaronder Pingsdorf, Paffrath, steengoed en kogelpotten).

Aan de Deutzstraat en de J. Poststraat werd inheems-Romeins en middeleeuws aardewerk (Pingsdorf, Paffrath, Kogelpotten) gevonden.

Bij waarnemingen in een bouwput bij de Ned.Herv. kerk werd een uit kloostermoppen opgebouwde grafkist met inwendige beschildering aangetroffen. Profielen onder de noordmuur en langs de oostmuur van de kerk vertoonden een humeuze laag met inheems Romeins aardewerk op ca. 1.50 m +NAP.

Heiloo

De heer E.H.P. Cordfunke te Schoorl meldde een vindplaats van inheems-Romeins aardewerk, twee vindplaatsen van inheems-Romeins en middeleeuws aardewerk (waaronder Pingsdorf) en drie vindplaatsen van middeleeuws aardewerk (Pingsdorf, steengoed, kogelpotten).

Limmen

Bij het graven van een kuil in een perceel grasland ten oosten van Limmen kwamen scherven van inheems aardewerk uit Late IJzertijd of vroeg-Romeinse tijd, alsmede scherven van Karolingisch en later middeleeuws aardewerk te voorschijn. De vondst, die ons werd gemeld door de heer E.H.P. Cordfunke te Schoorl, is mede van belang omdat in de directe omgeving van de vindplaats reeds eerder aardewerk uit de Vroege IJzertijd (een pot van Ruinen-Wommels I model) werd gevonden.

Lit.: E.H.P. Cordfunke, 1969: Limmen, bijdrage tot de oudste geschiedenis van het dorp (met een bijlage door J.F. van Regteren Altena), Alkmaars Jaarboekje 5, 49-63.

Op een afgezaand perceel tussen Westerweg en Kapelweg werd tijdens het bollenrooien een Romeinse munt gevonden (Commodus, 180-193; determinatie Kon. Penningkabinet).

Schagen

Grondwerken in deze gemeente brachten twee nieuwe vindplaatsen aan het licht. Bij het gehucht Grootewal, ten zuiden van Schagen, werd door de heer A. Schermer te Schoorl inheems-Romeins aardewerk verzameld uit bij het graven van een wegcunet vrijgekomen grond.

Tijdens slootaanleg bij het gehucht Tjallewal, eveneens ten zuiden van Schagen, werd een hoog perceel doorsneden, waarbij de heer C. Wagenaar te Krabbendam een hoeveelheid laat-middeleeuws aardewerk (waaronder Pingsdorf) verzamelde. Deze vondst, die werd gemeld door de heer A. Schermer, blijkt betrekking te hebben op een nog niet eerder gelokaliseerd onbebouwd terpje, dat gelegen is aan de oostzijde van de Tjallewallervaart en daar kennelijk deel uitmaakt van de reeks Tjallewal, Avendorp, Tjaarsdorp.

Schoorl

De heren A. Schermer en E.H.P. Cordfunke meldden dat bij de aanleg van een vijver sporen van langwerpige in het veen gegraven kuilen waren aangetroffen. De vondst van een randfragment inheems aardewerk op het veen maakt een datering van deze veenderij, die mogelijk verband houdt met zoutwinning, in de Romeinse tijd waarschijnlijk. Opmetingen in het platte vlak waren door te ver voortgeschreden werkzaamheden niet meer mogelijk. Lit.: A. Schermer 1974: Friese verveners te Schoorl in het begin van de jaartelling, Westerheem 23, p. 50-58.

Texel

Door de inventarisatiewerkzaamheden van de heer G. Gerrits te Den Burg werd het aantal van dit eiland bekende vondsten weer aanzienlijk uitgebreid.

Den Burg. Aardewerkscherven uit Late IJzertijd of Romeinse tijd, afkomstig uit een met bruingrijs zand gevulde (nederzetting?) kuil in het profiel van een bouwput aan de Kogerstraat.

Een complete kalkstenen vijzel met vier nokken aan de rand, van waarschijnlijk middeleeuwse ouderdom. Reeds geruime tijd geleden door de heer P. Kunst gevonden bij graafwerkzaamheden op het erf van zijn aan de Kogerstraat gelegen boerderij.

De Waal. Laat-middeleeuws aardewerk (onder meer blauwgrijze draaischijfproducten), in 1967 als oppervlaktevondsten verzameld uit een akker ten oosten van De Waal.

Hoge Berg. Op en rond deze keileemopduiking, die de kern van Texel vormt, kwamen vijf nieuwe vindplaatsen van Mesolithisch en/of Neolithisch materiaal aan het licht. In alle gevallen gaat het om oppervlaktevondsten, afkomstig uit de bouwvoor van akkerland. Vier vindplaatsen leverden vuursteenafslagen en nucleï op, gedurende een aantal jaren verzameld door de heer H.C.A. Kievits (Den Burg) op een vijfde terrein vond de heer H.E. Peeters (Den Burg) in 1969 een Neolithisch duntoppig disseltje met ovale dwarsdoorsnede, vervaardigd uit fijnkorrelig (diabaas-achtig?) gesteente. Tot de vondsten van de Hoge Berg behoren ook twee afgeronde veldkeien met een vanuit twee tegenoverliggende zijden uitgevoerde doorboring, die in één geval niet is voltooid. De datering van deze voorwerpen is onzeker.

Westerduinen. Van het strand aan de westkust van het eiland werden zes vondsten bekend. Een waarschijnlijk Mesolithische doorboorde basisbijl van hertshoorn, in 1967 gevonden door de heer J.W. Kùchler (Eefde).

Een ca. 7 cm lang en 5 cm breed, dun- en spitstoppig Neolithisch bijltje met plat-ovale dwarsdoorsnede, vervaardigd uit groen-bruin verweerde vuursteen met grijze kern, in 1965 gevonden door de heer H.E. Peeters (Den Burg).

Een randfragment van IJzertijd-aardewerk.

Een sterk afgesleten sestertius van Hadrianus (determinatie Kon. Penningkabinet).

Een randfragment van een handgevormde, met schelpgruis gemagerde kogelpot.

Een langwerpig zandstenen slijpsteentje met doorboring, gevonden door mej. E. Spanhaak (Den Burg).

Twisk

Bij de veldverkenningen in het kader van de Monumentenwet werd in de voortuin van de heer R.P. Spijker aan de Dorpsweg te Twisk, een als bloembakje gebruikte vijzel met één gootje in de rand aangetroffen. Het voorwerp is vervaardigd uit nogal ruw bewerkt grijs vulkanisch gesteente ("basaltlava") en was door de eigenaar gevonden bij het ploegen in de Polder De Bennemeer. De datering is middeleeuws of later.

Venhuizen

Bij het graven van een drainagegreppel in een weiland in de Houterpolder werden door de heer P. Kesteloo aardewerkscherven, botfragmenten en brokken natuursteen gevonden. Bij een bezoek aan de vindplaats bleek het materiaal afkomstig uit een slootje of kuiltje dat vanaf een nu in de moderne bouwvoor opgenomen niveau in de zavelige ondergrond was gegraven. Het met steengruis gemagerde aardewerk behoort tot het in oostelijk West-Friesland algemene Hoogkarspel-type en kan in de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd worden gedateerd.

De heer Kesteloo bleek tevens in het bezit van vergelijkbaar materiaal van nog twee andere vindplaatsen in de Houterpolder. Ook hier gaat het om scherven van Hoogkarspel-aardewerk, botten en natuursteen (waaronder een lepelfragment en een fragment van een vuurstenen "sikkel"), die in de loop der jaren werden verzameld uit de bouwvoor van akkerland. Onder deze oppervlaktevondsten bevinden zich ook scherven van vroeg- en later middeleeuws handgevormd (kogelpotten) en draaischijfaardewerk (Karolingisch, Pingsdorf, steengoed).

Westzaan

De heer E.J. Helderma te Wormerveer zond ter determinatie een randfrag-

ment van met steengruis gemagerd aardewerk, aangetroffen op een met zand opgespoten terrein. De scherf heeft nagelindrukken op de rand, een stafband met vingertopindrukken aan de halsbasis en heeft behoord tot een Harpstedt-achtige pot. De datering is Vroege IJzertijd. Het aangevoerde zand zou volgens mededeling van Rijkswaterstaat gewonnen zijn in de Twiskepolder, ten oosten van Oostzaan.

Opgravingen en belangrijke verkenningen in Noord-Holland in 1973

Aartswoud, gem. Hoogwoud	nederzettingssporen Laat-Neolithicum	IPP te Amsterdam
Amsterdam	stadskernonderzoek, kerk	Dienst der Publieke Werken A'dam/IPP, Amsterdam
Andijk	grafheuvels en ne- derzettingssporen Midden-Bronstijd- Vroege IJzertijd	ROB te Amersfoort
Den Burg, gem. Texel	grafheuvelzool Mid- den Bronstijd, ne- derzettingssporen Late Bronstijd, IJzertijd, Romeinse Tijd, Vroege en Late Middeleeuwen	ROB te Amersfoort
Haarlem	nederzettingssporen Romeinse Tijd, stads- kernonderzoek, kas- teel	IPP, Amsterdam/ROB Amersfoort/Rijks Geo- logische Dienst, Haar- lem/AWN Werkgroep Ken- nemerland/NJBG
Hilversum	waarnemingen in (vermoedelijk) ur- nenveld, grafheuvel- restauraties, kerk	IPP, Amsterdam/Mu- seum De Vaart, Hil- versum/ROB, Amers- foort/Stichting Goois- Natuurreservaat/AWN Werkgroep Naerdinck- landt/NJBG
Hoogkarspel	perceleringssyste- men Bronstijd	IPP, Amsterdam
Monnickendam	klooster	IPP, Amsterdam/ AWN Werkgroep A'dam en omstreken.
Polder Het Grootslag	archeologische streekbeschrijving	ROB te Amersfoort
Velsen	Vroeg-Romeinse militaire vondsten	IPP A'dam/AWN Werk- groep Kennemerland

(e) Verslag van de provinciaal archeoloog van Zuid-Holland (H.Sarfati)

Overheidsinstellingen en diensten

In het verslagjaar vergaderde de Provinciale Archeologische Commissie tweemaal; op deze vergaderingen werd door de provinciaal archeoloog periodiek verslag uitgebracht van zijn werkzaamheden. Regelmatig werd op de woensdagmiddag spreekuur gehouden op het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Ook over dit jaar moet meegedeeld worden dat aan de opzet van het spreekuur weinig gehoor gegeven werd; de bezoekersfrequentie was wisselend, maar nooit groot. De contacten met amateur-archeologen vonden meestal bij andere gelegenheden plaats (zie ook hieronder).

Op verzoek van de Vaste Commissie van Advies en Bijstand in Culturele Angelegenheden van de provincie Zuid-Holland werd een toelichting gegeven op het onderzoek van schepen uit de Romeinse tijd te Zwammerdam (gem. Alphen a.d. Rijn). Regelmatig contact werd onderhouden met de Provinciale Planologische Dienst. Een der beide door de Provinciale Waterstaat ter beschikking gestelde ambtenaren assisteerde bij het onderzoek te Schoonhoven.

Ter bekendmaking van het werk van de provinciaal archeoloog werd een inleiding gehouden op een vergadering van de hoofden der polderdistricten van de Provinciale Waterstaat.

Regelmatig werden de vergaderingen van de Archeologische Commissie van de gemeente Delft bijgewoond. Zoals gewoonlijk werd ook een regelmatig contact onderhouden met de Afd. Oudheidkundig Onderzoek van de Dienst Gemeentewerken (O.O.G.) te Rotterdam.

Overige instellingen

Gegevens werden verstrekt aan de Werkgroep Milieubeheer van de Rijksuniversiteit te Leiden en aan het Instituut voor Stad- en Landschap te Rotterdam t.b.v. het jaarverslag.

De voorgenomen aanleg van een transportleiding door een archeologische vindplaats te Hekelingen (gem. Spijkenisse) leidde tot een intensief overleg met de N.V. Nederlandse Gasunie en het RMO. Het geplande onderzoek vanwege het RMO vond door de verlegging van de leiding (overigens niet om archeologische redenen) geen doorgang.

Amateur-archeologen

Velerlei contact had er ook naast het spreekuur met amateur-archeologen plaats. Evenals in voorgaande jaren werd toezicht gehouden over door amateurs uitgevoerde opgravingen en verkenningen (zie daar). Enige afdelingen van de AWN, werkgroepen van de NJBG en historische verenigingen werden bezocht. Een belangrijke ontwikkeling was de heroprichting van de afdeling Rijnstreek van de AWN.

Voor 11 historische of archeologische verenigingen werden lezingen verzorgd en medewerking werd verleend aan de organisatie van twee cursussen archeologie van de Volksuniversiteit Leiden. Het was uit de cursisten hiervan dat de afdeling Rijnstreek van de AWN kon worden heropgericht. Als medewerker van het Regionaal-Historisch Tijdschrift Holland voor de rubriek archeologie (sedert 1969) werd een aantal redactievergaderingen bijgewoond.

Documentatie, Monumentenzorg en Provinciaal Bodemarchief

In het kader van het geschikt maken van het documentatiebestand voor computer-verwerking werd een begin gemaakt met het omzetten van de gegevens op nieuwe fiches.

De inventarisatie van archeologische monumenten ter uitvoering van de Monumentenwet werd voltooid voor de gemeenten Dordrecht, Koudekerk a.d. Rijn en Spijkenisse.

Een eerste ordening werd aangebracht in het in het RMO ingerichte Provinciale Bodem-Archief. Dit betrof alleen recente bodemvondsten; de reeds in het museum aanwezige collectie van vondsten afkomstig uit Zuid-Holland werd buiten beschouwing gelaten. Een groep vondsten, in voorgaande jaren verzameld door de AWN-Werkgroep Lek- en Merwestreek in de Alblasserwaard werd in het PBA opgenomen.

Een intensieve veldkartering werd door enige leden van de afdeling Rijnstreek van de AWN uitgevoerd op de Roomburg (gem. Leiden).

Verkenningen

Prehistorie

Loosduinen (gem. 's-Gravenhage)

Leden van de afd. Den Haag van de AWN hebben een uitgebreide verkenning uitgevoerd ter plaatse van de afgebroken boerderij Madestein. Onder de middeleeuwse resten (zie onder) werden in de top van het ongestoorde strandwalzand fragmenten van ceramiek en vuursteen gevonden uit het Late Neolithicum (Vlaardingen cultuur).

Maasland

In de Aalkeetbuitenpolder werd door de heer S. van der Kooi bij werkzaamheden op zijn land een gave pot uit de IJzertijd gevonden. Een nadere verkenning bracht meerdere potten uit deze tijd aan het licht. Alle bevinden zich op een diepte van ca. 0.70 m in het veen dat ter plaatse tot aan bouwvoor reikt. De potten bevatten in de regel een aantal botten van overwegend schaap/geit. De nieuwe vindplaats bevindt zich op een honderdtal meters van de plek waar enige jaren geleden een vergelijkbare vondst is gedaan (Jaarverslag 1970, 62).

Kijkduin (gem. 's-Gravenhage)

Leden van de NJBG afd. Den Haag en de AWN afd. Den Haag hebben o.l.v. de heer E.J. Bult een verkenning uitgevoerd op het strand van Kijkduin naar bewoningssporen in de veenlaag die als gevolg van wind en water in voor- en najaar vanonder het zand vrijkomt. Tal van vondsten werden geborgen daterende uit de late IJzertijd en de Romeinse tijd. Het ligt in de bedoeling het onderzoek voort te zetten.

Protohistorie

Leiden

Bouwplannen voor het gebied waar het Romeinse grensfort de Roomburg (castellum Matilo) heeft gestaan, leidde tot een intensieve veldverkenning uitgevoerd door enige leden van de AWN afd. Rijnstreek o.l.v. de heer Trippensee. Hoewel de verkenning aan het einde van het verslagjaar nog niet afgerond was, ziet het er naar uit dat de plaats van het fort op basis van deze veldverkenning beter te localiseren is dan uit de voorhanden zijnde gegevens viel af te leiden.

Middeleeuwen

Strevelshoek (gem. Ridderkerk)

Vondsten uit de 11de tot 14de eeuw werden gedaan door de heer P. Rijken te Heerjansdam bij de aanleg van een waterleiding door Strevelshoek in het uiterste noordwesten van de Zwijndrechtse Waard, ten westen van de Waalweg. Nadere verkenningen uitgevoerd op een perceel ten oosten van deze weg door de heer Rijken, de heren G. en P. Alders te Alblasserdam en de heer G. van den Beemt te Amersfoort hebben duidelijk gemaakt dat zich hier in de genoemde periode een nederzetting bevonden heeft. Vermoedelijk is deze nederzetting, gelegen op zandige afzettingen in een binnenbocht van het riviertje de Waal, bij het inbreken van de Zwijndrechtse Waard in het begin van de 14de eeuw verlaten en bij de herinpoldering in 1331 woest gebleven.

Gorinchem

Leden van de NJBG afd. Gorinchem hebben een klein onderzoek ingesteld in de stadskern aan de Langendijk ter plaatse van een toekomstige bouwput.

Delft

Uitgaande van de Delftse Archeologische Commissie werd een onderzoek ingesteld in de Waag door enige leden van de AWN o.l.v. de heren R. de Jong, J.J. Raue en H.H. Vos. Belangrijke gegevens werden verkregen betreffende de opbouw van de ondergrond, de wijzen van oeverbevestiging langs de Wijnhaven en de ontwikkeling van de bebouwing.

De Stichting Altena zette ook dit jaar het onderzoek op het terrein van het kasteel Altena voort. Een uitvoerig rapport van de werkzaamheden werd namens de Stichting Altena opgesteld door de heer E.J. Bult.

Leiden

Leden van de AWN afd. Rijnstreek hebben o.l.v. de heer J.D.F. Hardenberg een onderzoek uitgevoerd op het terrein waar het kasteel Coebel vermoed werd. Intensief graafwerk heeft wel verschillende puinconcentraties aan het licht gebracht, maar duidelijke bouw- of sloopresten van het kasteel zijn niet gevonden.

Warmond

Enige leden van het Historisch Genootschap Warmelda hebben o.l.v. de heer P. Bakkers enige resten van het 15de eeuwse klooster Marienhage vastgelegd, die bij het bouwrijp maken in het uitbreidingsplan Ende-poel II te voorschijn waren gekomen. Gevonden werden een deel van een slotje, dat aan een zijde afgesloten werd door een half-cirkelvormig bakstenen bouwwerkje: de vis- of wasvijver met schoonmaak aanleg?

Loosduinen (gem. 's-Gravenhage)

Leden van de AWN afd. Den Haag hebben o.l.v. de heer F.B. Simonis een onderzoek uitgevoerd ter plaatse van de afgebroken boerderij Madestein. Minstens vier fasen van baksteenbouw, daterend van het midden van de 13de tot het begin van de 17de eeuw, werden gevonden. De 13de eeuwse kern vormde een stenen camer die in de eerste drie fasen tot een steeds omvangrijker boerderij werd uitgebouwd. De 17de eeuwse herbouw leidde tot een grotendeels onafhankelijk van de middeleeuwse boerderij opgezet landhuis, dat na 19de eeuwse verbouwingen, in de 20ste eeuw weer tot een kleinere boerderij inkromp. Vondsten uit een gedempt slotje onder alle funderingen wijzen op een 12de eeuwse vestiging, waarvan het ech-

ter niet gelukt is nadere woonsporen te vinden. Het ligt in de bedoeling in de geplande groenvoorziening de omtrekken van de hoofdbouwfases op te nemen. Bij het onderzoek werd grote medewerking ondervonden van de Plantsoendienst van Den Haag (de heer J. Bosma) en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (de heer Th. van Straalen).

Iets noordelijker, op dezelfde oostelijke strandwalrand, signaleerde dezelfde groep gravers een kleine stenen camer, Kraaienstein genaamd, onder de afbraak van subrecente bebouwing. Ook deze boerderij dateerde uit de 13de eeuw.

De stenen camers van Madestein en Kraaienstein vertonen qua ligging op de rand van de strandwal en het toegepaste bouw materiaal van grote kloostermoppen grote overeenkomst met het nog iets noordelijker gelegen klooster der Cistercienserinnen te Loosduinen, dat 1245 gesticht werd. Wellicht gaat de oorsprong van dit klooster terug op een gelijkwaardige agrarische vestiging als de nu onderzochte.

Vondstmeldingen

Delft

De Chartermeester van het Hoogheemraadschap van Delfland, de heer C. Postma, meldde de vondst van een 14de eeuwse grape bij bouwwerkzaamheden achter het Gemeenlandshuis.

Klaaswaal

Bij werkzaamheden in het kader van de ruilverkaveling meldde de heer Postma van het Bureau Uitvoering Ruilverkaveling de vondst van muurwerk ten westen van de Kloosterweg langs de voormalige Loggervliet. Begeleidende vondsten wezen op een 17de/18de eeuwse aanleg, misschien een geïsoleerd bedrijfsgebouwtje. De vondst is doorgegeven aan het Historisch Streekmuseum te Heinenoord.

Middelharnis

Tussen 1914 en 1925 is op een akker op Flakkee, vermoedelijk in de omgeving van Middelharnis, een versierde pot uit de IJzertijd gevonden. De pot is als familie-bezit bewaard gebleven en werd gemeld door mevrouw C.J. Weevers te 's-Gravenhage.

Vierpolders

Bij werkzaamheden ten behoeve van een nieuwe jachthaven langs de Brielse Maas is een zeer zware houten oeverbevestiging gevonden daterende uit de 18de eeuw. De zware beschoeiing markeert een stadium in het langdurige proces van aanpoldering langs dit gedeelte van de rivier. De palen zijn na de ontgraving weer met zand toegedekt.

Wassenaar

Bij graafwerk voor een nieuwe riolering aan de Duinrellweg kruising Reyerlaang is men op een bakstenen gewelfje gestoten dat zonder bodem in het duinzand was gefundeerd. Deze 'gang' is vermoedelijk een fragment van een beerput geweest. De melding werd gedaan door de Dienst Gemeentewerken.

Wateringen

Bij de aanleg van een leiding op het terrein van de Hof van Wateringen is men gestoten op een fundering van kleine kloostermop. De bouwresten zijn ingemeten door de Dienst Gemeentewerken.

Opgravingen en uitgebreide verkenningen in Zuid-Holland in 1973

Alblasserdam	inheems-Romeinse nederzetting	ROB, Amersfoort
Brielle	Hof heren van Voorne (ME)	OOG, Rotterdam
Delft	kasteel Altena (voortz.) (ME)	ROB, Amersfoort/ Stichting Altena
Kethel (gem. Schiedam)	middeleeuwse woonheuvel	OOG, Rotterdam
Loosduinen (gem. 's-Graven- hage)	boerderij Madestein) neolithisch, middeleeuwse)	ROB, Amersfoort/ AWN, Den Haag
Schiedam	St. Annaconvent middeleeuws	OOG, Rotterdam
Schoonhoven	kasteel, middeleeuws	ROB, Amersfoort
Spijkenisse	bewoningsresten ijzertijd- middeleeuwen	OOG, Rotterdam
Zwammerdam (gem. Alphen a.d. Rijn)	schepen uit de Romeinse tijd	IPP, Amsterdam

Tentoonstelling

Op verzoek van de organisatie van het Symposium "Woning en huisraad in de middeleeuwen" te Rotterdam werd in samenwerking met de staf van het Museum Mr. Simon van Gijn te Dordrecht een tentoonstelling van vondsten gedaan tijdens de ROB-opgravingen 1968-71 in de Dordtse binnenstad ingericht. De tentoonstelling werd geopend op 20.III met een bezoek van de deelnemers aan het Symposium en trok daarna tot aan de sluiting op 30.VI ruim 2800 bezoekers.

(f) Verslag van de provinciaal archeoloog van Zeeland (J.A. Trimpe Burger)

In 1973 moest een belangrijk deel van de beschikbare tijd van de provinciaal archeoloog ingezet worden voor het opgravingswerk te Aardenburg (zie elders in dit jaarverslag 1973 bij Opgravingen). De opgraving ving aan op 5.III en werd voortgezet gedurende de winter van 1973/1974. Tijdens de opgravingscampagne is alle vondstenmateriaal systematisch opgeborgen en geïnventariseerd; de belangrijkste stukken werden reeds gerestaureerd, opgemeten of gefotografeerd.

Uit overig Zeeland is voor 1973 op het gebied van opgravingen en vondsten weinig belangrijks te melden. Gegevens daaromtrent werden in het provinciaal bodemarchief te Middelburg (Zeeuws Museum) gedeponneerd; t.z.t. zullen plaats voor plaats oude en nieuwe gegevens worden geordend en vermeerderd o.a. voor de centrale documentatie van de ROB te Amersfoort.

Te Middelburg werd in het Zeeuws Museum tenminste een dag in de week (de dinsdagen) gewerkt aan de documentatie en inventarisatie van de archeologische - ten dele ook historische - verzamelingen, in dit museum (prov. depot). Zo is het o.a. de bedoeling op korte termijn ingangen te verkrijgen via een kaartsysteem op a) inventarisnummer(s), b) plaats, c) object/voorwerp. Ten dele verouderde omschrijvingen en benamingen worden wel overgenomen, maar waar nodig aangevuld met de nieuwse opvattingen over het materiaal, datering enz.

Belangrijke vorderingen werden ook gemaakt met de ordening en bewerking van het zeer omvangrijke, maar tevens ook nogal chaotische handschriftarchief van wijlen J.A. Hubregtse uit Burgh op Schouwen. Dit archief geeft belangrijke gegevens over vondsten en vondstomstandigheden die door de heer Hubregtse zijn gedaan en waargenomen, vooral op het eiland Schouwen, maar incidenteel ook elders in Zeeland. De uit talloze vondsten bestaande verzameling van de heer Hubregtse werd gelegateerd aan het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen; het Zeeuws Museum te Middelburg heeft de collectie nu in langdurig bruikleen en draagt er de zorg over. De bewerking van het archief Hubregtse zou een uitzichtloze zaak zijn voor één persoon. Via hulp van het administratief Dienstencentrum Zeeland is daarin gelukkig verandering gekomen. Drs. J. Borghouts (geoloog) heeft zich belast met de uitwerking en copiëring van het dikwijls zeer moeilijk leesbare handschrift, daarbij gesteund door de typekamer van het Dienstencentrum. Hierbij zij opgemerkt dat ook op ander gebied zeer veel hulp wordt ondervonden van het A.D.Z.

De vaste "zit-dinsdagen" in het Zeeuws Museum te Middelburg blijken zeer bevorderlijk te zijn voor de contacten met velerlei instanties en personen in de provincie; zij verstevigen bovendien de band met het provinciaal museum en de goede relaties met directeur en medewerkers. Vooral via de Federatie van Zeeuwse Musea en Oudheidkamers (bestuurslid) werden diensten verleend aan verscheidene musea en oudheidkamers: Gemeentelijk Museum Vlissingen (tijdelijke inrichting van een archeologische afdeling), Oudheidkamer Terneuzen (pré-advies over de oprichting en inrichting), Gemeentelijk Museum Aardenburg (velerlei werkzaamheden als conservator van het museum). In 1973 werd door de Federatie een Zeeuwse Museumfolder samengesteld; de lay-out van de "inzending" Aardenburg werd hiervoor verzorgd.

In 1973 maakte de provinciaal archeoloog als bestuurslid van het Kon. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen deel uit van een commissie van beheer over de veelzijdige en kostbare verzamelingen van het Genootschap. De commissie stelde een uitvoerig rapport over haar bevindingen samen.

Van de conservator van het Museum voor Zuid- en Noord-Beveland te Goes, de heer L.J. Abelmann (tevens gemeentearchivaris) zijn evenals vorige jaren weer vele gegevens ontvangen over vondsten betreffende de Bevelanden, aanwezig in particuliere verzamelingen en in de museumcollectie te Goes.

Ook van de heer B. Oele, correspondent en medewerker van de ROB te Kapelle, ondervonden wij weer veel hulp.

Van de afd. Zeeland van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland is, zoals gebruikelijk, weer perfect gedocumenteerd materiaal binnengekomen.

Op wel haast traditionele wijze is de samenwerking met de afdeling archeologisch onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, o.l.v. de heer C. Hoek (stadsarcheoloog) met zijn medewerkers voortgezet. Opgravingsresultaten enz. worden regelmatig uitgewisseld. Zo werden vondsten uit de Romeinse tijd afkomstig uit Poortugaal en Spijkenisse te Aardenburg uitvoerig beschreven.

Ten behoeve van de tentoonstelling "Utrechtse Misbaksels" stelde het Gemeentelijk Museum te Aardenburg op verzoek van de stadsarcheoloog van Utrecht, drs. T. Hoekstra, fraaie specimen van Aardenburgse pottenbakkerswaar ter beschikking.

Buitenlands bezoek

In 1973 zijn de Zeeuwse archeologische collecties en de opgravingen te Aardenburg weer door vele buitenlandse vakgenoten bezocht. Wij noteerden de volgende namen in willekeurige volgorde:

- 24.II drs. M. Rogge (oudenaarde, België) voor inlichtingen over vondsten van de terra sigillata-pottenbakker AMATOR uit Trier.
- 27.III dr. P.H. Mitard (Parijs) voor de bestudering van terra sigillata van het type Drag. 45. Dit type met leeuweproversiering wordt vooral veel te Aardenburg gevonden.
- 2.VII dr. H. Rottier (Genève), voor inlichtingen over stadsplattegronden in Zeeuws-Vlaanderen, bestemd voor zijn dissertatie "La Flandre Zélandaise".
- 15.IX dr. J. Hurst (Londen) en drs. F. Verhaeghe (Gent) in gezelschap van de heer H.J.E. van Beuningen (Langbroek) voor de bestudering van middeleeuws aardewerk uit Aardenburg.
- 25.IX dr. P. Manneke (Gotland, Zweden) studiereis door o.a. Zeeland, vroege vestingwerken (Oost-Souburg e.a.); musea te Aardenburg en Middelburg.
- 22.VIII prof. T. Capelle met studenten van het Seminar für Vor- und Frühgeschichte Münster, Westfalen; bezoek aan de musea te Aardenburg en Middelburg en archeologische monumenten in Zeeland (vluchtbergen, vluchtburgen).
- 8.X dr. J. Reichstein en de heer Schinkel (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Kiel), vroeg-middeleeuwse volksburgen (Souburg e.a.), met bezoek aan Aardenburg en Middelburg (musea, kerk en opgravingen).
- 20.X dr.mr. J. Smeesters, (Dir. Prov. Gallo-Romeins Museum, Tongeren) bezoek aan de opgravingen te Aardenburg. de heer M. Vanderhoeven, idem, Tongeren, bestudering terra sigillata vondsten.
- 13.VII de heer Martin Petchey (Barking, Essex, Engeland) voor bestudering middeleeuws aardewerk Aardenburg.

13.VII de heer en mevrouw Cools (Middelkerke, België), vonden van het strand bij Raversijde; dokumentatiemateriaal ten geschenke gekregen; een houten schop uit de Romeinse tijd ter conservering op het laboratorium van de ROB in ontvangst genomen.

(g) Verslag van de provinciaal archeoloog van Noord-Brabant (G.A.C.Beex)

Officiële instanties of instellingen

Veel administratief werk moest worden verricht in verband met het feit dat talrijke gemeenten zijn overgegaan tot het vaststellen van een bestemmingsplan voor de buitengebieden. In verband hiermee vroegen de volgende gemeenten naar een overzicht van de archeologische objecten en vooral naar kaarten waarop de ligging en uitgestrektheid van deze objecten staat aangegeven liefst nog met een waardebeoordeling.

Deze gegevens werden verstrekt aan de volgende gemeenten:

Beers-Gassel, Bergeijck, Berkel-Enschot, Bladel, Boxmeer, Cuyck, Eersel, Nw. Ginneken, Heeswijk-Dinther, Hoogeloon, Lieshout, Luycksgestel, St. Oedenrode, Oeffelt, Reusel, Valkenswaard, Veldhoven, Vessem, Wanroy.

Op 5.IV was er een bespreking over de Deurnese Peel met de Geologische Dienst, Staatsbosbeheer en dr. Janssens uit Utrecht.

Op 20.IV was er een bespreking samen met Staatsbosbeheer en P.P.D. eveneens over de Deurnese Peel.

Op 24.IV werd voor de P.P.D. de meldingskaart bijgewerkt.

Op 10.V was er een bespreking met Staatsbosbeheer en P.P.D. over de gemeenten Asten, Hoge en Lage Mierde en Dongen.

Op 18.IX was er een bespreking met P.P.D. en Staatsbosbeheer over de gemeenten Nw. Ginneken, Teteringen en Berkel-Enschot.

Op 24.VIII was er een bespreking met Streekorgaan Kempenland over archeologische belangen van de bestemmingsplannen voor het buitengebied in deze streek.

Voor Provinciale Waterstaat werden de volgende bestekken beoordeeld: Bestek weg Udenhout; bestek weg Vught-Berlicum; bestek weg Rosmalen-Berlicum.

Inlichtingen

- 18.I aan R. Peeters te Tilburg werden inlichtingen gegeven over Romeinse munten uit Bladel.
- 15.I aan J.R. Broertjes van de Geologische Dienst werden inlichtingen verstrekt over archeologische objecten langs het Dommeldal te St. Oedenrode.
- 23.I aan drs. G.J. Verwers van het Instituut voor Prehistorie te Leiden werden gegevens verschaft over een grafheuvel te Heeze.
- 25.I aan J. Schrijvers te Beerse (België) werd een literatuurlijst verstrekt over archeologische studies over de Kempen.
- 8.II aan R. Peeters te Tilburg werden gegevens verstrekt over enige vondsten te Alphen.
- 1.III aan J.C.R. van Kessel te Veldhoven werden gegevens verschaft over archeologische objecten op de Lanschotse Heide.
- 8.V aan W. Iven van het Staatsbosbeheer werd een overzicht gegeven van de archeologische vondsten en objecten te Leende.
- 10.V aan dr. G.J. Verwers van het Instituut voor Prehistorie te Leiden werden gegevens verschaft over de nederzetting uit de IJzertijd op de Hooidonkse akkers te Son en Breughel.
- 17.V aan het Streek-historisch Genootschap "De Biesbos" te Almkerk werden gegevens verschaft over archeologische objecten in de Biesbos en het Land van Heusden en Altena.

Vondsten en verkenningen

Behalve de normale verkenningen van ruilverkavelingen, ontgrondingen, wegen- en woningbouw en de controle van vondstmeldingen werd gedurende dit jaar ook een meer systematische verkenning uitgevoerd door studenten van het Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit van Amsterdam, onder leiding van drs. J. Slofstra. Hiervoor werd een bepaald gebied (gem. Riethoven) uitgezocht dat systematisch per vierkante kilometer werd verkend. Het gunstige resultaat wijst er op dat deze eerste proef in de volgende jaren zal worden herhaald.

Wat de overige vondsten en succesvolle verkenningen betreft deze worden hieronder in alfabetische volgorde vermeld:

Bergen op Zoom

Een aantal ijzertijdscherven werden gedetermineerd voor de heer A. Gieles. De heer A. Nijssen vond ten zuid-westen van Bergen op Zoom scherven die uit de IJzertijd, Romeinse, merovingische en carolingische tijd dateerden.

Bladel

Door N. Roymans werd deze gemeente regelmatig gecontroleerd waarbij een groot aantal oppervlakte-vondsten werd verzameld en een groot aantal nieuwe vindplaatsen werd ontdekt. Hiertoe behoren:

1 Mousteriën-artefact

10 mesolithische concentraties van vuursteenartefacten en afslag

4 terreinen met neolithische vondsten waarbij 4 stenen bijlen of fragmenten hiervan, 2 vuurstenen messen, 1 vuurstenen dolk, 1 knophamerbijl en scherven met wikkeldraadversiering

3 nederzettingen uit de IJzertijd

3 nederzettingen uit de Romeinse tijd waarbij een bronzen munt, veel aardewerk- en glasfragmenten

1 merovingische kraal

1 middeleeuwse drinkwaterput

Boxtel

Op twee plaatsen in deze gemeente werden door H.R.W. Rutten, in zandafgravingen, sporen van een nederzetting uit de Romeinse tijd aangetroffen waarbij talrijke voorwerpen verzameld werden.

Breda

Door L. Moelands werden nederzettingssporen uit de ijzertijd ontdekt in het tracé van de nieuwe Rijksweg. Bij de Bieberg vond hij sporen van een nederzetting uit de Romeinse tijd.

Cuyck

Op een bouwterrein langs de grote straat vond J. Koeling muurresten en talrijke voorwerpen uit de Romeinse tijd.

Drunen

R. van de Heyden en F. Somers uit Vlijmen ontdekten in de Drunense Duinen drie mesolithische vuursteenconcentraties. Ook M. ter Berg uit Waalwijk trof hier een dergelijke concentratie aan evenals enige neolithische pijlpunten.

Eersel

N. Roymans uit Bladel vond in deze gemeente twee mesolithische vuursteenconcentraties en twee nederzettingen uit de ijzertijd. De heer

G. Fonteyn vond in het kerkdorp Duizel sporen die uit de IJzertijd dateren. P. Prinsen uit Eersel vond een bladvormige neolithische vuurstenen pijlpunt.

Geldrop

W. van der Sanden verzamelde enige neolithische artefacten op de bekende vindplaats bij het Huisven.

Nieuw-Ginneken

L. Moelands vond langs de Galderse beek een concentratie van mesolithische vuursteen artefacten.

Grave

Ten noord-oosten van Escharen vond de provinciaal archeoloog sporen van een nederzetting uit de IJzertijd in een zandafgraving en op een paar honderd meter hier vandaan twee bijzettingen van crematieresten met urnenscherven.

Heesch

J. Vos en L.A. Ceelen ontdekten bij het kerkdorp Vinkel sporen van een nederzetting uit de IJzertijd.

Heeze

A. van Wieringen uit Geldrop vond bij "de Oeffels" de top van een vuurstenen beitel.

's-Hertogenbosch

A.N. van der Lee vond te Empel een fragment van een glazen armband (Late IJzertijd) en een merovingische triëns.

Hoogeloon

In de loop van het jaar werd een groot aantal vindplaatsen bezocht met N. Roymans uit Bladel die voor een groot gedeelte door hem ontdekt of gemeld waren.

Het betreft de volgende meldingen:

- 2 mesolithische vuursteenconcentraties
- 4 neolithische bijlen of fragmenten hiervan
- 3 nederzettingen uit de IJzertijd en urnenvondst te Casteren
- 2 nederzettingen uit de Romeinse tijd
- aardewerk uit de 14de eeuw.

Hoge Mierde

Door N. Roymans uit Bladel werden de volgende vindplaatsen ontdekt:

- 2 mesolithische concentraties
 - 1 nederzetting uit de Romeinse tijd
- verder werden enige reeds eerder bekende maar door ruilverkaveling bedreigde vindplaatsen gecontroleerd.

Leende

Door G.H. Fonteyn uit Duizel werd een driehoekig vuurstenen pijlpunt gevonden bij het Klein Hasselven.

De restauratie van de St. Janskapel te Leende Strijp werd enige malen gecontroleerd.

Loon op Zand

Door R. van der Heyden uit Vlijmen werd een vuursteenconcentratie ontdekt en een neolithische pijlpunt.

M. ter Berg uit Waalwijk vond eveneens een vuursteenconcentratie in het tracé van een nieuwe weg.

Maarheeze

P. Derks uit Geldrop vond bij de Goorse Putten vuursteenartefacten van de Tjongercultuur.

Middelbeers

Door J.P.C. van Kessel werden enkele mesolithische vuursteenconcentraties ontdekt.

Moergestel

In een bouwput werden twee middeleeuwse drinkwaterputten uitgegraven. Een hiervan bestond uit een uitgeholde boomstam, de andere was uit graszoden gebouwd en opgestapeld boven een karrewiel.

Nistelrode

In een rioleringsleuf werden enige urnen met crematieresten aangetroffen. Een kilometer hiervandaan werden eveneens urnenscherven en een vuursteen bij gevonden door J. Vos en L.A. Ceelen uit Heesch.

Nuenen

Door P. Derks uit Geldrop werd in het talud van de nieuwe weg Eindhoven-Helmond een concentratie van een mesolithische vuursteenartefact aangetroffen. Ten zuiden van de toren van Nederwetten vond A. van Wieringen uit Geldrop urnenscherven van een nederzetting uit de IJzertijd.

St. Oedenrode

P.W. Heesters vond in de Schijndelse Heide een concentratie van neolithische klingen, een spits en afslagen. Bij de Cauwenberg werden middeleeuwse bodemsporen aangetroffen.

Voor verdere vondsten zie opgravingen.

Oosterhout

Door drs. J. Verhagen uit Tilburg en L. Moelands uit Breda werden zeer veel vondsten uit de IJzertijd verzameld bij de Houtse akkers (zie opgravingen).

Oss

Veel vondsten uit de IJzertijd en Romeinse tijd kwamen aan het licht bij bouwactiviteiten langs de IJsselstraat (zie opgravingen).

Reusel

N. Roymans uit Bladel vond de top van een neolithische bijl en veel urnenscherven die op een nederzetting uit de IJzertijd wijzen. Verder twee mesolithische concentraties en een perceel met neolithische vuursteen-vondsten en tevens nederzettingen uit de Romeinse tijd.

Riethoven

Regelmatig werd hier de ruilverkaveling gecontroleerd waarbij enige belangrijke objecten werden gered. Een nederzetting uit het Neolithicum bleek echter onverwacht te zijn geëgaliseerd.

Rijsbergen

In de werksleuf van een aardgasleiding trof L. Moelands uit Breda sporen in het profiel aan van een nederzetting uit de IJzertijd, uit de romeinse tijd en uit de middeleeuwen. Op twee andere plaatsen neder-

zettingen uit de Romeinse tijd en tevens mesolithische vuursteenconcentraties en een perceel met neolithische vondsten.

Someren

In een veenlaag werd een houten schop aangetroffen.

Son en Breughel

Op de Hooidonkse akkers kwamen talrijke vondsten aan het licht tijdens een onderzoek door het Instituut voor Prehistorie te Leiden (dr. G.J. Verwers) en gedurende het na-onderzoek door vrijwillige hulpkrachten (vooral IJzertijd en romeins). Zie opgravingen.

Valkenswaard

Tussen Dommelen en de Keersop werden door H. Kuenen uit Meerveldhoven scherven en paalsporen van een nederzetting uit de IJzertijd gevonden. G. Fonteyn uit Duysel en E.M.A.H. Gossens uit Knegsel vonden in de Malpie twee mesolithische vuursteenconcentraties.

Veldhoven

A. van Wieringen uit Geldrop vond bij Zitterd de top van een stenen bijl. N. Roymans uit Bladel vond twee mesolithische concentraties van vuursteen en sporen van twee nederzettingen uit de IJzertijd en uit de Romeinse tijd.

Vessem

N. Roymans uit Bladel vond langs de Moormanlaan te Knegsel sporen van een nederzetting uit de Romeinse tijd.

Zundert

L. Moelands uit Breda kon achterhalen dat reeds enige jaren geleden een zeer fraaie dolk van Grand-Pressigny-vuursteen was gevonden. Tevens vond hij sporen van een nederzetting uit de IJzertijd. Bij verkenningen in de gemeente vond hij ook twee concentraties vuursteenartefacten van de Tjongercultuur en drie concentraties uit het neolithicum. Op twee plaatsen vond hij nederzettingssporen uit de IJzertijd. Als losse vondsten ontdekte hij een Romeins kruikje en een neolithische pijlpunt.

Opgravingen

St. Oedenrode

Het onderzoek op de Haagakkers en langs het Everseakkerpad, die een aansluitend geheel vormen, werd in 1973 voortgezet vooral met de hulp van P.W. Heesters en andere vrijwillige hulpkrachten. Het betrof vooral bewoningssporen uit de Late Bronstijd en de IJzertijd en uit de Middeleeuwen met hier en daar ook sporen uit het Mesolithicum en enkele losse vondsten uit het Neolithicum. De sporen uit de IJzertijd en de Late Bronstijd bestonden uit de laatste uitlopers van het reeds eerder onderzochte urnenveld en plattegronden van woningen en bijgebouwen. Op ongeveer 500 m ten westen van het bovengenoemde urnenveld werd een ringsloot met een diameter van + 27 m aangetroffen die mogelijk de meest oostelijke uitloper vormt van een ander urnenveld. De plattegronden van de woningen uit de Late Bronstijd en IJzertijd stonden zeer duidelijk in de bodem afgetekend zodat enige nieuwe details aan het woningtype uit deze periode konden worden opgetekend. Vooral het standspoor der wanden en zelfs deurdrempels werden waargenomen. De middeleeuwse bewoningssporen die in 1973 werden vrijgelegd behoren tot de oudste van het complex. Ook in 1973 werd het aantal gevonden drinkwaterputten

met enige vermeerderd.

Son en Breughel

Het ruim 20 ha grote akkercomplex "De Hooiconkse Akkers" dat sinds 1969 in hoog tempo werd ontgrond leverde talrijke bewoningssporen op uit de ijzertijd, uit de romeinse tijd en de middeleeuwen en ook enige losse vondsten uit mesolithicum en neolithicum. Door opgravingen te St. Oedenrode (Hazepuiten, Everseakkerpad en Haagakkers) kon slechts incidenteel aandacht worden geschonken aan de afgravingen op de Hooiconkse akkers. Wel kwam vast te staan dat er op de noordzijde veel romeinse bewoningssporen voor kwamen met een grote hoeveelheid romeins aardewerk en een drinkwaterput (holle boomstam).

In het zuidelijke gedeelte waren het vooral sporen uit de ijzertijd met ook nog wat invloeden uit de romeinse tijd. Opvallend was het groot aantal ronde kuilen met een diameter van ongeveer 120 cm en een diepte van 80 cm die alle een grote hoeveelheid aardewerkscherven en soms veel puimsteen bevatten.

Waarschijnlijk is hier een pottenbakkerij geweest waarop ook enkele sporen van oventjes wezen. Op het meest oostelijk gedeelte kwamen erg veel afvalkuilen met ijzerslakken voor, wat er waarschijnlijk op wijst dat er ook een ijzersmelterij is geweest. Hoewel de meeste afvalkuilen door talrijke vrijwilligers werden uitgegraven en gedeeltelijk op kaart werden gebracht liet het tempo van de afgraving niet toe dat er ook paalsporen en woningplattegronden werden opgemeten.

Voor dit laatste kwam er een kan toen een tot dan toe gespaard perceel begroeid met kerstbomen vrijkwam. Het was ook nu het Instituut voor Prehistorie te Leiden van prof.dr. P.R. Modderman dat op verzoek deze laatste mogelijkheid tot een onderzoek aangreep. Dit onderzoek was echter beperkt van duur zodat slechts een klein gedeelte van het 50 m brede en 400 m lange perceel kon worden onderzocht. Helaas was juist dit gedeelte vrij ernstig gestoord door middeleeuwse activiteiten. Ook hier werden enige afvalkuilen van het bovengenoemde type onderzocht en werd een groot gedeelte van een woning uit de IJzertijd vrijgelegd.

Na het onderzoek dat onder dagelijkse leiding stond van dr. G.J. Verwers werd de verdere afgraving zo goed mogelijk bij gehouden door P.W. Heesters uit St. Oedenrode, W. van der Sanden uit Geldrop en N. Roymans uit Bladel. Hierbij werden nog talrijke aardewerkscherven, maalsteenfragmenten en spinsteentjes verzameld maar ook kon de plattegrond van een gebouw worden ingetekend en er werd een drinkwaterput uitgegraven die echter uit de romeinse tijd bleek te dateren (1ste eeuw). De afgraving heeft sinds die tijd stil gelegen.

Geertruidenberg

Hier werd een onderzoek in de Ned. Herv. Kerk ingesteld (zie algemene opgravingen ROB).

Prinsenbeek

Hier werd door de NJBG afd. Breda een onderzoek ingesteld naar de fundering van het voormalige kasteel Gagelbosch onder supervisie van dr. J.G.N. Renaud.

Westelbeers

Hier werd onder leiding van dr. Newell van het BAI te Groningen een onderzoek ingesteld naar een mesolithische nederzetting.

Eindhoven

Hier werd door de NJBG het onderzoek voortgezet naar bewoningssporen uit de romeinse tijd op het perceel Heesterakkers.

St. Michielsgestel

In de achtertuin van een huis te Halder werd een nog goed intact zijnde beneden helft van een pottenbakkersoven onderzocht die aanvankelijk door Br. Celestinus Vencken van het Instituut voor Doven gedeeltelijk was vrijgelegd waarna de hulp van specialisten van de ROB (de heren J.H.F. Bloemers en A. Bruijn) werd ingeroepen. De oven die uit de 1ste eeuw dateerde bleek aangelegd op een nog gedeeltelijk intact zijnde ouder exemplaar.

Maarheeze

Op verzoek van de gemeente werd met peilingen de ligging der fundering van het voormalig kasteel Cranendonk vastgesteld. Deze funderingen bleken aan beide zijden van het hier liggende riviertje nog aanwezig te zijn.

Ruilverkavelingen

Voor de ruilverkaveling Cuyck en omstreken (vanaf Grave tot en met Boxmeer) werd een archeologisch overzicht gemaakt en adviezen gegeven ter bescherming van de archeologische objecten. Ditzelfde gebeurde voor de ruilverkaveling te Oploo en Willemsstad.

Bij de in uitvoering zijnde ruilverkavelingen in het gebied der Achtzaligheden moest herhaaldelijk worden ingegrepen om archeologische monumenten, die al of niet op de monumentenlijst waren geplaatst, voor vernietiging of beschadiging te redden.

Zo kon na overleg op 7.III met de ruilverkavelingscommissie te Westershoven worden voorkomen dat een op de Monumentenlijst staand urnenveld met grafheuvel werd geëgaliseerd.

Een ander perceel met onlangs ontdekte bewoningssporen uit het Neolithicum dat nog niet op de Monumentenlijst was opgenomen bleek onverwachts geëgaliseerd. Na overleg met de ruilverkavelingscommissie te Eersel op 27.III kon worden voorkomen dat de Kabouterberg te Hoogeloon door aanleg van sloten en diepploegen werd vernield. Ook het perceel "Kriekeschoor" te Bladel bleek door diepploegen, egalisatie en wegwerken van taluds te worden bedreigd. Hoewel de ruilverkavelingscommissie beloofd had een en ander intact te zullen laten bleek later dat er, mogelijk door de nieuwe eigenaar, grondverplaatsingen hadden plaats gehad.

Ook een nederzetting uit de romeinse tijd bij de Casterse watermolen werd beschadigd door de aanleg van een randweg met bermsloten. Ook dit perceel stond op de Monumentenlijst.

Te Reusel werd een nederzetting uit de IJzertijd door diepploegen ernstig beschadigd terwijl een grafheuvel plotseling bleek verdwenen door zandwinning.

Te Bergeyck werden de funderingen bestaande uit zware houten palen van een middeleeuwse watermolen verwijderd voor de aanleg van een rioolpersleiding.

Ontgroningen

De vele honderden aanvragen voor ontgroning werden ons regelmatig door de Provincie voor advies toegezonden. Wanneer het percelen betrof waarin belangrijke archeologische objecten verborgen lagen werd altijd afwijzend geadviseerd, welk advies ook steeds werd opgevolgd. Bij minder belangrijke objecten of als de belangrijkheid niet voldoende kon worden aangetoond werd gevraagd om bepaalde voorwaarden te stellen zodat tijdens de afgraving gelegenheid werd gegeven tot het doen van waarnemingen en eventueel een min of meer uitgebreid onderzoek.

Archeologische Commissie

Vijf maal werd de vergadering van de commissie bijgewoond. Tweemaal werd een excursie georganiseerd, nl. een keer voor de oudere amateur-archeologen die meestal ook correspondent zijn van de ROB en een keer voor de jongere amateurs die veelal lid zijn van de NJBG. De voorbereidingen van beide excursies werden door de provinciaal archeoloog uitgevoerd.

Museum

Als nieuwe aanwinsten van het museum moet op de eerste plaats genoemd worden de volledige collectie vondsten van het onderzoek te Haps dat vanaf 1959-1965 werd uitgevoerd, aanvankelijk door de ROB te Amersfoort en daarna door het Instituut voor Prehistorie te Leiden o.l.v. prof.dr. P.J.R. Modderman en dr. G.J. Verwers. Op het wetenschappelijk verslag der resultaten van dit onderzoek promoveerde laatstgenoemde.

De zeer talrijke vondsten dateren uit het Neolithicum, Bronstijd en IJzertijd. Behalve een grote hoeveelheid aardewerk omvat de collectie ook voorwerpen van steen, brons en ijzer.

In volgorde van inschrijving bestaan de overige archeologische aanwinsten van het museum uit de volgende voorwerpen die alle van opgravingen afkomstig zijn:

Escharen (gem. Grave): urnenscherven en crematieresten uit ijzertijd-nederzetting en uit urnenveld.

Hulsel (gem. Hoge en Lage Mierde): mesolithische vuursteenvondsten.

Geldrop: talrijke en gevarieerde vondsten uit een vijftal drinkwaterputten en afvalputten, daterend uit de Middeleeuwen.

Hoogeloon: verzameling vondsten afkomstig uit een nederzetting uit de Romeinse tijd.

Gemonde (gem. Boxtel): verzameling Romeinse vondsten afkomstig uit de collectie Beekvliet en opgegraven tijdens het onderzoek van de voormalige kerk op de Hogerd te Gemonde.

Oss: urnenscherven en andere vondsten uit de ijzertijd-nederzetting langs de IJsselstraat.

Heesch: gedeeltelijk gerestaureerde urnen afkomstig uit een drinkwaterput uit de IJzertijd.

Heesbeen (gem. Eethen): Romeinse vondsten.

St. Oedenrode: dertiende eeus karrewiel gevonden onder in een drinkwaterput.

Wat betreft documentatie is nu een volledig kaartsysteem uitgewerkt van alle vondsten en vindplaatsen in Noord-Brabant. Van deze documentatie welke door ondergetekende in de loop van de laatste dertig jaar is samengesteld is nu een volledig schaduwar- chief in het museum aanwezig evenals bij de Rijksdienst te Amersfoort. Alle vondsten en vindplaatsen in de provincie zijn nu per gemeente en per periodes geordend. Verder zijn, voor zover dit mogelijk was, de volgende gegevens vastgelegd:
beschrijving van de vondst en eventueel nummer van de bewaarplaats, vindplaats,
kaartblad en coördinaten,
vinder, datum van de vondst en vondstomstandigheden,
eigenaar (er is naar gestreefd om alle collecties in musea, oudheid- kamers en particuliere collecties in binnen- en buitenland te inventa- riseren),
litteratuur over de betreffende vondst en vindplaats (waarbij ernaar is gestreefd de oudste bronvermelding te achterhalen en waarin ook talrijke krantenknipsels zijn opgenomen.

Aan een viertal tentoonstellingen in en buiten de provincie werd mede- werking verleend door het in bruikleen geven van voorwerpen. Voor de Oudheidkamer te Alphen werd een typecollectie samengesteld van aardewerk en andere voorwerpen uit het magazijn van het museum. Dit gebeurde eveneens voor een tentoonstelling te Heesch die door de heemkundige kring Maasland was ingericht. Voor de Brabantse Dag te Heeze die in het teken stond van het "Wiel" werd een middeleeuws wagen- wiel in bruikleen gegeven
Voor de tentoonstelling over de Hilversumcultuur in het Gemeentemuseum te Hilversum werden enige voorwerpen in bruikleen gegeven.
Meer permanente bruikleencollecties werden gegeven aan Museum Kempen- land te Eindhoven en de Oudheidkamer van het Instituut voor Doven te St. Michielsgestel.

Aan enige studenten werd hulp verleend bij het opsporen van door hen te bestuderen voorwerpen in het museum.
Een rondleiding werd gehouden voor studenten van het Klassiek Archeo- logisch Instituut te Groningen. Een excursie langs de grafheuvels te Halve Mijl en Hoogeloon werd voorbereid en begeleid voor de archeolo- gische vereniging Flehite te Amersfoort.

(h) Verslag van de provinciaal archeoloog van Limburg (J.H.F. Bloemers)

1973 is een jaar zonder uitgesproken hoogtepunten geworden. Wat betreft de verkenningen van archeologische meldingsgebieden en monumenten is nu de helft van de provincie gereed.

Het is te betreuren, dat in dit jaar de Archeologische Werkgemeenschap Limburg na een 10-jarig bestaan opgeheven werd. De provinciaal archeoloog streeft er naar door persoonlijk contact en door de instelling van een archeologendag een basis te scheppen van waaruit op het daartoe geschikte moment spontaan opnieuw een bundeling van hen, die in de Limburgse archeologie geïnteresseerd zijn kan ontstaan. De vorm waarin, dient door de mensen zelf bepaald te worden.

Het archeologisch onderzoek van de Romeinse villa in het tracé van de provinciale autosnelweg Maastricht-Heerlen bij Valkenburg-Houthem toonde tot ieders opluchting aan, dat de villa grotendeels door latere activiteiten verstoord was. En passant werd wel een klein IJzertijdgrafveldje gevonden.

In dit jaar verscheen de eerste archeologische kroniek. De indruk bestaat, dat deze in goede aarde is gevallen. Deze publikatiewijze is mogelijk gemaakt door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. De tweede zal begin 1974 verschijnen.

Het aantal vondstmeldingen handhaafde zich op het gebruikelijke niveau. Evenals in 1972 waren er gelukkig geen vondsten met een duidelijk noodkarakter.

Planologische werkzaamheden

De Provinciale Waterstaat zond regelmatig ontgrondingsaanvragen, om advies toe. In twee gevallen bleek het noodzakelijk de aanvrager te verzoeken melding te maken van het begin van de grondwerkzaamheden. Het betrof een aanvraag van de heer Scheepers te Asselt voor een terrein in de directe nabijheid van de Karolingische vindplaats aldaar en een aanvraag van de Belvédère Steenfabrieken en Kiezelexploitatie te Maastricht voor voortzetting van de ontgrondingen op de Caberg te Maastricht, ter plaatse van de zgn. Bandkeramische versterking.

Met de Provinciale Planologische Dienst vond regelmatig overleg plaats over archeologische terreinen die in plangebieden vallen. Ten behoeve van het leidingenstratenplan in de provincie werd een opgave van archeologische meldingsgebieden verzorgd. Voor het bestemmingsplan van de gemeente Neer werd hetzelfde gedaan. Gelijksoortige adviezen werden verstrekt aan de Grontmij, voor het deelplan "Stammerveld" van het Recreatieschap Westelijke Mijnstreek en aan de Stichting Limburgs Landschap voor de voorbereiding van het plan Landschapsparken in Noord- en Midden-Limburg.

Aan de Dienst voor de Landinrichting in Limburg werden de archeologische meldingsgebieden in de Ruilverkavelingen Elsloo en Ubachsberg opgegeven.

Monumentenwet

De gemeenten Gennep en Ottersum werden verkend en administratief verwerkt. Zij bevatten geen terreinen, die voor wettelijke bescherming in aanmerking komen. De kaartbladen 52E, F, G en H werden geheel verkend, waarbij veel steun ondervonden werd van de heer J.E. Driessens te Venlo. De resultaten moeten nog verwerkt worden. In de kaartbladen liggen de gemeenten Meerlo-Wanssum, Broekhuizen, Horst, Grubbenvorst,

Arcen en Velden en Venlo (ged.).

Bij Valkenburg werd dankzij de intensieve steun van de heer C. Eggen het grote complex Romeinse villa's, dat verdeeld ligt over de gemeenten Valkenburg, Schimmert en Hulsberg, grondig verkend. Gelijkzeitig kon daarmee de gemeente Hulsberg als geheel voor wettelijke bescherming voltooid worden.

Op 27 maart werd ter aanvulling van de lijst van historische monumenten van Venlo naar aanleiding van een opmerking van Burgemeester en Wethouders van Venlo de vindplaats van de Romeinse pannenoven te Venlo-Tegelen verkend. Ook het oordeel van de heer W. Hendriks, directeur van het Goltziusmuseum te Venlo werd gevraagd.

Een vondstmelding op 19 mei van het heren J.H. en P.M. Houben uit Nederweert van kringgreppen op ruime afstand ten zuiden van het reeds beschermde urnenveld op de Boshoverheide te Weert was aanleiding de begrenzing van dit monument aanzienlijk verder naar het zuiden te verleggen.

Amateurarcheologen

Voor de verenigde Limburgse amateurs was 1973 een bedroevend jaar; de Archeologische Werkgemeenschap Limburg, die haar leven in 1963 zo sprankelend was begonnen blies definitief de laatste adem uit. Alle pogingen om haar op een laag pitje in leven te houden faalden. Om in dit vacuum enigszins te voorzien werden in december uitnodigingen aan alle archeologisch geïnteresseerden in de provincie verzonden om van gedachten te wisselen over de wenselijkheid een Limburgse archeologische dag in te stellen.

Naast de afzonderlijke vondstmeldingen werden meer systematisch gerichte documentatie-activiteiten gestimuleerd en begeleid:

Met de heer J.F. Peters uit Gennep werden alle hem bekende vondsten in de gemeenten Ottersum en Gennep beschreven.

Met de heren J. Smeets en J.J. Silvrants uit Neer werd de tweede fase van de dokumentatie van hun vondsten uit de gemeente Neer, de daadwerkelijke beschrijving van het materiaal begonnen.

Met de heer J.E. Driessens uit Venlo werden zijn beschrijvingen van de kaartbladen 52E, G, G en H gecontroleerd en voorzover het belangrijke terreinen betrof op 7, 20 en 21 november verkend.

Musea en Oudheidkamers

De heer Th. Hendrikx uit Roermond zette de beschrijving van de stenen bijlen uit de Oudheidkamer te Asselt voort. Op 5 februari en 7 november werd hij in verband hiermee bezocht.

Met de heer Van Ree, Gemeentearchief Roermond, werd op 29 mei gesproken over de inrichting van een expositie over Oud-Roermond. Op 23 oktober raadpleegde hij het foto- en tekeningenarchief van de ROB. Hem werden gratis enkele vergrotingen van foto's voor de tentoonstelling ter beschikking gesteld.

Met Wethouder H.M.M. Janssen uit Heel werd de inrichting van een vitrine met Romeinse vondsten uit het grafveld te Heel in het gemeentehuis aldaar voorbereid. Op 12 juni vond een gesprek plaats in het gemeentehuis te Heel.

Op 23 oktober werd een bezoek gebracht aan het Schoolmuseum te Geleen, om advies te verstrekken betreffende de inrichting van de tentoonstelling.

Opgravingen

Vanwege de ROB werden de volgende opgravingen in Limburg uitgevoerd:

Valkenburg-Houthem	IJzertijdgrafveld en Romeinse villa	J.H.F. Bloemers <u>NKNOB</u> 1973, 119-20
Horst	kasteel	J.G.N. Renaud <u>NKNOB</u> 1973, 134
Grubbenvorst	kasteel	J.G.N. Renaud <u>NKNOB</u> 1973, 134
Valkenburg	kasteel	J.G.N. Renaud <u>NKNOB</u> 1973, 133-4

Onder verantwoordelijkheid van de ROB verrichtten leden van de Oudheidkundige Kring Venray uitgebreide waarnemingen op het terrein van het klooster Bethlehem te Venray-Oostrum.

Opgravingen in Limburg van andere archeologische instellingen waren:

Helden-Kessel	Landweer	Instituut voor Prehistorie, Leiden; <u>NKNOB</u> 1973 54.
Swalmen	Neolithisch grafveld	Biologisch-Archeologisch Instituut, Groningen.

Met openbare werken te Maastricht en het Bouwfonds Zuid-Nederland werd overleg gepleegd over een oudheidkundig onderzoek aan de oostzijde van de Havenstraat te Maastricht. Het aanvankelijk voor 1973 geplande onderzoek bleek in dit jaar nog niet te hoeven te beginnen.

Met Pastoor Van der Heyden werd op 8 augustus gesproken over diens verzoek tot onderzoek van het terrein, waarop de kapel van Ittervoort staat.

Diversen

Op 27 maart werd aan Openbare Werken van Maastricht ten behoeve van de Stokstraatmanifestatie advies verstrekt inzake de plattegrond van het thermencomplex in het Stokstraatkwartier.

De heer N. Eussen, gemeentearchivaris van Sittard, werd op 23 oktober bezocht voor een oriënterend gesprek over de archeologie in de gemeente Sittard.

Aan de heer W.J.H. Nouwen te Weert, een amateurarcheoloog, werd op 21 november een kennismakingsbezoek gebracht.

Het Comité Maquette Maastricht verzocht de provinciaal archeoloog zitting te nemen in het Comité van Aanbeveling.

Verkenningen

Meyel

Op 5 februari werd mevr. Crommentuyn te Meyel bezocht. Zij had het Bonenfantenmuseum laten weten enig Romeins aardewerk uit Zuid-Limburg te willen verkopen. De vindplaats kon niet nauwkeurig meer bepaald worden.

Kessel

Op 20 februari toonde de heer J. Smeets uit Neer een klokbeckerscherf, die hij kort te voren op een akker te Kessel gevonden had. Hij stelde de scherf ter beschikking voor tekening en dokumentatie.

Hunsel

Ten huize van de heren J.H. en P.M. Houben kon een hoeveelheid aardewerk uit de Vroege Bronstijd bekeken worden, die zij verzameld hadden uit een kuiltje, in een akker. Tussen het materiaal bevond zich o.a. de rand van een Hilversumurn.

Lottum

Op 27 maart en 21 november werd een bezoek gebracht aan mevr. Spreeuwenberg te Lottum. Zij had op een akker vondsten verzameld, die dateren uit de IJzertijd.

Neer

Op 13 april toonde de heer J. Smeets uit Neer een vuursteenschrabber, die gedateerd kan worden in het Midden-Paleolithicum. Hij had de vondst gedaan in een reeds vroeger verlaagd veld achter zijn huis.

Echt

Op dezelfde dag werden met de heer P. Gootzen en H.J. Bekkers uit St. Odiliënberg het tracé van een oude weg verkend. Mogelijk kan deze in de Romeinse tijd gedateerd worden.

Helden

Op 9 mei toonde de heer J.E. Driessens te Venlo een mesolithisch vuursteenatelier in de gemeente Helden. Op zijn verzoek is gepoogd een van de archeologische instellingen in Nederland te interesseren voor een onderzoek ter plaatse. Het materiaal bood echter te weinig perspectieven.

Maasbree

Op dezelfde dag is met de heer Driessens ook een heuvel in Maasbree onderzocht. De heuvel is waarschijnlijk geen grafheuvel, doch een natuurlijk gevormde stuifheuvel.

Wanssum

De heer Driessens meldde bovendien de vondst van een fraaie Kerbschnitturn uit Wanssum. De schouder en hals waren versierd met groeflijnen. De vondst dateert uit de Late Bronstijd.

Bergen

Op 14 mei werd de grote ontzanding in de Bergerheide bij Leuken verkend. Op een groot veld, waarvan door scrapers de bovengrond verwijders was werden geen archeologische fenomenen waargenomen. Wel konden enkele overstoven podsolprofielen geconstateerd worden.

Venlo

Dezelfde dag werd een bezoek gebracht aan de kleigroeve van de Fa. J. Kurstjens, Tegelen, gelegen in de gemeente Venlo. Aan de rand van de groeve ligt een grafheuvelgroep, die ten dele onderzocht is. Het bleek, dat op dat moment de groeve niet in gebruik was.

Maastricht

Met B. Dols uit Maastricht werd de vindplaats van een Romeins gebouw op de Dousberg ten westen van Maastricht verkend. Het terrein is op de meldingskaart geplaatst.

Weert

De gebr. J.H. en P.M. Houben toonden op 29 mei een urnvondst met bronsresten uit het urnenveld op de Boshoverheide bij Weert.

IJsselstein

In de sleuf van de aardgasleiding, op korte afstand van een belangrijk laat-paleolithische vuursteenvindplaats kon in een laaggelegen en overstoven gedeelte een profiel beschreven worden. Onder een pakket van 2.50 m zand lagen veenresten ter dikte van ca. 50 cm.

Meyel

Op verzoek van de heer Van Rens van de gemeente Meyel, werd de vindplaats bezocht van een aantal dierenbeenderen. De beenderen waren in het bezit van de heer E. Arts te Utrecht. De veronderstelling, dat de beenderen mogelijk uit het paleolithicum konden stammen bleek onjuist te zijn. Zowel de determinatie van de beenderen als de vondstomstandigheden pleitten hiertegen.

Puth

De heer H.J.J. Janssen uit Puth berichtte het Bonnefantennmuseum dat hij bij de aanleg van een zwembad in zijn tuin aardewerk gevonden had. Het bleken scherven te zijn van Brunssum-Schinvelds aardewerk uit de Late Middeleeuwen.

Maasbree

Op 16 juli liet de heer J.E. Driessens de bodems van twee urnen zien die hij aan de rand van een zandgroeve had gevonden. Zij dateren uit de IJzertijd.

Hanssum

De heer J. Silvrants toonde op 8 augustus dicht langs de Maas de vindplaats van een vermoedelijk 19de eeuwse pottebakkersoven. De oven was bij de aanleg van een bietenkuil blootgekomen. Duidelijk waren de ovenwanden van bakstenen en talrijke aardewerkresten te zien. Gepoogd zal worden bijv. via een archeologisch werkkamp de oven verder te ontgraven.

Weert

Dezelfde dag kon met de heer M.P. Heymans uit Weert de vindplaats van twee fraaie Kerbschnitturnen verkend worden. De vindplaats behoort tot het bekende urnenveld uit de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd op de Boshoverheide bij Weert.

Meerlo

Op 5 september liet Pater Dagobert Gooren, St. Oedenrode, weten dat hij in kennis gesteld was van de vondst van prehistorisch aardewerk uit Meerlo. De scherven waren door hem overgedragen aan de Gemeente. De vinder bleek M.H.E. Friesen te zijn. De vindplaats viel samen met de plek, waar reeds eerder door het Instituut voor Prehistorie te Leiden een opgraving gedaan was. De vindplaats leverde toen overwegend Laat-Neolithische bewoningssporen op. Ook de nu bekend geworden vondsten dateren uit deze periode. Op 10 oktober kon de vindplaats met de heer Friesen en de heer Dammereaux van de gemeente Meerlo-Wanssum ver-

kend worden.

Roggel

De heer Moonen te Roggel, ambtenaar van het Staatsbosbeheer, meldde een archeologische vindplaats te Haelen. Deze werd met hem verkend op 10 oktober. Van de vindplaats, een zandgroeve, zijn reeds eerder talrijke vondsten uit het Neolithicum en de IJzertijd bekend.

Panheel

De heren J.H. en P.M. Houben uit Nederweert toonden op 23 oktober een aantal aardewerkvondsten, afkomstig van het terrein van de grindconcessie te Panheel. De vindplaats ligt tegen de Napoleonsweg aan. Het aardewerk dateert uit de IJzertijd en lijkt afkomstig te zijn van een nederzetting. Ondanks gerichte waarnemingen konden echter geen paalkuilen e.d. gevonden worden.

Obbicht

Op 23 oktober werd eveneens de heer J. Ritzen te Heerlen bezocht. Hij was in het bezit van een 4de eeuwse terra sigillatakomp, die hij te Obbicht tijdens kabelwerken gevonden had. De vindplaats ligt zeer dicht bij die van de vroeg-5de eeuwse goudschat van Obbicht. De heer Ritzen stond de vondst af aan het Bonnefantenumuseum.

Kessel

Op dezelfde dag werd met de heer A. Hendricks uit Kessel een voor hem nieuwe vindplaats van Romeins aardewerk te Kessel verkend. De vindplaats bleek reeds op de meldingskaart te zijn aangeduid.

Maastricht

Dankzij een melding van Openbare Werken te Maastricht konden op 21 november de resten van een Romeins graf geborgen worden, dat bij grondwerkzaamheden voor nieuwbouw nabij de televisietoren gevonden was. De vondst dateert uit de 2de eeuw na Chr.

Elsloo

Op verzoek van de heer Peeters, beheerder van het Schippersmuseum te Elsloo, werd een blik geworpen op een steen, die opgevist was uit de Maas ter plaatse van het verzonken kasteel van Elsloo. Datering: Late Middeleeuwen.

Kleine vondstmeldingen

<u>Vindplaats</u>	<u>Melder/Vinder</u>	<u>Omschrijving</u>	<u>Datum</u>
Echt, Echterbosch	D. Tholen, Waldfeucht	vuursteenartefact	5.V.1973
Echt, Annendaal	idem	stenen bijl	"
Echt, Mariahoop	idem	dissel	"
Roermond, Valkenburg	J.van Hertem, Hertem F.J.Parlevliet, Heemstede	bronzen ketel	14.VI.1973
Tegelen	Goltziusmuseum, Venlo	stenen bijl	15.V.1973
Geleen	J. Sluys, Geleen	bronzen naalden	14.I.1973
Kessel	Th.Hendrikx, Roermond	stenen bijl	23.X.1973
Kessel	Th.Hendrikx, Roermond	vuistbijl	6.XI.1973
Kessel	J.E. Driessens, Venlo	Bronstijd aardewerk	7.XI.1973

Veel tijd werd besteed aan een melding van de heer W. Verheyen uit Sevenum. Hij liet weten via een antiquair uit Reuver in het bezit te zijn gekomen van een bronzen lanspunt en een bronzen bijl. In verband met deze zeer bijzondere vondsten werd hij op 8 augustus, 7 en 11 november bezocht. De bronzen lanspunt was een falsificatie. De bijl daarentegen bleek een 'kreuzschneidige Axt' te zijn van een type, dat uitsluitend voorkomt in de Balkan. De vindplaats zou echter Neer zijn!

De voorwerpen werden aan de vermeende vinder, een broer van de amateurarcheoloog J.J. Silvrants uit Neer, getoond, die de voorwerpen voor de 2de Wereldoorlog gevonden zou hebben en aan de Reuvense antiquair verkocht had. Het werd duidelijk, dat dit in ieder geval niet de voorwerpen waren, die hij indertijd gevonden en verkocht had. Dr. J.J. Butler, Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen, die van deze vondst in kennis gesteld werd kon achterhalen, dat het stuk in de zestiger jaren ontvreemd is uit de studiecollectie van dit instituut. De bijl maakte deel uit van een complex dat voor de 2de Wereldoorlog van het Nationaal Museum te Boedapest aangekocht was.